

Till statsrådet och chefen för Kulturdepartementet

Regeringen bemyndigade genom beslut den 30 september 1999 chefen för Kulturdepartementet att tillkalla en kommitté med uppgift att utreda etablerandet av ett Forum för Levande historia (dir. 1999:75).

Den 13 oktober 1999 förordnades till ledamöter i kommittén Sören Ekström, f.d. generalsekreterare (ordförande), Kristian Berg, överintendent vid Statens historiska museer, Stéphane Bruchfeld, doktorand vid Uppsala universitet, Malin Berggren, ordförande i Landsrådet för Sveriges ungdomsorganisationer, Hédi Fried, psykolog, Stefano Kuzhiov, ordförande i Romernas riksförbund, Lena Posner-Körösi, ordförande i Judiska församlingen, Marie Rydh, gymnasielärare samt Per Thullberg, rektor vid Södertörns högskola. Den 30 november 1999 förordnades Anna-Karin Johansson, tidigare projektledare för Levande historia, till ledamot. Den 2 november 2000 entledigades Stéphane Bruchfeld på egen begäran från sitt uppdrag.

Till experter i kommittén förordnades den 13 oktober 1999 Margareta Alin, chef för Kulturen i Lund, Ingrid Lomfors, chef för Grundtviginstitutet vid Göteborgs universitet, Lenke Rothman, konstnär, Cissi Storck, departementssekreterare vid Kulturdepartementet och Jörgen Svidén, departementssekreterare vid Kulturdepartementet. Den 27 mars 2000 förordnades Christer Wadelius, generaldirektör vid Statens Fastighetsverk, till expert.

Från och med den 17 januari 2000 anställdes sekreteraren i kommittén Martin Sparr.

Inom kommitténs sekretariat har, utöver sekreteraren, främst följande personer varit engagerade i arbetet med betänkandet: Joakim von Schéele, beskrivningen av den utåtriktade verksamheten, Christer Mattsson, utbildningsfrågor och författare till bilagorna 2 och 3, Leif Mathiasson, författare till huvuddelen av kapitel 2 samt Barbro Romilson, utredningsadministration.

Härmed överlämnas kommitténs slutrapport Forum för Levande historia.

Stockholm den 31 januari 2001

Sören Ekström

Kristian Berg

Malin Berggren

Hédi Fried

Anna-Karin Johansson

Stefano Kuzhiov

Lena Posner-Körösi

Marie Rydh

Per Thullberg

/Martin Sparr

Innehåll

Sammanfattning	7
Summary	17
1 Kommitténs arbete	27
1.1 Direktiven	27
1.2 Utredningens arbete.....	29
2 Tidigare initiativ och utredningar.....	33
2.1 Informationsinsatsen Levande historia.....	33
2.2 Analys av informationssatsningen Levande historia.....	44
2.3 Andra viktigare utredningar och regeringsinitiativ 1987–2000	51
3 Forum för Levande historia behövs	67
3.1 De grundläggande motiven för ett forum	67
3.2 Fördomar och rasism	69
3.3 Nazism och extrem nationalism.....	70
3.4 Politisk och rasistisk brottslighet.....	72
3.5 Kunskaper och grundläggande värden	74
3.6 Växande motstånd mot förföljelse och våld	78
4 "Demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter..."	85
4.1 Direktivens innebörd	85
4.2 Demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter.....	87
4.3 Människan som historiens medskapare	91
4.4 Förståelse och övertygelse	93
4.5 Människors lika värde i ett svenskt perspektiv.....	95

5	"...med utgångspunkt i Förintelsen".....	99
5.1	Direktivens innebörd.....	99
5.2	Begrepp, teorier och tolkningar.....	101
5.3	Förintelsen i ett svenskt perspektiv.....	105
5.4	Behandlingen av Förintelsen i informationssatsningen Levande historia	107
5.5	Behandlingen av Förintelsen i Forum för Levande historia.....	108
6	Motor och mötesplats	111
6.1	Forumet som motor, samordnare och beställare.....	111
6.2	Mötesplats	122
6.3	Forum för vem?	123
7	Verksamhetens genomförande	129
7.1	Kommunikation.....	129
7.2	Internationella kontakter	139
7.3	Utbildning.....	140
7.4	Dokumentation.....	142
8	Organisation, lokalisering och kostnader.....	147
8.1	Valet av organisationsform.....	147
8.2	Forum för Levande historia i Stockholm.....	153
8.3	En dynamisk verksamhet fordrar samverkan	157
8.4	Namnet Forum för Levande historia	173
8.5	Kostnadsberäkning	175
	Referenser	177
	Bilagor	
	<i>Bilaga 1</i> Kommittédirektiv	185
	<i>Bilaga 2</i> Skola och värdegrund	191
	<i>Bilaga 3</i> Utländska exempel	209

Sammanfattning

Vårt grundläggande förslag: Forum för Levande historia inrättas

I detta betänkande föreslår vi att ett nytt kunskapscentrum, Forum för Levande historia, inrättas.

Det övergripande målet för detta forum skall enligt vårt förslag vara att stärka viljan hos var och en att aktivt verka för alla människors lika värde. Forumet skall behandla frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen.

Bakgrundsbeskrivningar

Förslaget till Forum för Levande historia skall ses mot bakgrund av de positiva erfarenheterna av informationssatsningen Levande historia och som en konkret åtgärd i linje med många av de andra initiativ och utredningar som genomförts på 1990-talet mot rasism, antisemitism, antiziganism, främlingsfientlighet och antidemokratiska krafter i syfte att stärka demokratin.

I den bakgrundsbeskrivning som ges i *kapitlen 1 och 2* redovisas regeringens direktiv, den 1997 inledda informationsinsatsen Levande historia, den analys som vi låtit göra av denna insats samt ett antal andra viktiga initiativ och utredningar som vi menar skall ses som en bakgrund till vårt förslag att inrätta ett Forum för Levande historia.

Forum för Levande historia behövs

Den svenska demokratin är stark men de demokratiska värdena måste hela tiden ges ny näring. Det krävs många insatser för att nå dit. I *kapitel 3* konstaterar vi att det Forum för Levande historia vi

föreslår bör kunna utgöra ett bidrag till detta arbete. I vårt arbete har vi mött övervägande positiva reaktioner inför förslaget att inrätta detta forum, både från frivilligorganisationer och myndigheter. Formen – dvs. forum, mötesplats, kunskapscentrum – tas likaså emot positivt.

Det finns i dag en rad organisationer och institutioner som arbetar med liknande frågor. Forumets unika syfte är att främja arbete med, diskussion om och reflexion över demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter i samtiden utifrån historiska perspektiv, från Förintelsen och från svensk 1900-talshistoria. Det finns heller ingen institution som har som ett direkt uppdrag att utgå ifrån historiska tolkningar för att samtala kring demokratins grundläggande värden.

Forum för Levande historia kan fästa uppmärksamheten på hur historiska tillbakablickar ger möjlighet att granska vår samtid utifrån olika perspektiv, underlätta diskussioner om komplexa frågor och konkretisera processer och begrepp. Därigenom kan Forum för Levande historia tydligt illustrera vars och ens skyldighet att försöka förstå vilka konsekvenserna blir när demokratins maktbalanser och öppenhet sätts ur spel.

Det är viktigt att få till stånd fler lättillgängliga mötesplatser där människor med varierande bakgrund och erfarenheter öppet kan diskutera värderingar samtidigt som vikten av att försvara okränkbara rättigheter betonas. Kunskap om, och intresse av, utvecklingen av mänskliga rättigheter är en självklar grundsten i varje medborgares livslånga lärande.

Historien är levande eftersom de tolkningar vi gör av vad som har hänt tidigare i historien ständigt förändras. Människors handlande i andra tider har format det samhälle vi lever i nu. Hur vi ser på det som har hänt påverkar vår samtid och hur vi planerar för morgondagen. Det är vår skyldighet att förhålla oss till det som har hänt för att gemensamt bygga en bättre framtid. Historien är fylld av goda och dåliga exempel och det är människor här och nu som väljer vilken roll dessa erfarenheter skall spela i samhällsbygget. Att lära sig historia är inte bara en fråga om historiska fakta utan i minst lika hög grad en fråga om att stärka historiemedvetandet, dvs. människors upplevelse av sammanhang mellan tolkningen av det förflutna, förståelsen av det närvarande och perspektiven på framtiden.

I kapitlet behandlar vi också fördomar och rasism, nazism och extrem nationalism, politisk och rasistisk brottslighet, kunskaper

och grundläggande värden samt det växande motståndet i Sverige, Europa och globalt mot förföljelse och våld.

Forumet behövs som ett fönster mot det omfattande men ofta svåröverskådliga arbete som bedrivs av svenska och internationella myndigheter och organisationer för demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter, t.ex. de många aktiviteter och initiativ som tas av exempelvis EU, Europarådet och FN.

”Demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter...”

Kapitel 4 bygger på kommittédirektivens konstaterande att ”Forum för Levande historia skall vara ett nationellt centrum för frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter”, men också att forumet ”skall ha som övergripande mål att stärka och öka medvetenheten om alla människors lika värde.”

Forum för Levande historia skall därför enligt vår uppfattning bedriva en bred verksamhet, vidare än den som hittills har bedrivits inom informationssatsningen Levande historia. Utan att försumma den uppmärksamhet på Förintelsen som funnits i Levande historia bör forumet behandla problem och frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter, inträffade folkmord och risken för nya folkmord, historiska perspektiv och historiemedvetande samt grundläggande mänskliga värden. Många av de frågeställningar som har relevans för t.ex. studiet av svenska myndigheters och den svenska opinionens hållning under andra världskriget är också i dag aktuella problem.

Vi noterar att våra samtal visat på ett tydligt stöd för detta synsätt. Forumets uppgift är inte att vara en ”demokratiinstitution” i konstitutionell eller teknisk mening. Demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter utgör i stället nyckelord i arbetet med att stärka och öka medvetenheten om alla människors lika värde.

Forum för Levande historia skall enligt vår mening ägna särskild uppmärksamhet åt konsekvenserna för Sveriges del inom de ämnesområden som vi föreslår att forumet skall arbeta med. Frågor som rör det mångkulturella Sverige och det svenska samhällets relation till erkända nationella minoriteter skall också uppmärksammas.

Forumet bör stimulera och underlätta utbildning om mänskliga rättigheter, men också erbjuda en faktabank i dessa frågor. Tvärvetenskaplighet är en av de arbetsmetoder som framhålls.

Vi konstaterar också att det övergripande målet att stärka och öka medvetenheten om alla människors lika värde kräver att det kommande forumets innehåll präglas av två begrepp – kunskap och värden. Forumet måste i så hög grad som möjligt försöka nå människor genom olika typer av reaktioner, det vi i vardagligt tal kallar "hjärta och hjärna, känsla och förnuft".

Historieämnet har i dag en för liten plats i den svenska grund- och gymnasieskolan – en brist som såväl lärare som politiker pekar på. Forum för Levande historia kan inte ersätta det dagliga arbetet i skolan, men det kan hjälpa till att stimulera till ökat historie-medvetande i skolan, t.ex. genom att peka på hur kunskaper om Förintelsen kan användas för att bearbeta värdegrundsfrågor.

"...med Förintelsen som utgångspunkt"

Kommittédirektiven klargör också att verksamheten "skall ta sin utgångspunkt i Förintelsen". Detta utvecklas i *kapitel 5*.

Förintelsen var i sig en grymhet som med sitt industriella mördande inte får falla i glömska eller för kommande generationer försvagas i konturerna. Den nazistiska regimen eftersträvade ett systematiskt folkmord på judar och även romer.

I den nazistiska politiken ingick också massmord på psykiskt utvecklingsstörda, homosexuella, Jehovas vittnen och politiskt oliktankande. Bland de senare fanns många fackligt aktiva personer.

Med Förintelsen som utgångspunkt kan man också diskutera folkmordets orsaker och mekanismer. Man kan vidga diskussionen till andra folkmord. Förintelsen kan också vara utgångspunkt i en diskussion om totalitära system, och nazismen kan då jämföras med fascismen och kommunismen. Utifrån Förintelsen kan man även diskutera maktrelationer och skillnader mellan förövare, offer och den som står vid sidan om och tittar på. Man kan också med utgångspunkt i Förintelsen diskutera varför vissa historiska händelser uppmärksammas vid en viss tidpunkt, dvs. olika typer av historiebruk.

Förintelsen tillhör mänsklighetens mörkaste historia. Likväl kan man i studiet av denna historia se positiva och föredömliga inslag som handlar om den enskilda människans mod, civilkurage och moraliska handlingar.

I kapitlet redovisas också begrepp och teorier som rör Förintelsen.

Det svenska perspektivet som betonas i kapitel 4 är också viktigt i behandlingen av Förintelsen.

Motor och mötesplats

Forum för Levande historia skall också kännetecknas av att det intar en aktiv, drivande och samordnande roll – det vi här kallar *motor* – men också utgöra en *mötesplats*. En viktig uppgift blir att skapa gynnsamma förutsättningar för studier, diskussion och reflexion kring demokrati, tolerans, mänskliga rättigheter och individens ansvar. Detta behandlas i *kapitel 6*.

Forumet bör inta en aktiv roll genom att ha överblick över pågående verksamhet runt om i landet, samordna projekt, initiera forskning, utställningar, litteratur och debatter, sammanföra grupper, beställa material och utbildningar av olika "producenter" samt själv utföra en rad aktiviteter och verksamheter.

Forum för Levande historia bör vara en aktiv part i ett nätverk av skolor, universitet och högskolor, museer, kulturliv, arkiv och bibliotek.

På den mötesplats som forumet skall utgöra bör stor vikt fästas vid arrangemang som främjar en vital diskussion. De frivilliga organisationer som arbetar med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter, liksom specifikt med Förintelsen och folkmord, bör ges ett stort utrymme.

Frågor kring demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter är tillsammans med erfarenheterna från Förintelsen och andra brott mot mänskligheten internationella. Forumet bör inte minst av den anledningen utveckla ett omfattande internationellt samarbete, exempelvis kring utbildningsfrågor.

I kapitlet konstateras också att Forum för Levande historia genom sitt breda verksamhetsområde och skiftande utbud av aktiviteter kommer att få ett brett spektrum av målgrupper, bestående av såväl enskilda som olika grupper. Alla aktiviteter kan inte vända sig till alla målgrupper.

Forum för Levande historia – verksamheten i sammanfattning

I *kapitel 7* redovisas hur verksamheten skall genomföras. I den sammanfattning som följer här har vi fört samman dessa uppgifter med de arbetsuppgifter som nämns i andra kapitel för att ge en helhetsbild av verksamheten i Forum för Levande historia.

Forumet skall behandla frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen.

Verksamheten skall bedrivas utifrån ett perspektiv som ger människor möjlighet att fördjupa sina sakkunskaper, men också tillfälle att reflektera över sin egen och andras inställning till demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter. De skall på så sätt få chansen att växa genom forumets verksamhet. Angelägna uppgifter är också att förmedla ett kritiskt förhållningssätt och rikta uppmärksamhet på olika bruk och missbruk av historia. Därmed läggs grunden för ett ökat historiemedvetande.

En uppgift blir att knyta an de frågor som behandlas till ett svenskt perspektiv. Detta i syfte att få människor att se att de är berörda och för att visa hur frågor som skenbart tycks ligga långt bort, i tid eller rum, kan ha stor bäring på det samhälle som vi lever i här och nu.

Forum för Levande historia är en helt ny typ av organisation. Det är inte ett museum, inte en skola, inte en högskola, inte ett bibliotek, inte ett arkiv, inte en biograf, inte ett kulturhus och inte ett informationsprojekt, men däremot en fruktbar blandning av komponenter från alla dessa verksamheter.

I fråga om konkreta insatser i syfte att uppnå de grundläggande målen skall Forum för Levande historia bl.a. svara för följande arbetsuppgifter:

Forumet skall

- erbjuda fort- och vidareutbildning för lärare,
- utvidga verksamheten till att omfatta utbildning av också andra yrkesgrupper,
- utveckla metoderna för utbildning.

Forumet skall också

- bedriva en kontinuerlig informationsverksamhet,
- arrangera debatter, konferenser, seminarier och symposier,
- utarbета, beställa och visa utställningar,

erbjuda ett omfattande utbud av film- och teaterföreställningar, konstutställningar och konserter.

Vidare skall forumet

- förmedla och ge tillgång till fakta,
- föra offentlig debatt i aktuella frågor,
- stimulera dialog genom att vara mötesplats för olika ämnesdiscipliner, yrkesgrupper, kulturer och generationer,
- utveckla ett samarbete med myndigheter, organisationer och institutioner, liksom med internationella organisationer.

Tillgången till de kunskaper och upplevelser som forumet erbjuder skall främjas genom

utveckling av interaktiva metoder, användandet av olika kulturella uttrycksformer, tillgången till service i form av ett "kunskapotek" (inkluderande bl.a. ett bibliotek och "learning lab"), en egen webbplats av så hög kvalitet att den blir en säker ingång till de områden inom vilka forumet arbetar, internationell samverkan i syfte att erbjuda en söktjänst som bara söker information i på förhand godkända webbsidor, ett tvärvetenskapligt arbets- och förhållningssätt.

Forumet skall verka för att befintlig kunskap bevaras genom att

kontinuerligt samla, bearbeta och lagra vittnesmål från människor i Sverige som har erfarenhet från folkmord och folkmordsliknande situationer, initiera insamling av föremål, i samverkan med andra organ utveckla en säker och professionell hantering av vittnesmål och föremål, främja framtagandet av nya kunskaper inom eftersatta områden, bl.a. romernas liv och erfarenheter.

Forumet skall också ha vissa administrativa uppgifter, bl.a.

sekretariat för minnesdagen för Förintelsens offer, administrativa basfunktioner och informationsarbete vid kommande Stockholmskonferenser om "Conscience and Humanity" och eventuellt även de uppgifter i fråga om hanteringen av kunskaper beträffande Raoul Wallenberg som fortsatta diskussioner kan klargöra.

Forumets arbetsätt kan beskrivas som
en motor, samordnare och beställare,
en mötesplats.

Alla de arbetsuppgifter som redovisats förutsätter att forumet etablerar ett nära samarbete med bl.a. skolor, universitet och högskolor, museer, arkiv, bibliotek, fackmyndigheter och frivilligorganisationer.

Organisation, lokalisering och kostnader

Hur verksamheten i stort bör organiseras, var den bör förläggas och en uppskattning av kostnaderna redovisas i *kapitel 8*.

Forum för Levande historia bör förläggas centralt i Stockholm, antingen i gamla Riksarkivet på Riddarholmen eller i kvarteret Krubban i det s.k. Östra stallet på Östermalm.

Forumet bör samtidigt byggas upp i nära samverkan med regionala nätverk i södra Sverige (med centrum i Lund och Malmö), västra Sverige (Göteborg och Karlstad) och norra Sverige (Umeå) i syfte att sammanföra kompetens från flera delar av landet och för att ge en större nationell tillgänglighet till forumets aktiviteter. Utbildningar, utställningar, konferenser och filmvisningar är exempel på aktiviteter som bör finnas tillgängliga i samtliga regioner.

Samtliga fyra regioner har förutsättningar att bygga upp en egen verksamhet som skulle kunna arbeta i nära samverkan med det nationella Forum för Levande historia som vi föreslår

Forumet bör inrättas som en egen myndighet med namnet Forum för Levande historia. Myndigheten bör ledas av en styrelse som också bör utse forumets chef.

Betydande kunskapsmässiga och ekonomiska vinster kan göras om forumet byggs upp i nära samverkan med Södertörns högskola (Samtidshistoriska institutet) eller Stockholms universitet, Centrum för multietnisk forskning vid Uppsala universitet (med Programmet för studier av Förintelsen och folkmord) samt Statens historiska museer. Alla dessa organisationer bedriver ett aktivt arbete mot rasism och representerar olika traditioner som vi tror är fruktbara att kombinera i syfte att snabbt uppnå en dynamisk och väl förankrad verksamhet med hög samlad kompetens.

Myndighetens anslag bör för år 2003 uppgå till 58 miljoner kronor, varav minst 10–20 procent är avsedda för anslag till verksamhet utanför det nationella forumet.

Summary

Background

During the Swedish party leaders' parliamentary debate in June 1997, Prime Minister Göran Persson promised to initiate an information campaign focusing on "what happened in the Second World War, the attitudes and human perspectives that led to the Holocaust".

At a meeting in Stockholm in May 1998, Sweden, the UK and the US took the initiative in launching an international project – the Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research. A number of other countries have since joined, and today Germany, Israel, the Netherlands, Poland, France and Italy are also a party to the project. As a contribution to this cooperative venture, Sweden is to host a conference in Stockholm on 26–28 January 2000: the Stockholm International Forum on the Holocaust.

What came to be termed the Living History project in Sweden was launched in the autumn of 1997. The aim was to spread awareness and information about the Holocaust and to use it as a starting point for a wide-ranging discussion of such issues as democracy, tolerance, compassion and the equal worth of all people. From the outset, there has been widespread public involvement in the Living History project. Activities have been started in many parts of the country, in municipally-sponsored programmes, in schools and in voluntary associations. The project is described and evaluated in Chapter 2.

At the end of 1999 a special committee was appointed by the Government to inquire into the establishment of a "Forum for Living History". The committee and its work are described in Chapter 1.

The committee's terms of reference stated that the forum should deal with questions relating to democracy, tolerance and human rights, with the Holocaust (Swedish: "Förintelsen") as its point of departure. The committee's duties were to include:

- presenting proposals in respect of an operational profile for the new forum,
- showing how the forum may cooperate with the educational system, children's and youth organisations, voluntary associations, NGOs, religious communities, cultural institutions and other networks with a view to ensuring optimal nationwide accessibility,
- considering how the undertaking may be organised and where it should be located,
- providing a cost estimate for the undertaking
- proposing ways of funding the forum, and
- otherwise presenting any proposals and taking or preparing any measures that may arise from the task.

A basic premise was that the forum was to begin operating by the year 2003 at the latest.

The present report concludes the above assignment and was presented to the Government in January 2001.

The normal procedure when a Swedish Government-appointed committee of inquiry publishes its final report is that the document is circulated for comment to a relatively large number of organisations, which then have about 3–6 months to submit written opinions on the committee's proposals. The Government then composes a bill and submits it to the Riksdag (Swedish parliament). In the case of the Living History Forum, for example, the Government may be expected to include a proposal in the September 2001 Budget Bill, which the Riksdag will debate and adopt in December. If the Riksdag approves the establishment of a Living History Forum, the Government can then be expected to appoint an "organisational committee" whose task will be to prepare the launch of the new organisation in detail.

Fundamental motives for a Living History Forum

In this report, we propose the establishment of a new central government authority – the Living History Forum. The overall objective of this authority would be to strengthen the will of all citizens to work actively to promote equal rights for each and everyone, against the background of past crimes against humanity. The forum will deal with issues related to democracy, tolerance and human rights on the basis of the Holocaust ("Förintelsen").

A Forum is needed

Swedish democracy is strong but democratic values must be constantly upheld. A broad range of activities is needed to this end. As described in Chapter 3, the Living History Forum we propose should be able to contribute to this task. In the course of our work, we have met with overwhelmingly positive reactions to the forum concept both from NGOs and from public authorities. Its proposed structure – a combined forum, meeting place and knowledge centre – has also elicited a positive response.

Today there are a number of organisations and institutions working with similar issues. The Forum's unique purpose will be to promote activities, discussions and reflections on contemporary democracy, tolerance and human rights, based on historical perspectives from the Holocaust and Swedish 20th century history. It would also be the only institution specifically entrusted with presenting different interpretations of history as a basis for dialogue on the fundamental values of democracy.

We need a Living History Forum to promote awareness of how historical reference enables us to examine our own age from different perspectives, to facilitate the discussion of complex issues and to bring processes and concepts alive. With historical knowledge as a foundation, a Living History Forum can provide a distinctive reminder of the obligation of all citizens to seek to understand the consequences of eliminating democratic balance and the open society.

We need to increase the number of easily accessible meeting places where people with different backgrounds and experiences can openly discuss values while at the same stressing the

importance of defending inalienable rights. An understanding of, and interest in, the development of human rights is an essential component in each citizen's lifelong pursuit of knowledge.

History is a living process, since our interpretations of past events are constantly changing. People's actions in other ages shaped the society we live in today. The way we view past events influences our own age and how we plan for tomorrow. It is our duty to make proper use of past events in a concerted effort to build a better future. History is full of good and bad examples, and it is people living here and now who choose what role these lessons will play in the development of modern society.

Learning about history is not just a matter of learning historical facts, but equally a matter of deepening historical awareness, i.e. people's sense of the connections between their interpretation of the past, their understanding of the present and their perspectives on the future.

In this capital, we also discuss prejudice and racism, Nazism and extreme nationalism, political and racial crime, available information and fundamental values and the growing opposition of people in Sweden, Europe and the world to persecution and violence.

In our view, the Forum is also needed as a window on the extensive but often obscure work carried out by Swedish and international authorities and organisations seeking to promote democracy, tolerance and human rights, such as the many activities and initiatives taken by organisations like the EU, the Council of Europe and the UN, as well as in Sweden itself.

"Democracy, tolerance and human rights..."

Chapter 4 is based on the statement in the committee's terms of reference that the Living History Forum shall be "a national centre for issues concerning democracy, tolerance and human rights", but shall also, as an overall goal, seek to "deepen and enhance awareness of the equal worth of all people."

In our opinion, therefore, the Living History Forum should conduct a broad range of activities across a wider spectrum than has hitherto been evident in the Living History information campaign. Without in any way diverting attention from the Holocaust, the Forum should discuss problems and issues

concerning democracy, tolerance and human rights, actual cases of genocide and the danger of further genocidal acts, historical perspectives and historical awareness, and fundamental human values.

We have noted in the course of our discussions that this approach enjoys widespread support. The task of the Forum is not to be a 'democracy institution' in a constitutional or technical sense. Rather, democracy, tolerance and human rights would be the keywords in the endeavour to deepen and enhance awareness of the equal worth of all people.

As we see it, the Living History Forum must focus in particular on the likely consequences for Sweden of developments within the various subject fields that we feel should be covered by the Forum. The situation of officially recognised national minorities in Sweden must also be addressed.

The Forum should encourage and facilitate human rights education, but also make available a knowledge bank relating to these issues. An interdisciplinary approach is one of the methods proposed in this respect.

We also note that the overall goal of deepening and enhancing awareness of the equal worth of all people would necessitate the application of two key concepts in a future Forum – knowledge and values. As far as possible, the Forum must seek to reach people through human reaction, of the kind we refer to in everyday terms as "hearts and minds, sense and sensibility".

Nowadays, history as a subject occupies too little space in the Swedish compulsory and upper secondary school curricula – a shortcoming acknowledged by both teachers and politicians. One important task for a future Forum therefore will be to encourage greater historical awareness in schools, for example by showing how a historical perspective can be integrated into other school subjects.

"...the Holocaust as a point of departure"

The Living History Forum is to use the Holocaust as its point of departure. This approach is discussed in Chapter 5.

The Holocaust was in itself a barbaric act of industrial genocide, the memory of which must never be obscured by the passage of time or become blurred in the minds of future generations. The

Nazi regime practised systematic genocide on Jews and on Roma. Nazi extermination policy also extended to the mass murder of people with mental disabilities, homosexuals, Jehovah's Witnesses and political dissidents. The latter group included many trade union activists.

On the basis of the Holocaust, discussions can be held on the causes and mechanisms of genocide. These discussions can be broadened to include other examples of genocide. The Holocaust can also provide a starting point for discussions about totalitarian systems in general, and Nazism can be compared with fascism and communism. Proceeding from the Holocaust, discussions can also focus on power relations and the difference between perpetrators, victims and those who stand by and watch. Further, the Holocaust could provide a basis for discussions on why certain historical events enter the public consciousness at certain specific times, i.e. on different ways of using history.

In addition to these motives, the Holocaust theme can provide a basis for discussion of the darker sides of contemporary society, while at the same time recalling the many examples of human dignity and creativity shown by the victims, even in the extremes of human plight.

This chapter also looks at concepts and theories concerning the Holocaust.

As stressed in Chapter 4 the Swedish perspective is important, also in relation to the Holocaust.

The Forum as an engine and meeting place

The Living History Forum will also take a proactive, dynamic and co-ordinating approach – serving as what we term an engine – and will create attractive meeting places for dialogue on democracy, tolerance and human rights. This is discussed in Chapter 6.

The Forum should play an active role by providing a general overview of activities currently in progress around Sweden and by co-ordinating projects, by initiating research, exhibitions, literature and debates, by bringing together different groups, by commissioning informational material and training packages from different "producers" and by carrying out its own activities and programmes.

The Living History Forum should be an active part of a network of schools, universities and colleges, museums, libraries and archives.

As a meeting place, the Forum should attach particular weight to functions and events that promote lively discussion. NGOs that work with democracy, tolerance and human rights, the Holocaust and genocide should be given ample room to participate.

Issues relating to democracy, tolerance, human rights and the Holocaust are international. For this reason in particular, the Forum should collaborate extensively with the outside world, for example on educational issues.

In this chapter, we also note that as a result of its broad field of operation and varied range of activities, the Living History Forum will be confronted with a wide spectrum of target groups, comprising both individuals and organisations, etc. It will not be possible for all activities to be directed at all target groups.

The Living History Forum – summary of activities

In Chapter 7 we discuss how the Forum is to pursue its activities. In the summary below, we have integrated these proposals with the work tasks mentioned in other chapters in order to provide an overall picture of the Living History Forum's operation.

We have noted that the Forum is to deal with questions concerning democracy, tolerance and human rights, on the basis of the Holocaust.

In the activities it undertakes, the Forum should proceed from a desire not only to enable people to develop their understanding of the facts but also to reflect on their own attitude and the attitudes of others to democracy, tolerance and human rights. They are thus to be given the chance to grow and develop as a result of the Forum's activities. Other important tasks are to instil in people a critical approach and an awareness of the way history is used and abused. This leads to a greater degree of historical awareness.

Another task will be to place the issues under discussion in a Swedish context. This is important for bringing things home to people and showing them how matters that seem remote in both time and space may in fact have a considerable bearing on the society we inhabit here and now.

The Living History Forum is a completely new type of organisation – neither a museum, a school, a college, a library, an archive, a cinema, a culture centre nor an informational project but rather a fruitful combination of all these.

In seeking to achieve its fundamental goals, the Living History Forum is to pursue, inter alia, the following tasks:

The Forum shall

- continue to provide further training and in-service training for teachers
- extend these activities to other professional groups as well
- develop educational approaches for this work.

The Forum shall also

- conduct ongoing informational activities
- organise debates, conferences, seminars and symposia
- design, commission and display exhibitions
- offer an extensive range of film and theatre productions, art exhibitions and concerts.

In addition, the Forum shall

- impart and provide access to factual knowledge
- initiate public discourse on current issues
- stimulate dialogue by serving as a meeting place for different research disciplines, occupational groups, cultures and generations.
- develop cooperation with public authorities, organisations and institutions in other countries, and with international bodies.

Access to the Forum's store of knowledge and experience shall be facilitated by

- the development of interactive methods,
- the use of different cultural forms of expression,
- providing access to services via a knowledge bank (including a library and a learning lab)
- providing an Internet website of such quality that it will be a guaranteed point of access to the Forum's areas of work,
- international collaboration for the purpose of developing a search engine that only looks for information on pre-approved websites

an interdisciplinary approach and work mode.

The Forum shall seek to ensure that existing knowledge and information is preserved by

- gathering, processing and storing testimony from people in Sweden with experience of genocide and situations of a genocidal nature,
- pursuing this work on an ongoing basis,
- initiating the collection of relevant artefacts,
- joining with other bodies in developing safe, secure and professional ways of managing testimony and artefacts,
- promoting the development of new knowledge in neglected areas, including the lives and experiences of the Roma.

The Forum shall also have a number of administrative tasks, including

- a Secretariat for Holocaust Remembrance Day,
- basic administrative duties and informational work at the forthcoming Stockholm conferences on 'Conscience and Humanity',
- whatever duties relating to the management of information about Raoul Wallenberg that may be decided in the course of further discussions.

In character, the Forum shall be

- an engine, a coordinator and a purchaser
- a meeting place.

All the tasks described above presuppose that the Forum establishes

- close cooperation with schools, universities and colleges, museums, archives, libraries, union organisations, NGOs and others.

Accessibility and organisational structure

Chapter 8 outlines the general nature of the Forum's operations, its location and an estimate of the costs involved.

We proposed that the Living History Forum be located in Stockholm, with offices either in the old National Archives Building on the isle of Riddarholmen or in the "East Mews" (Östra stallet) building in the Östermalm district.

At the same time, the Forum should expand its work in close collaboration with regional networks in southern (Lund and Malmö), western (Göteborg and Karlstad) and northern (Umeå) Sweden, so as to bring together expertise from different parts of the country and provide wider national access to the Forum's activities. Training packages, exhibitions, conferences and film screenings are examples of activities that should be available in all regions.

All four regions have the potential to build up their own activities, which could be pursued in close collaboration with the national Forum for Living History that we propose in our report.

The Forum should be established as a separate public authority under the name Living History Forum (Forum för levande historia). It should build up its work in close collaboration with Södertorn University College (Institute of Contemporary History) or Stockholm University, with the Centre for Multiethnic Studies at Uppsala University (including its Programme for Holocaust and Genocide Studies) and with the National Historical Museums. All four of these organisations work actively to combat racism, and represent different traditions that we believe can be fruitfully and rapidly combined for the purpose of achieving a dynamic and widely endorsed programme offering a high level of collective expertise.

We propose that the new authority be granted a government appropriation for the year 2003 of SEK 58 million, with at least 10–20 per cent of this being earmarked for the funding of activities outside the national Forum.

1 Kommitténs arbete

Arbetet inom kommittén Forum för Levande historia har bestått av två verksamhetsområden, dels själva utredningsarbetet, som resulterat i detta betänkande, dels ansvaret för den utåtriktade verksamhet, som är en fortsättning och utveckling av informationssatsningen Levande Historia. I det här betänkandet behandlas i första hand resultatet av utredningsarbetet, men vi redovisar också en sammanfattning och en analys av informationssatsningen.

1.1 Direktiven

Kommittén har tillkallats med uppgift att utreda etablerandet av ett Forum för Levande historia. Forumet skall behandla frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen. Verksamheten vid detta forum och kunskapscentrum skall bedrivas i nära kontakt med pågående forskning. Utgångspunkten är att det nya forumet skall inleda sin verksamhet senast år 2003. Kommittén skall bl.a.

- lämna förslag till en verksamhetsprofil för det nya forumet,
- redovisa hur forumet kan samarbeta med utbildningsväsende, barn- och ungdomsorganisationer, föreningar, folkrörelser, trossamfund, kulturinstitutioner och andra nätverk för att uppnå bästa möjliga nationella tillgänglighet,
- överväga hur verksamheten skall organiseras och var den skall lokaliseras,
- redovisa en kostnadsberäkning för verksamheten,
- lämna förslag till finansiering och
- i övrigt lämna de förslag och vidta eller förbereda de åtgärder som föranleds av uppdraget.

Som utgångspunkt för kommitténs arbete anges vidare:

Forum för Levande historia skall vara ett nationellt centrum för frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter.

Verksamheten skall ta sin utgångspunkt i Förintelsen.

Forumet skall ha som övergripande mål att stärka och öka medvetenheten om alla människors lika värde.

Forumet skall inrymma och verka för både permanenta och tillfälliga utställningar. En strävan bör vara att försöka ge en bild av vad som har hänt – och händer – såväl i Sverige som i resten av världen.

Eftersom skolungdom är en särskilt viktig målgrupp skall aktiviteter även riktas mot skola och vuxenutbildning.

Besökarna skall ges möjlighet att själva söka kunskap genom tillgång till kunskapsbaser av olika slag.

Som en särskild verksamhet bör forumet även kunna erbjuda lärare och andra yrkeskategorier utbildning inom ramen för forumets verksamhet.

Det nya forumet skall skapa förutsättningar för oprövade verksamhetsformer.

Verksamheten skall inriktas mot tvärvetenskapliga perspektiv i nära kontakt med pågående forskning, särskilt den vid Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet.

Ett internationellt perspektiv är väsentligt och internationellt samarbete skall eftersträvas.

Ett aktivt publikarbete skall bedrivas i samverkan med skola, universitet, lärarutbildningar, museer och övriga kulturinstitutioner, bibliotek, trossamfund, olika grupper av överlevande från Förintelsen, hembygdsföreningar, barn-, ungdoms- och invandrarorganisationer samt andra folkrörelser.

Forumet skall skapa och ge förutsättningar för mötesplatser och arenor för diskussion. Stor vikt skall läggas vid aktiv utåtriktad verksamhet.

Ny teknik skall användas i största möjliga utsträckning. Det gäller såväl i kommunikationen med andra kultur- och utbildningsinstitutioner som i den egna verksamheten.

Kommittén skall vidare överväga om insamling av vittnesmål och föremål skall inledas redan innan det nya forumet har etablerats.

Utgångspunkten är att verksamheten skall inledas senast år 2003.

Kommittédirektiven återfinns i sin helhet i *bilaga 1*.

1.2 Utredningens arbete

Möten och samtal med myndigheter och organisationer

Under utredningen har vi bl.a. haft kontakt med Brottsförebyggande rådet (BRÅ), Centralrådet för förintelsens överlevande i Sverige, Centrum för invandringsforskning (CEIFO), Exitprojektet (för avhoppade nazister), Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter (MR-fonden), Fryshuset, Judiska museet i Stockholm, LO, MeMoria-projektet, Nordiska museet, Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet, Föreningen Resandefolket, PAIDEIA (The European Institute of Jewish Studies in Sweden), Riksarkivet, Riksbankens jubileumsfond, Statens skolverk, Stockholms zigenarförening, Studieförbundet Näringsliv och samhälle, Stockholms universitet, Svenska Kommittén Mot Antisemitism och Utrikespolitiska institutet.

Flera samarrangemang har också genomförts, bl.a. i samverkan med Integrationsverket, Svenska kommittén mot antisemitism och Svenska kommunförbundet.

Vid ett av kommitténs möten presenterade Bengt Göransson Demokratiutredningens arbete och resultat.

I ett tidigt skede skickades också kommitténs direktiv ut till ett antal personer som särskilt ombads att kommentera dessa.

Studiebesök och resor

Under kommitténs resa till Köpenhamn, Malmö och Lund den 6–7 mars hade vi samtal med representanter från Institutionen för minoritetsstudier vid Köpenhamns universitet, det nyinrättade Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabsstudier, Frihedsmuseet, Internationell migration och etniska relationer vid Malmö högskola (IMER), Kulturen i Lund, Raoul Wallenberg-institutet

för mänskliga rättigheter och humanitär rätt, historiska institutionen vid Lunds universitet och Institutet för Judisk kultur i Lund.

En mindre grupp ur kommittén har besökt Shoah Foundation Center's samt Simon Wiesenthal Center/Museum of Tolerance i Los Angeles, U.S. Holocaust Memorial Museum i Washington och Museum of Jewish Heritage i New York.

I Tyskland har kommittén besökt Wannseevillan strax utanför Berlin, Judiska museet i Berlin, Sachsenhausen, Topographie des Terrors i Berlin och Buchenwald utanför Weimar.

Kommitténs ordförande har också besökt Beth Shalom Holocaust Center och Imperial War Museum (främst dess under 2000 öppnade Holocaust-avdelning) i Storbritannien.

Ett kommittémöte förlades till Göteborg där vi träffade representanter från Göteborgs kommun (bl.a. dess Levande historia-projekt), Världskulturmuseet och Göteborgs stadsteater.

Kommitténs ordförande och sekreterare har gjort ett studiebesök på Arbetets museum i Norrköping.

Därutöver har kommitténs ordförande besökt Karlstad och där träffat representanter från bl.a. Brottsförebyggande Centrum i Värmland, Karlstad universitet, Karlstads kommun och Värmlands museum.

I Umeå träffade kommitténs ordförande tillsammans med Joakim von Schéele representanter från Umeå universitet (inklusive Bildmuseet), Umeå kommun och Folkuniversitetet i Umeå samt landshövdingen som företrädare för Länsstyrelsen.

Formerna för materialinsamling

Utredningsarbetet har bedrivits under kort tid. Vi tror att vi i huvudsak kunnat få fram de fakta och bedömningar som behövs i nuvarande skede av arbetet med Forum för Levande historia. Fördjupade studier måste emellertid ske i det fortsatta arbetet på flera viktiga punkter, vissa av ideologisk natur och andra av praktisk art. Detta ansvar faller rimligen på en kommande organisationskommitté och ledning för forumet.

På den tid som stått till buds för vårt arbete och med ett litet utredningssekretariat har det inte varit möjligt att göra personliga besök hos alla myndigheter och organisationer som berörs av vårt arbete. Det gäller i hög grad internationellt, men i viss utsträckning också i Sverige. I många fall har vi inhämtat information via brev,

telefon och vid sammanträffanden i samband med större seminarier och konferenser. Vi har också utnyttjat möjligheten att skaffa information från myndigheters och organisationers webbsidor.

Därutöver har vi i hög grad förlitat oss på den omfattande kunskap och det stora kontaktnät som kommitténs ledamöter och experter enskilt har. Dessa har i många fall goda personliga kontakter med myndigheter och organisationer som inte kommittén i dess helhet eller genom ordförande och sekreterare kunnat ta direktkontakt med. Under den tid kommittén arbetat har också flera studiebesök gjorts av enskilda ledamöter och experter i andra egenskaper, t.ex. vid tyska och polska institutioner, Hiroshimamuseet och Holocaust Education Center i Fukuyama. Merparten ledamöter har också, tidigare eller under utredningstiden, i andra sammanhang besökt Yad Vashem i Jerusalem. Ett särskilt delegationsbesök där var planerat men ställdes in av skäl över vilka kommittén inte kunde råda.

Kommittén har haft en sådan sammansättning att den kunnat upprätthålla nära kontakter också med en rad internationella organisationer.

Seminarium

Den 6 juni 2000 arrangerades ett expertseminarium, *Förintelsen och andra folkmord – hur och vad kan vi lära av historien?* med drygt 40 deltagare. Seminariet behandlade huvudsakligen tre frågor:

Varför är intresset för Förintelsen så stort just nu?

Kan och bör man jämföra Förintelsen med andra folkmord?

Hur och när är det legitimt att använda till exempel Förintelsen för att lära av historien?

Samtal med ungdomar

Kommittén har också fört särskilda samtal med tre olika grupper av ungdomar. Ungdomarna var 16–24 år. Cirka tio ungdomar per grupp, med jämn fördelning mellan könen, valdes ut från Fryshusets friskola årskurserna 1–3, LAVA:s verksamhet på Kulturhuset och från landets ungdomsorganisationer.

Syftet har varit att lära mer om hur man kan få unga människor att intressera sig för aktuella frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i historien.

Stockholmskonferensen

En viktig utgångspunkt och grund för kommitténs arbete har också varit *The Stockholm International Forum on the Holocaust* och de frågeställningar som där togs upp i föreläsningar och seminarier. Diskussionerna vid Stockholmskonferensen återspeglas på flera ställen i detta betänkande.

2 Tidigare initiativ och utredningar

Vår bedömning: Förslaget till Forum för Levande historia skall ses mot bakgrund av de positiva erfarenheterna av informationsinsatsningen Levande historia och som en konkret åtgärd i linje med många av de andra initiativ och utredningar som genomförts på 1990-talet mot rasism, antisemitism, antiziganism, främlingsfientlighet och antidemokratiska krafter i syfte att stärka demokratin.

Av kommitténs direktiv framgår att en central bakgrund till förslaget om Forum för Levande historia är den 1997 inledda informationsinsatsen *Levande historia*. I detta kapitel ges därför en utförlig beskrivning av detta projekt.

Vi vill också lyfta fram andra viktiga initiativ och utredningar som vi menar skall ses som en bakgrund till vårt förslag att inrätta ett Forum för Levande historia.

2.1 Informationsinsatsen Levande historia

I partiledardebatten i riksdagen den 12 juni 1997 utlovade statsminister Göran Persson att samtliga hem där det fanns barn i skolåldern skulle erbjudas "information om vad som hände under andra världskriget, om den människosyn som låg bakom förintelsen av judarna". Det skulle inte enbart ses som en historielektion, inte enbart som ett samtal om det som var, utan framför allt som en påminnelse om att det kan hända igen om vi inte håller diskussionen och debatten levande. Bakgrunden till initiativen var bland annat en rapport som Centrum för invandringsforskning (CEIFO) vid Stockholms universitet och Brottsförebyggande rådet (BRÅ) presenterade i juni 1997.

Rapporten bestod av en rad olika frågor om hur ofta ungdomar utsatts för rasistiskt, etniskt och politiskt motiverat våld och hot m.m. Många av dessa resultat var uppseendeväckande. I rapporten fanns även några attitydfrågor. En av dem lød: "Med Förintelsen brukar man vanligtvis mena nazisternas mord på ungefär sex miljoner judar under andra världskriget. Hur säker är du på att Förintelsen har ägt rum?" Totalt svarade 4,8 procent att de inte alls är säkra, 3,3 procent "lite osäkra", 14,3 procent "ganska säkra", 66 procent "helt säkra" och 11,6 procent "vet ej".¹

Bakgrunden till att informationsinsatsen Levande historia initierades var även den våldsutveckling som skisseras i nästa kapitel.

Under sommaren 1997 kom mängder av telefonsamtal och brev till Regeringskansliet från människor och organisationer som ville bidra och hade synpunkter. Under sensommaren bildades en projektgrupp som organisatoriskt arbetade under Regeringskansliets informationsavdelning (Information Rosenbad).

I november 1997 presenterade statsministern i riksdagen en handlingsplan för kommande informationsinsatser. Syftet var att sprida kunskap om Förintelsen samt att med utgångspunkt från den skapa diskussion kring frågor om tolerans, demokrati, medmänsklighet och människors lika värde.

Utgångspunkter för projektet var följande:

Undvika "pekpinnar", inte tala om hur man skulle göra eller tycka utan förmedla fakta, öka kunskapen om vad som hände och skapa underlag för kunskap och diskussion.

Arbetet skulle genomföras i politisk enighet. Samtliga riksdagspartier kontaktades och stödde arbetet.

Fokusering på Förintelsen, och att med denna som utgångspunkt vidga perspektivet till allmänmänskliga frågor.

Belysning av den enskilda individens roll under Förintelsen. Bakom varje person som mördades finns en historia. Människor runt omkring gjorde val, fattade beslut som hade betydelse för det som hände.

Presentation av olika individperspektiv. I motsats till nazisternas avpersonifiering av offren skulle individen och dennas historia lyftas fram.

¹ Lange, Anders, Löow, Hélène, Bruchfeld, Stéphane, Hedlund, Ebba, *Utsatthet för etniskt och politiskt relaterat hot m.m., spridning av rasistisk och antirasistisk propaganda samt attityder till demokrati m.m. bland skolelever*, Centrum för invandringsforskning, (Stockholm 1997), s. 59.

Ett tvärvetenskapligt arbete där olika discipliner arbetar och utvecklar arbete tillsammans och var för sig.

Information om många av de "grupper" som drabbades – judar, romer, handikappade, Jehovas vittnen, homosexuella och politiskt oliktankande – för att visa på den människosyn som låg bakom nazisternas agerande.

Förstärkning av det arbete som redan bedrevs genom samarbete med och stöd till organisationer och grupper aktiva inom detta arbete, dvs. en strävan att låta andra personer och organisationer tala och agera.

Prioritering av långsiktiga insatser. Frågor kring Förintelsen kräver ett långsiktigt arbete för att öka förståelsen. Informationsinsatserna skulle inte ses som en kortsiktig kampanj.

Projektet delades in i fyra delar:

- politiska manifestationer,
- information till föräldrar och allmänhet,
- insatser riktade mot skolan, och
- insatser för att stödja forskning och undervisning i högskolan.

Politiska manifestationer

Samtliga riksdagspartier slöt upp bakom regeringens initiativ.

Den 27 januari 1998 och 2000 arrangerade riksdagen en minnestund i kammaren för att hedra minnet av de människor som mördades under Förintelsen. Även 2001 har minnesdagen uppmärksammats.

Svenska Kommunförbundet och Landstingsförbundet uppmanade kommunerna och landstingen att genomföra manifestationer vid det första fullmäktigemötet eller landstingsmötet 1998. Många kommuner hörsammade uppmaningen.

Dävarande statsrådet Thage G Peterson ledde en delegation som besökte Auschwitz (Oswiecim) hösten 1998 och en som besökte Israel sommaren 1999.

En resa för riksdagsledamöter genomfördes också under 1998 till koncentrationslägret Sachsenhausen i Tyskland.

Information till föräldrar och allmänhet

Utgångspunkten för statministerns initiativ var att alla vuxna i det svenska samhället har ett ansvar för att föra minnet av Förintelsen vidare. Det är inte bara skolans ansvar, utan även föräldrar och andra vuxna måste sprida demokratiska värderingar och kunskap vidare.

Bok om Förintelsen

I februari 1998 publicerades boken *...om detta må ni berätta...* som genom fakta, ögonvittnesskildringar, historiska dokument och ett rikt illustrationsmaterial ger en bild av Förintelsen.² Många enskilda öden lyfts fram, personer vars liv uttraderades under Förintelsen.

Från februari 1998 har boken nu distribuerats i över en miljon exemplar till familjer med barn i grundskolan och andra personer som aktivt gjort en beställning. Under de tre första veckorna beställdes omkring 300 000 böcker.

Boken översattes i Levande historias regi till engelska och sex stora invandrarspråk: arabiska, bosniska/kroatiska/serbiska, finska, persiska, spanska samt turkiska. Boken finns även som talkassett, punktskrift och teckenspråksversion. De sex översättningarna till invandrarspråk gjordes i första hand för bruk inom Sverige. Därefter har ytterligare översättningar gjorts. Ansvaret för detta arbete ligger dock numera hos bokens författare.

Webbplatsen Levande historia

Bland annat för att bemöta de grupper som på Internet förnekar att Förintelsen har ägt rum öppnade Levande historia i januari 1998 en webbplats – www.levandehistoria.org. Vid starten var den en av de utförligaste på nätet med information på svenska om Förintelsen. Eftersom Internet blir en allt viktigare källa till information för skolelever, som ibland kan ha svårt att ta till sig information på engelska, ansågs tjänsten viktig.

Webbplatsen erbjuder bl.a. en tidsaxel på vilken man kan följa nazisternas systematiska förföljelse och mördande under andra

² Bruchfeld, Stéphane & Levine, Paul A, *...om detta må ni berätta...: en bok om förintelsen i Europa 1933–1945*, Regeringskansliet (Stockholm 1997).

världskriget. Där finns också fakta om olika koncentrations- och förintelseläger. Genom att följa en rad personers öden ges en bild av nazisternas terror under 1930- och 1940-talen. Ett avsnitt med historiskt unikt material handlar om livet i Warszawas och Lodz getton under nazitiden. Vidare finns boken "...om detta må ni berätta..." att läsa i dess helhet på svenska och ytterligare sju språk. Där finns vidare tips på litteratur och filmer med anknytning till Förintelsen samt ett läsningsbibliotek med tips på svenska och internationella hemsidor som behandlar frågor kring Förintelsen. Den som planerar att resa till platser med anknytning till Förintelsen kan också finna såväl fakta som praktiska råd. Webbplatsen har fram till slutet av 2000 haft över 270 000 besök.

Föräldrarbete

I samarbete med Riksförbundet Hem och Skola utarbetades våren 1998 ett material, "Valet är ditt", som skulle användas vid möten med föräldrar till barn i årskurs 4-6. Syftet var att skapa ett tillfälle till aktiva möten där föräldrar, tillsammans med skolan, fick tillfälle att diskutera medmänsklighet, tolerans, främlingsfientlighet och mänskliga rättigheter.

"Valet är ditt" består av en videofilm med berättelser om Förintelsen och om de mekanismer som idag kan leda till rasism och främlingsfientlighet. Därtill kom en lärarhandledning samt ett antal kort som presenterar olika situationer och frågeställningar. Tanken är att dessa frågor skall leda deltagarna in i nya diskussioner. Materialet var kostnadsfritt och har tryckts och distribuerats i ca 7 000 exemplar. Materialet har även använts direkt i undervisningen.

Seminarier

Under åren 1997-2000 har Levande historia genomfört en rad olika seminarier och konferenser. Tillsammans med Svenska Kommittén Mot Antisemitism arrangerades exempelvis en konferens i mars 1999 om studieresor till koncentrations- och förintelseläger.

Skolan

Enligt kursplanen i historia skall alla elever vara förtrogna med "vår tids historia med dess folkmord, revolutioner, krig och fredssträvanden". Ett viktigt arbete kring dessa frågor bedrivs idag inom skolan. För att underlätta för lärare och för att sprida kunskap kring Förintelsen, dess värdefrågor och människosyn, genomförde Levande historia en rad olika aktiviteter riktade till skolan.

En tipskatalog med urval av filmer, litteratur, pedagogiskt material, hemsidor och organisationer samt föreläsare med anknytning till Förintelsen producerades och skickades våren 1998 ut till samtliga skolor samt till organisationer och föreningar. Arbetet genomfördes i samarbete med Skolverket, Lärarnas Riksförbund och Lärarförbundet. I januari 2000 uppdaterades och trycktes en ny version av tipskatalogen vilken även uppdateras kontinuerligt på Levande historias hemsida. Totalt har cirka 70 000 exemplar distribuerats.

Tillsammans med Svenska Filminstitutet och Skolverket erbjöd Levande historia också skolor film på bio, ett videopakett samt idématerial "Bilderna av Förintelsen".

Skolbio

Under 1998 och 1999 kunde elever i årskurs 5–9 och i gymnasieskolan se subventionerad film på bio genom en satsning av Levande historia. Syftet var att stödja och underlätta det arbete som redan bedrevs vad gäller undervisning kring Förintelsen. Erbjudandet omfattade 13 filmer som på olika sätt behandlar nazism och motståndskamp.³ Erbjudandet var utformat så att Levande historia täckte kostnaden för filmhyran medan skolan betalade filmfrakten samt biografhyran. Totalt under 1998 och 1999 såg ca 240 000 elever en eller flera av filmerna. Under 1998 genomfördes 1 224 visningar och under 1999 452. Till samtliga filmer producerades filmhandledningar.

Svenska Filminstitutet administrerade och utarbetade, på uppdrag av Levande historia, skolbiosatsningen. I samband med visningarna distribuerades även en folder med tankvärda citat och texter till eleverna.

³ Följande filmer ingick i erbjudandet: *Schindler's list*, *God afton herr Wallenberg*, *Rebellerna från S:t Petri*, *Den vita rosen*, *Mendel*, *Music Box*, *Diktatorn*, *Swing Kids*, *Ön i Fågelgatan*, *Undergångens arkitektur*, *Tala! Det är så mörkt*, *Natt och dimma* och *Gränslots*.

Filmsatsningen kompletterades hösten 1998 med ett videopaketer som erbjöds landets skolor (årskurs 7–9 samt gymnasieskolan). Syftet var att ge underlag för lärare att använda film i undervisningen kring de frågor som Förintelsen väcker. Till filmerna medföljde också en lärarhandledning. I erbjudandet fanns filmer om Anne Frank, om Warszawas getto och om hur tillvaron gestaltade sig i koncentrations- och förintelselägren. Där fanns filmer som ställer moraliska frågor kring skuld och som leder in i nutid och ställer oss inför frågan om vad vi idag kan lära oss av historien. Vissa av filmerna hade inte visats i Sverige tidigare.

Videopaketet var helt kostnadsfritt. Totalt skickades 2 172 videopaketer ut till Sveriges skolor och andra organisationer.

Pedagogiskt idématerial

Under hösten 1998 erbjöds även skolorna ett kostnadsfritt idématerial för lärare som i undervisningen vill arbeta pedagogiskt kring filmer om nazism och motståndskamp. Boken – *Bilden av Förintelsen* – består av två delar. I en inledande del ges en introduktion till att undervisa om Förintelsen och en översikt av hur Förintelsen gestaltas på film. Bokens andra del innehåller filmhandledningar till de 13 biografier om nazism och motståndskamp som ingår i Levande historias skolbiosatsning. Till boken finns också en video med korta utdrag ur de filmer som analyseras i handledningarna. *Bilden av Förintelsen* har redigerats av Svenska Filminstitutet och sammanlagt har ca 2 300 exemplar distribuerats.

I maj 1999 genomfördes ett tvådagarsseminarium för lärare om att undervisa om Förintelsen med film. Föreläsare var filmpedagoger och filmvetare.

Skolan och samhällets värdegrund

Levande historia har sedan vintern 1998 erbjudit lärare och lärarstuderande att delta i endagsseminarier om Förintelsen och samhällets värdegrund. Seminarierna genomförs i samarbete med Skolverket, Läraförbundet, Lärarnas Riksförbund och lärarutbildningar runt om i Sverige.

Idén till seminariet föddes ur tanken att det i skolan saknades ett forum där lärare kan träffas och diskutera värdegrundsfrågor. I läroplanen anges att läraren skall klargöra och med eleverna disku-

tera det svenska samhällets värdegrund. Läroplanen utgår från att samhället har en värdegrund som är möjlig att beskriva. Värdegrundsbegreppet behandlas i *bilaga 2*.

Utgångspunkten för Levande historias seminarier är dels att ge varje deltagare möjlighet att utveckla sin förståelse för begreppet samhällets värdegrund och dels ge prov på hur man i undervisningen av ett visst ämne, kan arbeta med Förintelsen. I seminariet ingår även vittnesmål från en överlevande.

Sammanlagt har drygt 50 seminarier genomförts för omkring 2 000 lärare och lärarstuderande.

De lärare som deltagit i seminariet har även getts möjlighet att delta i ett påbyggnadsseminarium.

Samarbete med studieförbunden

Hösten 1999 startade studieförbunden i samarbete med Levande historia en riksomfattande folkbildningskampanj kallad "Då och Nu". Syftet med satsningen var att sprida kunskap om det som hände under 1930- och 40-talen och samtidigt belysa skeenden i Sverige och världen idag. Bakom satsningen står ABF, Folkuniversitetet, Frikyrkliga studieförbundet, KFUK-KFUM:s studieförbund och Sveriges kyrkliga studieförbund, Medborgarskolan, Studiefrämjandet, Vuxenskolan och TBV.

Genom föreläsningar, kulturaktiviteter och studiecirklar har studieförbunden skapat mötesplatser för samtal kring värdefrågor. Utgångspunkten har varit att erbjuda aktiviteter som ger kunskap och insikt för att inge mod att säga ifrån mot alla former av främlingsfientlighet och intolerans.

En studieplan baserad på boken "...om detta må ni berätta..." har producerats för att användas i studiecirklar. Kultur- och föreläsningsprogram med bland andra överlevande från Förintelsen, författare och forskare har genomförts på sju orter i landet. Vidare togs en utbudskatalog med tips på föreläsare, organisationer och litteratur fram för studieförbund, föreningar och organisationer som vill arbeta vidare med de frågor som Förintelsen väcker.

Universitet och forskning

Under oktober 1999 arrangerade Levande historia ett så kallat resandenseminarium. Avsikten var att låta skilda ämnesföreträdare som undervisar och forskar kring Förintelsen mötas i seminarier längs en färdväg i Förintelsens fotspår. Erfarenheterna dokumenterades för att ligga till grund för vidare historiska, pedagogiska och didaktiska diskussioner vid de utbildningsinstitutioner i Sverige som arbetar med frågor om Förintelsen. Efter seminarierna publicerades ett kompendium som tar sin utgångspunkt i de samtal och diskussioner som fördes under seminariernas gång.

Internationellt samarbete

Levande historias internationella samarbete kring Förintelsen startade på initiativ av statsminister Göran Persson vintern 1998. I ett brev till USA:s president Bill Clinton och Storbritanniens premiärminister Tony Blair föreslog Göran Persson ett samarbete kring frågor som rör utbildning om Förintelsen. Som ett led i detta samarbete arrangerade Sverige i maj 1998 en internationell konferens om utbildning och information om Förintelsen, *The Stockholm meeting on the Holocaust*. I samband med konferensen bildade Sverige tillsammans med USA och Storbritannien en samverkansgrupp: *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*. Gruppen består av personliga representanter för olika länders statschefer och regeringar. Professor Yehuda Bauer från Yad Vashem-institutet i Israel är gruppens vetenskapliga rådgivare. I dag är sammanlagt nio länder representerade i gruppen: USA, Storbritannien, Israel, Tyskland, Nederländerna, Polen, Frankrike, Italien och Sverige.

Samverkansgruppen strävar efter att samordna ett internationellt arbete kring utbildning, forskning och minneshållande av Förintelsen. Målet är att öka den allmänna kunskapen om Förintelsen. Satsningarna riktar sig i första hand till skolelever, högskolestudenter, föräldrar och en bredare allmänhet.

De länder som inte har undervisning om Förintelsen i skolorna, eller vill utveckla den information och undervisning som redan finns, skall ha möjlighet att samarbeta med gruppen. Därför har det etablerats "liaison projects", samarbetsprojekt, med länder utanför samverkansgruppen. Det första samarbetsprojektet startade sommaren 1999 med Tjeckien. Inom ramen för det har tjeckiska lärare

besökt institutioner i Nederländerna, Israel och USA för att lära sig nya metoder att undervisa om Förintelsen.

En viktig del i samverkansgruppens verksamhet är ett utbyte på forskarnivå. Ett antal akademiker utsågs vid ett möte i Jerusalem till en expertgrupp som skall verka för ett akademiskt samarbete mellan länderna.

Andra projekt inom ramen för gruppens verksamhet är en katalog över organisationer runt om i världen som arbetar för utbildning, forskning och minneshållande av Förintelsen. Samverkansgruppen arbetar även för öppnandet av arkiv och för en internationell minnesdag av Förintelsen.

Tillsammans med Pedagogiska institutionen vid Göteborgs universitet inleddes 1999 också ett samarbete med Polen och Tyskland kring skolundervisning om Förintelsen. Från polsk sida sker arbetet genom universitet i Krakow och museet i Auschwitz. Tyskland representeras av museet i Dachau. Under hösten 1999 har Spiro Institute i London anslutit sig till gruppen.

Publikt arbete under 2000 och planering inför 2001

Kommittén har också verkat som styrelse för den utåtriktade verksamheten av Levande historia, som bl.a. bestått av följande aktiviteter under 2000.

Stockholmskonferensen

I januari 2000 i samband med Stockholm International Forum on the Holocaust arrangerade Levande historia seminarier, utställningar samt film- och teatervisningar för allmänheten i Stockholm. Liknande aktiviteter bedrevs med stöd av Levande historia i Umeå, Malmö/Lund och Göteborg. I samarbete med Romernas riksförbund arrangerades t.ex. ett seminarium på temat Romernas Porrajamos – den glömda Förintelsen. En rad andra arrangemang genomfördes också under konferensen.

Seminarier

På temat "Förintelsen och samhällets värdegrund" har 13 seminarier för lärare i årskurs 4–9 genomförts. Seminariet består av två delar, grundseminarium och fördjupningsseminarium.

I början av oktober arrangerade Fryshuset i Stockholm en tredagars konferens på temat "1 4 6 – En konferens om brottsförebyggande arbete". En av programpunkterna, som behandlade värderingar och kritiskt tänkande, arrangerades av kommittén.

Den 9 november, till minne av Kristallnatten, arrangerades i samarbete med Svenska kommittén mot antisemitism, en seminariekväll med musik och föreläsningar.

I slutet av november arrangerades i Höör en tvådagarskonferens på temat "Nynazism och intolerans – hur kan vi agera?" i samarbete med Integrationsverket och Svenska kommunförbundet. Elva kommuner från region Skåne och Blekinge var inbjudna. Deltagare var kommunpolitiker, tjänstemän, närpolis m.fl. Syftet var att stödja kommunerna i arbetet mot nynazism, rasism, främlingsfientlighet och intolerans.

Insamling av vittnesmål och föremål

Under året har en plan för hur arbetet skall genomföras arbetats fram samt redovisats och godkänts av kommittén. Rekrytering och utbildning av intervjuare påbörjades i slutet av året.

Internet

Viss uppdatering av hemsidan *www.levandehistoria.org* har gjorts.

Vidare har ett förslag, på uppdrag av kommittén, tagits fram om hur en virtuell utställning av det så kallade "Ravensbrückmaterialet" (se avsnitt 8.3) hos Kulturen i Lund kan genomföras.

Planering inför 2001

Den utåtriktade verksamheten, som under 2000 har bedrivits parallellt med utredningsarbetet, bör förstärkas och utvecklas fram

tills dess att en permanent organisation övertar verksamheten för Forumet.

Kommittén har överlämnat en verksamhetsplan för den utåtriktade verksamheten under tiden 2001–2002 till Kulturdepartementet för vidare handläggning.⁴ De viktigaste delarna i den fortsatta verksamheten:

Utbildning: Under 2001 och 2002 skall arbetet syfta till att utveckla långsiktiga fortbildningsinsatser, metoder, former och teman för lärare och andra yrkesgrupper. Arbetet skall genomföras i samarbete med respektive yrkesgrupps utbildningsinstitution.

Internet: Arbetet med att skapa en struktur för hur information och annat material kan publiceras på Internet skall påbörjas.

Insamling av vittnesmål och föremål: Arbetet med att komplettera insamlingsarbetet från överlevande från Förintelsen och andra personer i Sverige som har anknytning till Förintelsen påbörjades hösten 2000 och fortsätter under 2001–2002.

Övrigt: Vidare skall även fortsättningsvis olika seminarier kring för verksamheten aktuella frågor arrangeras.

Ett nyhetsbrev bör utvecklas för att mer löpande hålla olika intressenter informerade om verksamhetens utveckling.

2.2 Analys av informationssatsningen Levande historia

Kommittén gav under hösten 2000 KAN Kommunikationsanalys AB i uppdrag att göra en utvärdering av informationssatsningen Levande historia. Målet var att ge en djupare bild av hur projektet fungerat som kommunikationsprocess, vilka "framgångsfaktorer" och hinder som har funnits och hur detta har påverkat projektets möjligheter att uppnå sina mål. Utvärderingen, som här bara återges mycket kortfattat, ger förhoppningsvis ett bra diskussionsunderlag till en framtida organisationskommitté för Forum för Levande historia.⁵

Utgångspunkt för analysen har varit projektets mål att öka kunskapen om Förintelsen och att därigenom skapa diskussion kring värdegrundsfrågor. Analysen grundas på två delstudier. Dels har

⁴ Dnr Ku2000/3873/Ka.

⁵ Hela rapporten, Ku1999:09/86.

KAN granskat sändaren i kommunikationsprocessen och beskrivit hur projektet växte fram och utformades, vilka mål och strategier som valdes och varför. Man har samlat in data genom intervjuer med projektmedlemmar, nyckelpersoner som haft påverkan på projektets utformning samt representanter för den politiska ledningen inom Regeringskansliet.

Utvärderingsföretaget har också undersökt mottagaren i kommunikationsprocessen genom en studie av projektets insatser för skolan. Studien omfattade 25 personliga intervjuer med lärare som tagit del av projektets lärarseminarier och/eller filmsatsning. Intervjuerna inriktades på hur lärare gör när de undervisar om Förintelsen och värdegrundsfrågor och på vilket sätt projektets insatser bidragit till denna undervisning.

KAN har använt en kvalitativ ansats i arbetet vilket innebär att resultaten inte är statistiskt säkerställda och att de därmed inte säkert kan sägas vara representativa för gruppen lärare i stort. Analysens syfte har inte minst varit framåtsyftande för att ge exempel och idé- och diskussionsunderlag för fortsatt arbete.

Drivkrafter och "framgångsfaktorer"

På frågan vad som har gett projektet energi och drivkraft pekar KAN på en rad faktorer.

Regeringskansliet och statsministern har som avsändare gett projektet tyngd och legitimitet, skapat uppmärksamhet och öppnat dörrar. Statsministerns personliga engagemang i frågan har haft betydelse för projektet. För projektgruppen har närheten till regeringen inneburit korta beslutsvägar.

Det förhållningssätt som man haft inom projektet har också haft betydelse – ett förhållningssätt som präglats av ödmjukhet inför andras kunskap på området, lyhördhet för berörda gruppers behov och önskemål och en seriositet i sättet att närma sig frågan.

Projektmedlemmarna har, menar KAN, kompletterat varandra kompetensmässigt, man har haft en klar enighet kring projektets mål och strategier, det har varit ett öppet och tillåtande klimat i gruppen, den individuella friheten och det egna ansvaret har varit stora, liksom gemenskapen och samsynen kring vad som är viktigt. Att projektgruppen bestått av informatörer tror man också varit en fördel. Informatörskompetensen har bidragit till projektets för-

måga att balansera olika experters synpunkter med målgruppers behov.

Vidare pekar KAN på att det stora gensvar som statsministerns uttalande i riksdagen gav, liksom intresset för boken och andra insatser från projektet, visar på den vikt och relevans som Förintelsen har som ämne. Projektet kom också rätt i tiden menar man. Fokuseringen på Förintelsen har även gett tydligt fokus vad gäller mål, strategier och insatser, och urskiljt projektet från andra med liknande syften men mindre framträdande budskap. Som viktig drivkraft ser KAN också den historiska händelsen i sig, och den kraft som finns i berättelsen om och beskrivningen av Förintelsen. Ambitionen att skapa diskussioner kring värdegrundsfrågor har troligen också bidragit till att projektet intresserat fler menar man.

Att arbeta med eller via befintliga aktörer på området har också varit till gagn för projektet och KAN pekar på flera fördelar som det har gett: tillgång till olika aktörers engagemang, kunskap och nätverk, men också större trovärdighet för projektet. Samarbetet har också gjort det möjligt att genomföra insatser av tillräcklig kvalitet inom de snäva tidsramarna. Koncentrationen på att försöka stödja långsiktigt arbete hos redan aktiva grupper som forskare, lärare etc. ter sig, menar man, också riktig med tanke på projektets tänkta livslängd.

KAN Kommunikationsanalys AB lyfter också fram det tvärvetenskapliga perspektivet som en "framgångsfaktor". Det historiska perspektivet och det pedagogiska har vägts samman för större effektivitet i flera av projektets insatser. Arbetet med att försöka få olika akademiska discipliner att närma sig varandra t.ex. genom gemensamma seminarier och resor till Polen och Israel har också varit viktigt, och bidragit till framgång.

Genom att arbeta med fyra arenor/målgrupper och försöka involvera så många grupper som möjligt i arbetet har också chanserna till genomslag, samverkans effekter och långsiktighet ökat menar utvärderingsföretaget i sin analys. Boken "...om detta må ni berätta..." är den kanal som har fått mest uppmärksamhet och spridning. Boken har också varit en dörröppnare för projektet. Eftersom den blev så uppmärksam ökad också projektets legitimitet och trovärdighet, vilket skapade förutsättningar för att kunna arbeta vidare.

KAN lyfter också fram lärarseminarierna och att dessa har varit fulltecknade sedan starten. Föreläsarna har, menar man, varit särskilt betydelsefulla, med hög kompetens och förmåga att inspirera.

Att det varit lärarutbildare som hållit i seminarierna har också gett trovärdighet och underlättat identifikation. Utav Levande historias insatser är det enligt KAN lärarseminarier som har bäst potential att bidra till uppfyllelse av projektets övergripande mål: att få igång diskussion kring värdegrundsfrågor genom den direkta kopplingen till målet i innehållet, fokus på att ge metoder och verktyg, genom att arbeta med personlig kommunikation och genom att man i första hand når de som redan är engagerade.

I sin utvärdering pekar man också på de positiva effekter det kostnadsfria materialet har gett. Inte minst för skolans del har detta varit av stor betydelse, även om det inte alltid varit avgörande.

Ofta är det ett specialintresse för någon fråga – Förintelsen, värdegrundsfrågor eller skolbio – som lett till att man har tagit del av någon eller flera av Levande Historias insatser. Ett exempel är lärare som är särskilt intresserade av värdegrundsfrågor. Detta har bidragit till att man valt att gå på lärarseminariet men också gjort att man i högre grad arbetat med seminariets innehåll i den egna undervisningen.

Hinder och ineffektivitet

KAN Kommunikationsanalys AB skriver vidare i sin utvärdering att det också har funnits faktorer som på olika sätt minskat projektets kraft och inneburit att "energi läckt ut" eller inte kunnat frigöras i processen.

Ett tydligt hinder har varit de snäva tidsramar som projektet inledningsvis fick. Även om dessa förlängdes så har projektet ändå haft svårt att arbeta utifrån ett långsiktigt perspektiv. De snäva tidsramarna bidrog till att projektgruppen inte bemannades efter de behov som fanns.

Projektet har inte heller haft någon tydlig och självklar talesman, som tagit ett helhetsgrepp på kommunikationen kring projektet. Detta kan ses som en faktor som skapat "energiförlust" när det gäller exempelvis projektets tydlighet, menar KAN.

Fokuseringen på Förintelsen har inte bara gett kraft till projektet. Förintelseperspektivet har delvis överskuggat det övergripande målet om att föra samtal kring värdegrundsfrågor. Det har också funnits en del externt motstånd till att projektet inte tagit ett bre-

dare grepp och inkluderat andra folkmord, rasism och främlingsfientlighet i mer allmän bemärkelse.

Strategin att inte "ge pekpinna" har varit en viktig ledstjärna som utifrån tänkta målgrupper är rimlig och relevant. Ibland har man dock varit väl försiktig vilket har fått en del konsekvenser för projektets tydlighet och insatsernas användbarhet, menar man i utvärderingen. Att en del av de intervjuade lärarna, trots att de tagit del av projektets insatser, inte ser ambitionen att koppla Förintelsen till värdegrundsfrågor, indikerar dock att tydligheten i det budskapet och i metodstöden kanske kunde ha varit större.

Att arbeta med många olika aktörer, samarbetspartners och grupper minskar möjligheten till kontroll av olika insatser. KAN pekar också på risken för urvattning av det tänkta budskapet i och med att man överläter ansvaret till vidareinformatörer.

Den tidigare nämnda boken har symboliserat projektet i stor utsträckning, vilket kan ha bidragit till att fokus hamnat mer på Förintelsen än på det övergripande målet att skapa diskussion kring värdefrågor. En annan potentiell "energiförlust", menar KAN, ligger i att boken bara erbjudits en gång till föräldrar, samtidigt som nya generationer av föräldrar hela tiden tillkommer.

Lärarseminarierna är uppskattade, men en del lärare upplever att nivån i dem är för akademisk samt att det kan vara svårt att omsätta metoderna i praktisk handling i klassrummet. Ett hinder för att uppnå målen är också att föreläsarna inte räcker till för den efterfrågan på stöd och diskussion som finns bland deltagarna.

Projektets satsning på biograf- och videofilmer till skolan har i och för sig lett till att en hel del skolklasser har sett någon eller flera av filmerna. Men av KAN:s utvärdering framgår att flera studier visar att lärarna i relativt liten omfattning tycks ta möjligheten att diskutera och använda filmerna som tänkt. En annan form av energiförlust när det gäller filmsatsningen är att det verkar relativt svårt att förmedla bilden av satsningen som ett system. Få intervjuade lärare gör en koppling mellan skolbiofilmerna, boken "Bilden av Förintelsen" och videopaketet.

När det gäller skolan finns det, menar KAN, många hinder i vägen för en lyckad kommunikationsprocess. Det är svårt att hitta fram till rätt person och ekonomiska och praktiska förutsättningar kan skapa hinder. Kommunerna är i flera fall, enligt intervjuade lärare, upphov till stora energiläckage genom de ramar och de beslut de fattar och som rör skolan. Lärares olika syn på när, varför och hur Förintelsen bör tas upp i undervisningen påverkar också

möjligheterna att lyckas. Eftersom målet är att så frön till värdegrundsdiskussioner utifrån Förintelsen är det viktigt att läraren tycker att detta är ett relevant sätt att arbeta och att han/hon också inleder sådana diskussioner med eleverna. Motsatt förhållande innebär hinder i kommunikationsprocessen.

Kontrollmekanismer

Levande historia gjorde inledningsvis, konstaterar KAN, inga målgruppsanalyser, däremot en grundlig förstudie genom samtal med olika aktörer för att ringa in projektets uppgift och strategier. Man har också under projektets gång varit noga med att faktagranska och stämma av strategier och insatser. Exempelvis har det funnits referensgrupper för olika insatser. Personer med relevanta expertkunskaper har också fungerat som bollplank och rådgivare. Det har varit mycket viktigt för projektgruppen att alla insatser inom projektet varit korrekta och så långt som möjligt tillfredsställt olika berörda grupper.

Samtidigt som rätt mycket kraft har ägnats åt kontroll i sändarledet pekar KAN på att det har funnits relativt få formella kontrollmekanismer när det gäller hur olika insatser fungerat hos t.ex. lärare och elever. Ett skäl har varit att projektgruppen inte mäktat med att följa upp insatser på grund av de pressade tidsramarna. Men det har också varit en fråga om förhållningssätt, att man inte velat använda pekpinna, eller gå in i insatser som samarbetspartners ansvarat för. En bidragande faktor har också varit en sorts övertro som KAN Kommunikationsanalys AB upplever funnits hos såväl projektmedlemmar som samarbetspartners kring hur projektets budskap, metoder och verktyg tas emot, tolkas och används av målgrupperna. Flera talar om att man tror att mottagarna mer eller mindre automatiskt gör de kopplingar och de reflexioner som projektet önskar. Detta stämmer säkert i flera fall, men kan inte tas för givet.

Effekter och effektivitet

Utan tvekan, konstaterar KAN, har projektet Levande historia skapat en hel del effekter, bl.a. den uppmärksamhet som initiativet fått i media, internationellt och bland målgrupperna lärare och föräldrar/allmänhet. Etablerandet av ett forskningsprogram vid Upp-

sala universitet är utan tvekan en effekt av projektet, dessutom med långsiktig verkan. Effekter är också förekomsten av lokala projekt och satsningar, t.ex. i en del kommuner. Även det planerade Forumet för Levande historia är en effekt av projektet och dess arbete.

Effektiviteten i ett projekt har dock med måluppfyllelse att göra, skriver KAN i sin analys och frågar om man då kan säga att Levande historia varit ett effektivt projekt. Frågan är svårbesvarad menar man, bl.a. på grund av alla de svårigheter som finns när det gäller möjligheten att mäta kommunikationsinsatsers betydelse för komplexa beteendeförändringar och på att man inte vet hur det såg ut när projektet startade eller hur det hade sett ut om projektet inte hade funnits.

Projektet har haft två uttalade mål. Det första är ett kunskapsmål och en förutsättning för det andra målet, som är ett beteendemål. Utan att lära om Förintelsen kan vi inte lära av den. Det första målet, att öka kunskapen om Förintelsen, är lättare att uppnå och kontrollera än målet att därigenom skapa diskussioner kring värdegrunden i vårt samhälle.

När det gäller kunskapsmålet har man från projektets sida i hög grad arbetat på ett sådant sätt att projektet har uppmärksamrats, väckt intresse och många har också tagit del av informationen. Det finns också förutsättningar för att även mer djupgående kunskapsmål kan ha nåtts, dvs. att informationen har omvandlats till kunskap och infogats i de existerande föreställningar mottagaren har.

När det gäller beteendemålet är det, menar KAN, svårare att uppnå och det är också svårare att koppla projektets insatser till det önskade beteendet. I viss mån tror man att Levande historia har nått detta mål, framför allt när det gäller en del lärare som deltagit i seminarierna. I andra fall har mottagaren fått kunskap men inte säkert diskuterat värdegrundsfrågor på det sätt som projektledningen har tänkt. Beteendemålet hade troligen kunnat nås i större utsträckning om projektet betonat att man syftade till dialog och inte enbart till informationsöverföring och kunskapsbyggande. Sannolikheten för uppfyllelse av beteendemålet hade troligen ökat också om de olika delarna i projektet hade uppfattats och fungerat mer som ett system.

2.3 Andra viktigare utredningar och regeringsinitiativ 1987–2000

Mångfald mot enfald

Redan 1987 tillsatte regeringen *Kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet* som två år senare lade fram slutrapporten *Mångfald mot enfald* i två delar (SOU 1989:13, SOU 1989:14). Ett centralt mål för kommissionens arbete var, enligt direktiven, att skapa en folklig mobilisering mot rasism och främlingsfientlighet.

Kommissionens uppdrag var att belysa förekomsten av och orsaken till rasistiska och främlingsfientliga föreställningar i landet, att undersöka hur kunskaper och medvetenhet om rasism och främlingsfientlighet kan förstärkas och fördjupas genom utbildning och forskning samt att samråda med folkrörelser och arbetsmarknadens parter om hur de kan öka sin medverkan i arbetet mot rasism och främlingsfientlighet. Vidare skulle man klarlägga möjligheterna att bekämpa rasism och främlingsfientlighet från statsmakter och kommuner, myndigheter och organisationer, samt pröva om gällande lagstiftning och dess tillämpning kan bli effektivare när det gäller att motverka rasism och främlingsfientlighet.

Kommissionen inriktade, med utgångspunkt från direktiven, sitt arbete på tre huvudområden: prövning och översyn av gällande lagstiftning på området, insatser för utbildning och forskning samt förstärkt opinionsbildning i samverkan med bl.a. kommuner, myndigheter och organisationer.

För att förebygga och motverka främlingsfientlighet och rasism såg kommissionen bl.a. satsningar på skola, lärarutbildning, invandrarforskning samt informations- och opinionsbildning som nödvändiga. Det handlar också om att skapa mötesplatser mellan olika grupper. Organisationslivet har en viktig funktion, ansåg kommissionen. De kan utgöra ankaret i en folklig mobilisering för gemenskap och tolerans över etniska gränser och mot främlingsfientlighet och rasism.

Organiserad rasism

Regeringen tillkallade 1990 en särskild utredare med uppgift att bedöma vilka alternativ som finns för att – med bibehållen respekt för föreningsfriheten – genom lagstiftning på lämpligaste och effektivaste sätt utöka skyddet mot organisationer som i sin verk-

samhet främjar och uppmuntrar till rasdiskriminering, överväga möjligheterna till lagstiftning mot diskriminering i arbetslivet samt se över lagen (1986:442) mot etnisk diskriminering (dir. 1990:37). Utredningen antog namnet *Utredningen för åtgärder mot etnisk diskriminering*. Bakgrunden var upprepad kritik från FN:s särskilda rasdiskrimineringskommitté att Sverige inte levde upp till konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering eftersom Sverige saknar ett förbud mot rasistiska organisationer. Sverige, i likhet med en del andra länder, har hävdats att konventionen inte måste tolkas så att den innebär en förpliktelse att kränka den grundlagsstadgade föreningsfriheten. Lagstiftningen i övrigt är utformad så att Sverige likväl uppfyller konventionens krav.

Utredningen lade hösten 1991 fram delbetänkandet (SOU 1991:75) *Organiserad rasism*. I delbetänkandet behandlas frågor om åtgärder mot rasistiska organisationer m.m. Utredningens slutbetänkande (SOU 1992:96) *Förbud mot etnisk diskriminering i arbetslivet* avlämnades ett år senare. Propositionen (prop. 1993/94:101, bet. 1993/94:JuU13) innehöll förslag till lagstiftningsåtgärder som skall motverka dels brottslighet med rasistiska eller liknande motiv, dels etnisk diskriminering i arbetslivet.

I propositionen föreslogs bl.a. att det i brottsbalken (BrB) skall införas en särskild straffskärpningsgrund för sådana fall där ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller någon annan liknande omständighet.

I propositionen behandlades vidare – mot bakgrund bl.a. av de krav som följer av FN-konventionen om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering – frågan om införande av ett uttryckligt förbud mot rasistiska organisationer eller mot bl.a. deltagande i sådana organisationers verksamhet. I propositionen gjordes bedömningen att den svenska lagstiftningen i dess dåvarande form uppfyllde konventionens krav. Inte heller i övrigt bedöms skäl föreligga att föreslå förbud av angivet slag.

Räkna med mångfald

I utredningen *Räkna med mångfald* (SOU 1997:174) genomfördes en översyn av den lagstiftning den tidigare utredningens förslag

resulterade i. Utredningen låg till grund för regeringens förslag till ny lag om åtgärder mot etnisk diskriminering i arbetslivet (prop. 1997/98:177, bet. 1998/99:AU04). Diskrimineringsombudsmannen fick genom förslaget också en helt ny uppgift, nämligen att utöva tillsyn över arbetsgivarnas arbete med att aktivt främja etnisk mångfald i arbetslivet.

Ungdom mot rasism

Den svenska ungdomskampanjen mot främlingsfientlighet och rasism under åren 1994–1996 startades som ett svar på Wiendeklarationen och den handlingsplan som Europarådet antog på sitt möte i oktober 1993. Wiendeklarationen var uppdelad i en deklARATION och en aktionsplan. I aktionsplanen ingick en ungdomskampanj mot rasism, som lanserades i Strasbourg i december 1994. Ungdomskampanjen syftade till att mobilisera den allmänna opinionen för att motverka rasistiska tendenser. En viktig komponent var ungdomars aktiva medverkan i programmen. Arbetet hölls samman av en styrgrupp i Strasbourg samt av nationella kommittéer i de deltagande länderna.

Våren 1994 tillsatte regeringen en arbetsgrupp för att leda den svenska ungdomskampanjen. Arbetsgruppen ombildades i december samma år till en kommitté för att få en mer självständig ställning gentemot regeringskansliet. Kommittén lämnade sin slutrapport *Ungdom mot rasism* i juni 1996.⁶

I direktiven sammanfattades kommitténs uppgifter i fyra punkter: att genomföra opinionsbildande insatser riktade till ungdomar, att uppmuntra ungdomar till aktivt arbete på lokal nivå, att utarbeta material om metoder och verksamhetsformer som uppmuntrar ungdomars egna insatser samt att sprida de idéer och erfarenheter som kampanjen ger.

Den svenska kampanjen arbetade under den gemensamma europeiska devisen "alla olika – alla lika". Logotype och profilprodukter togs fram. Uppföljande undersökningar, med ett riksrepresentativt urval av svenska ungdomar, visade att mer än hälften av ungdomarna kände till kampanjen och att knappt 40 procent sett någon företrädare för kampanjen i TV eller i någon tidning.

I sina slutsatser pekade kommittén på det stora genomslag som kampanjen "Ungdom mot rasism" fått och det stora engagemang

⁶ Se t.ex. regeringens skrivelse 1995/96:193.

som den väckt hos ungdomar. Samtidigt konstaterade kommittén att kampanjer av det här slaget behöver mer tid för att ge långsiktiga effekter på lokal nivå. Erfarenheter visar att det tar lång tid från ett centralt initiativ till att det lokala arbetet blommar fullt ut, konstaterade kommittén och drog slutsatsen att eventuella framtida kampanjer bör ges mer tid för sitt arbete.

Kommittén var också tveksam till om uppdrag av det här slaget skall organiseras i kommittéform. Den nära kopplingen till Regeringskansliet ger visserligen god legitimitet men innebär administrativa och organisatoriska komplikationer. Framtida kampanjer bör därför organiseras i friare form, menade man.

Kommittén föreslog även i sin rapport att regeringen tar ett ansvar för att långsiktigt och kontinuerligt stödja ungdomars arbete mot rasism och främlingsfientlighet, att en särskild myndighet ges ansvaret för att samordna och utveckla insatserna mot rasism och främlingsfientlighet och att den uppföljning av ungdomskampanjen som sker ges ekonomiskt stöd.

Kunskap som kraft

De svenska museernas roll i samhällsdebatten och deras ansvar när det gäller frågor om demokrati och tolerans, främlingsfientlighet och rasism behandlades i skriften *Kunskap som kraft* (Ds 1996:74). Den togs fram av Statens historiska museer på uppdrag av regeringen och var ett förslag till handlingsprogram för museernas arbete med frågor om rasism och främlingsfientlighet.

Uppdraget kan tolkas som en politisk önskan att dra in museerna i det offentliga samtalet, noterades det i förordet, och därmed som en uppmaning till museerna att se över sin roll som samhällsinstitution. Förslaget till handlingsprogram hade en dubbel inriktning; dels en utåtriktad som vände sig till allmänheten, dels en riktad inåt mot museivärlden med förslag till utvecklings- och utbildningsinsatser.

I den utåtriktade delen ingick en engångsinsats mot främlingsfientlighet och rasism som föreslogs innehålla en utställning omfattande hela landet och avsedd att kompletteras med skrifter, läromedel och informationsmaterial.

Förslagets inåtriktade del tog upp frågor om utbildning och fortbildning av museitjänstemän, forskning samt en utveckling av

utställningskritik som en förmedlande länk mellan museer och allmänhet.

Riksdagens kulturutskott betonade vikten av att institutionerna inom kulturarvssektorn medverkar i kampen mot rasism och främlingsfientlighet och menade att handlingsprogrammet *Kunskap som kraft*, därvidlag skulle vara till god hjälp (prop. 1996/97:3, bet. 1996/97:KRU01).

Bland de särskilda medel som avsattes för Kulturhuvudstadsåret samt för Kultur i hela landet 1998, som skulle komplettera kulturhuvudstadsprojektet, markerade riksdagen också museernas roll när det gäller att motverka främlingsfientlighet och rasism.

Museum om Förintelsen

I januari 1998 fick ansvarsmuseerna, Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet och Riksutställningar regeringens uppdrag att utreda förutsättningarna för att ordna en permanent utställning om Förintelsen på något av landets befintliga museer. I promemorian *Museum om Förintelsen* (Ku 98/1859/Ka) redovisade utredningsgruppen sitt förslag i september samma år.

Förslaget hade följande innehåll: Ett museum om Förintelsen skall, utöver kunskap om Förintelsen, verka för demokrati och humanistiska värden och motverka främlingsfientlighet och rasism. Frågor om det neutrala Sveriges roll och dilemman under nazismen och Förintelsen hör hemma på ett museum om Förintelsen. Antisemitismens, rasismens och främlingsfientlighetens historia likaså. Enskilda människor bör skildras i termer av såväl offer som bödel, men även det som handlar om motstånd och enskilda människors mod och civilkurage i en svår tid bör beskrivas.

Verksamheten skulle vända sig till en bred publik med målet att nå allmänheten. Skolungdomar och lärare borde utgöra en särskild målgrupp, menade utredningsgruppen som ville ha specialinriktade insatser till dessa grupper. Gruppen föreslog också att museet skulle kunna erbjuda utbildningsinsatser för lärare.

Huvudmannaskapet för ett museum om Förintelsen borde vara statligt, ansåg utredningsgruppen. Något förslag om lokalisering lades dock inte fram.

Sverige, framtiden och mångfalden

I utredningen *Sverige, framtiden och mångfalden* (SOU 1996:55) konstateras att Sverige har förändrats. Det svenska samhället präglas idag av en mångfald av etniciteter, kulturer, religioner, språk och livserfarenheter. Denna mångfald tillför en dynamisk skaparkraft och bär löften om en mångsidig utveckling av samhället och kulturen. Samtidigt har nya komplexa samhällsfrågor vuxit fram. Det är högre arbetslöshet, växande utanförskap, bristande delaktighet och ökad segregation bland samhällsmedborgare med invandrarbakgrund. Det handlar också om etnisk diskriminering och ett växande "vi och dom-tänkande" i samhället.

Mot denna bakgrund lämnade regeringen 1997 propositionen *Sverige, framtiden och mångfalden – från invandrapolitik till integrationspolitik* (prop. 1997/98:16). Riksdagen beslutade enligt propositionens förslag. Målet för integrationspolitiken är lika rättigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk och kulturell bakgrund, en samhällsutveckling som kännetecknas av ömsesidig respekt och tolerans och som alla oavsett bakgrund skall vara delaktiga i och medansvariga för.

Mål för integrationspolitiken är:

Lika rättigheter och möjligheter för alla oavsett etnisk bakgrund.

En samhällsgemenskap med samhällets mångfald som grund.

En samhällsutveckling som kännetecknas av ömsesidig respekt och tolerans och som alla oavsett bakgrund skall vara delaktiga i och medansvariga för.

I propositionen lämnades även förslag att inrätta en ny myndighet med ansvar för att integrationspolitiska mål och synsätt får genomslag på olika samhällsområden samt för att aktivt stimulera integrationsprocesserna i samhället. Den nya myndigheten, som fick namnet Integrationsverket, inrättades år 1999.

Som ytterligare ett led i den förändrade syn som präglar integrationspolitiken så föreslog sommaren 2000 en arbetsgrupp förändringar i användningen av begreppet "invandrare" i olika myndigheters verksamhet. I rapporten *Begreppet invandrare – användningen i myndigheters verksamhet* (Ds 2000:43) föreslogs att begreppet invandrare bara skall användas när det gäller personer som själva invandrat till Sverige, det skall inte användas på personer som

är födda här. Arbetsgruppen efterlyste en mer korrekt och konsekvent användning av olika begrepp i myndigheters verksamhet.

En värdegrundad skola

Skolan spelar en central och avgörande roll i arbetet att värna demokrati, tolerans och respekt och för att förebygga och motverka diskriminering, främlingsfientlighet och rasism. Skolans stora betydelse har lyfts fram och markerats i ett flertal av de utredningar och andra initiativ som tagits under de senaste tio till femton åren på det här området.

Ett begrepp som blivit centralt i diskussionen om skolans uppdrag och ansvar i det här sammanhanget är "värdegrund". Det infördes genom Läroplanskommittén och dess arbete omkring ny läroplan som presenterades i betänkandet *Skola för bildning* (SOU 1992:94). Läroplanskommitténs arbete resulterade i en ny läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo94. Senare infogades även förskoleklass och fritidshem i läroplanen, se *Växa i lärande* (SOU 1997:21). Även gymnasieskolan fick ny läroplan, Lpf94. Genom förskolans inlemmande i utbildningsväsendet vidareutvecklades diskussionen av Barnomsorg och Skolakommittén i *Att erövra omvärlden* (SOU 1997:157) som ledde till den första läroplanen för förskolan, Lpfö98. I Lärarutbildningskommitténs, LUK, förslag till förändringar av lärarutbildningen *Att lära och leda*, (SOU 1999:39) behandlades frågeställningarna ur ett lärarperspektiv. I regeringens proposition *En förnyad lärarutbildning* menar man att lärarstudenterna i sin utbildning skall få kompetens att förmedla och förankra den värdegrund som finns definierad i läroplanerna. Dessutom skall den studerande ha denna värdegrund, som därför bör ingå i kraven för den nya lärarexamen (prop. 1999/2000:135, bet. 2000/01:UBU03).

I november 1996 tillsatte regeringen en arbetsgrupp för att inventera det arbete som sker på myndighetsnivå när det gäller skolans värdegrund och med uppgift att lämna förslag på hur det arbetet kan samordnas och anpassas till skolans vardag. Gruppen redovisade sitt arbete i rapporten *En värdegrundad skola – idéer om samverkan och möjligheter* (Ds 1997:57) i juni året därpå.

Skolväsendet bygger på demokratins grund, slog arbetsgruppen fast och angav i ett antal punkter, utifrån skollag och läroplaner, de värderingar som skolan skall bygga sin verksamhet på, nämligen

aktning för varje människas egenvärde och alla människors lika värde, respekt för vår gemensamma miljö, människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, jämställdhet mellan män och kvinnor, solidaritet med svaga och utsatta samt slutligen det personliga ansvaret.

Med utgångspunkt från dessa grundläggande värderingar, denna värdegrund, har skolan ett fostrande uppdrag som inte går att skilja från uppdraget att lära elever att söka kunskap. Arbetsgruppen talade om lärarnas dubbla uppdrag: den demokratiska fostran och sökandet efter kunskap tillsammans med barn och unga.

För att markera värdegrundsfrågornas betydelse startades 1999 inom Utbildningsdepartementet Värdegrundsprojektet för att samordna olika insatser och för att stödja och stimulera det lokala arbetet med frågorna.

Under värdegrundsåret tog projektgruppen fram diskussionsmaterial för olika åldersgrupper i förskola och skola: *Lika som bär* (5–9 år), *Jag & Jag* (10–14 år) samt *Du! Vem?! Jag?* (15–19 år). Projektet inbjöd också barn och ungdomar vid ett hundratal skolor runt om i landet att skriva, rita och berätta om sina erfarenheter och funderingar omkring demokrati i skolan. Resultatet presenterades i rapporten *Hej, skolministern!* Projektgruppen hade också ett ungdomsråd kopplat till verksamheten för att få ett elevperspektiv på arbetet.

En rad aktiviteter genomfördes under året, bl.a. nationella konferenser. *Värdegrundsboken* presenterades vid den avslutande konferensen.

Europaåret mot rasism

Den svenska insatsen under Europaåret mot rasism 1997 leddes av en nationell samordningskommitté som tillsattes i november 1996. Kommitténs inriktning och arbete var opinionsbildning, främjande av lokala aktiviteter, främjande av nya arbetsformer och förhållningssätt. Med olika åtgärder ville man uppmuntra företag, folk rörelser, myndigheter och kommuner att överväga och ta ställning till hur man bör förhålla sig till och agera i det mångkulturella samhället. Vidare utarbetade man och spred material om hur man praktiskt kan arbeta för öppenhet och tolerans mellan människor med olika etnisk bakgrund.

Kommitténs arbete var inriktat både på att påverka och förändra attityder och förhållningssätt och att finna former för att förebygga och motverka rasism.

Under Europaåret togs en mängd initiativ och genomfördes en lång rad aktiviteter inom kommitténs arbetsområden och som redovisats i betänkandet *Acceptera* (SOU 1998:99) och bilagan *Har rasismen tagit slut nu?* (SOU 1999:100).

Skriften *Mångfald & Möjligheter* togs fram och sändes till alla arbetsplatser med mer än femtio anställda, överläggningar och seminarier genomfördes, en teaterföreställning om mångfald i arbetslivet producerades och en enkätundersökning genomfördes om kommunernas arbete med mångfaldsfrågor.

Studiematerialet *Hur är läget?* producerades och skickades ut till landets samtliga grund- och gymnasieskolor för att få igång ett långsiktigt, lokalt arbete mot främlingsfientlighet och rasism. Samarbete genomfördes med Ungdom mot rasism.

Man samarbetade även med bl.a. Riksidrottsförbundet för att på ett bättre sätt kunna involvera invandrarungdomar i olika idrotter och för att motverka rasism och främlingsfientlighet i idrottsliga sammanhang. Samtal fördes med företrädare för ortodoxa kyrkor liksom muslimska organisationer och gav stöd till nyöversättning av Koranen.

Den omfattande vardagsrasism och vardagsdiskriminering som människor med utländsk bakgrund upplever är, konstaterade kommissionen, på sikt en stor och betydande fara för stabiliteten i samhället. Kampen mot rasismen och diskrimineringen i vår vardag är därför viktig.

Kommittén hade inte något uppdrag att lägga fram förslag, men vissa erfarenheter presenterades i slutbetänkandet. Många av förslagen har förts vidare till Integrationsverket som skall sprida information om yrkesnätverk för personer med utländsk bakgrund, utreda nya former för stöd till lokalt projektarbete, utarbeta förslag till en kunskaps- och idébank för skolan, utveckla modeller för hur man beräknar de samhällsekonomiska vinsterna av förebyggande arbete i utsatta bostadsområden, öka kunskapen i de här frågorna inom mediesektorn samt pröva möjligheten att inrätta lokala antidiskrimineringsbyråer.

Rasistiskt och främlingsfientligt våld

I november 1997 tillsatte regeringen en arbetsgrupp med uppdraget att studera förekomsten av rasistiskt och etniskt relaterat våld i det svenska samhället och med uppgift att presentera förslag till åtgärder för att motverka och långsiktigt förebygga den formen av våld.

I sin rapport *Rasistiskt och främlingsfientligt våld* (Ds 1998:35) konstaterade arbetsgruppen att det föreligger stora brister när det gäller kunskapen om rasistisk och främlingsfientlig brottslighet. Därför är det omöjligt att ge en heltäckande och tillförlitlig bild.

Den stora majoriteten av brott med rasistiska och främlingsfientliga inslag har inte allvarlig fysisk karaktär utan består av hot och trakasserier. Med utgångspunkt från tillgänglig statistik redovisade arbetsgruppen hur situationen ser ut fram till och med 1997. Arbetsgruppen redogjorde vidare för CEIFO:s elev- och lärarundersökningar samt brottsofferundersökningar.

Förslagen till åtgärder delade arbetsgruppen in i ett antal områden; den politiska nivåns roll, rättsväsendets roll, skolans roll samt övriga förslag där också pressens roll behandlas.

På den politiska nivån efterlyste arbetsgruppen en nationell handlingsplan för att motverka rasistiskt och främlingsfientligt våld. Arbetsgruppen ville ha ett väl förberett flyktingmottagande i kommunerna och inrätta särskilda lokala resurscentra.

Inom skolområdet lade arbetsgruppen fram en lång rad förslag för att främja och förmedla kunskaper om demokrati och mänskliga rättigheter samt nazism och rasism men också för att öka beredskapen för att aktivt bekämpa rasism och främlingsfientlighet. Åtgärder måste vidtas för att förbättra situationen för de barn och ungdomar som utsätts för hot och våld. Arbetsgruppen ville också att fler lärare med invandrarbakgrund rekryteras.

När det gäller pressens roll så efterlyste arbetsgruppen mer av invandrar- och minoritetsfrågor samt frågor om rasism och främlingsfientlighet i såväl grund- som vidareutbildning av journalister.

Demokratiutredningen

Demokratiutredningen tillsattes av regeringen i september 1997 med uppgiften att belysa de nya förutsättningar, problem och möjligheter som det svenska folkstyret möter inför 2000-talet.

Resultatet av Demokratiutredningens arbete presenterades i februari i år i betänkandet *En uthållig demokrati* (SOU 2000:1). I skriftseriens forskarvolym ingår rapporten *Demokratins förgörare* (SOU 1999:10) där ett antal forskare och skribenter tar upp det hot mot demokratin som främlingsfientliga, rasistiska och nynazistiska grupperingar av skilda slag utgör. I de olika bidragen görs bland annat en kartläggning av rasistiska och nynazistiska grupper och deras internationella nätverk, deras användning av och utbredning på Internet samt det komplicerade förhållandet mellan rasistiska organisationer och massmedia.

Utredningen pekar bl.a. på behovet av förbättrad demokratisk skolning, ökad mångfald i kunskapsuppbyggandet kring demokratifrågor för att på så sätt öka kvaliteten i underlaget till det offentliga samtalet. Vidare betonar man behovet av ökade kunskaper kring hur identiteter överförs från en generation till en annan.

Skolans roll lyfts särskilt fram för att förbereda de uppväxande medborgarna för ett deltagande i demokratins stora frågor. Den moderna historien och dess samhällsliga konsekvenser är moraliskt problematiserande kunskaper som bör stå på skolans dagordning, menar man och exemplifierar med nazismens och kommunismens illdåd och dagens rasistiska idévärld.

Demokratiutredningen efterlyste också nya former för att göra forskningen spridd, känd och debatterad även utanför forskarsamhället.

Demokratiutredningens remisstid pågick till den 30 december 2000.

Steriliseringsfrågan i Sverige

Få svenska debatter har väckt sådan internationell uppmärksamhet på senare år som den om tvångsteriliseringar och rashygien i det svenska folkhemmet och som initierades i Dagens Nyheter i augusti 1997. Debatten ledde till att regeringen i september samma år tillsatte en utredning med uppdrag att belysa bakgrunden och tillämpningen av 1934 och 1941 års steriliseringslagstiftning som gällde fram till 1976. I uppdraget ingick att kartlägga omfattningen av verksamheten samt på vilka grunder steriliseringarna utfördes. Utredningen skulle också lägga fram förslag om hur de som steriliserats mot sin vilja skulle kunna ges ekonomisk ersättning.

Under utredningens gång lades ett delbetänkande fram om ekonomisk ersättning *Steriliseringsfrågor i Sverige 1935–1975 – Ekonomisk ersättning* (SOU 1999:2) som utmynnade i ett riksdagsbeslut i maj och en lag om ersättning som började gälla den 1 juli 1999 (prop. 1998/99:71, bet. 1998/99:SOU13).

Den historiska belysningen av bakgrund och tillämpning av steriliseringslagarna gjordes i betänkandet *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935–1975* (SOU 2000:20). Ett antal forskarbidrag publicerades som bilagor till utredningen och en forskarrapport av Mattias Tydén publicerades separat i *Från politik till praktik* (SOU 2000:22).

Under den period som steriliseringslagarna gällde uppgick det totala antalet steriliseringar till cirka 63 000. Av dessa uppgick, enligt utredningens kartläggning, de frivilliga steriliseringarna till drygt 31 000, antalet tvångssteriliseringar, utan egen ansökan eller samtycke eller under tvångsliknande omständigheter, till cirka 21 000, antalet steriliseringar efter egen ansökan eller samtycke men med tecken på övertalning eller påtryckning till knappt 6 000. Därutöver drygt 4 000 som, enligt utredningen, inte gick att klassificera med avseende på tvång och frivillighet.

Under den första hälften av 1900-talet var ett arvs/rashygieniskt synsätt och en rasbiologiskt inspirerad folkhälsopolitik vanlig bland många beslutsfattare, forskare och läkare, konstaterade utredningen. Eugenisk, det vill säga arvs/rashygienisk, indikation, var också en av tre indikationer som angavs för sterilisering enligt 1941 års lagstiftning. De andra två var medicinsk och social indikation. Även om grunden för lagstiftningen byggde på frivillighet så var det dessa som kunde åberopas för att tillämpa tvång.

Men frågor om ansvar och moral är problematiska, menade utredningen: "Vår tids etiska principer kan bara *diskuteras* i relation till dätiden, inte *appliceras* på dätiden."

Sverige och judarnas tillgångar

Den kommission som regeringen tillsatte i februari 1997 för att studera frågan om huruvida judiska egendomar förts till Sverige i samband med judeförföljelserna före och under andra världskriget kan, i likhet med steriliseringsutredningen, ses som ett svar på den förändrade syn på svensk samtidshistoria som den offentliga debatten under 1990-talet lett till. Avslöjanden om svenska guld-

affärer med Tyskland förde in Sverige i en vidare internationell debatt om hanteringen av konfiskerade och stulna judiska tillgångar under nazitiden.

Kommissionens uppdrag koncentrerades kring fem frågeställningar, nämligen om Riksbanken tog emot något konfiskerat eller plundrat personguld, vad som hände med judiska tillgångar som efter kriget stod herrelösa i Sverige, huruvida judisk egendom kan ha kommit till Sverige inom ramen för affärsutbytet med Nazityskland, om rövade tillgångar, såsom konst och juveler, har förts till Sverige samt om judiska tillgångar kan ha kommit att ingå vid avvecklingen av de tyska tillgångarna i Sverige efter kriget.

Det omfattande handelsutbytet mellan Tyskland och Sverige före och under andra världskriget gör att det på område efter område inte kan uteslutas att judiskt guld eller judiska tillgångar kommit till eller använts i handelsutbytet med Sverige. Det finns exempel på att judisk egendom kommit till Sverige i krigets slutskede bland annat via Baltikum.

Men i sitt betänkande *Sverige och judarnas tillgångar* (SOU 1999:20) konstaterade kommissionen att det område som utretts var obearbetat och att det i stor utsträckning saknades tidigare utredningar och forskning omkring frågeställningarna. Den långa tid som gått sedan händelserna inträffade försvärade ytterligare kommissionens arbete och möjligheter att få svar på frågorna.

Utredningen gav inte några slutliga svar på de komplicerade och svårutredda historiska frågeställningarna. Kommissionen vill i stället se utredningen som en plattform för fortsatt arbete och fördjupade forskningsinsatser.

Organiserad brottslighet

Den senaste i raden av utredningar som studerat rasistiska organisationer lade fram sitt betänkande *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella m.m. – straffansvarets räckvidd* (SOU 2000:88) i oktober 2000. Utredningen tillsattes i augusti 1998 för att se över frågor om straffansvar för deltagande i organisationer som sysslar med brottslig verksamhet, utöver rasistiska organisationer även s.k. mc-klubbar och annan organiserad brottslighet. I uppdraget ingick också att se över bestämmelsen om hets mot folkgrupp, lagen om förbud mot politiska uniformer samt frågan om en kriminalisering av hets mot homosexuella.

Utredningen arbetade fram en modell för en kriminalisering som innebär att den som lämnar ekonomiskt bidrag, upplåter hus eller mark eller lämnar annat liknande stöd till en sammanslutning som bedriver brottslig verksamhet skall kunna ställas ansvarig. Detsamma gäller den som är i ledande ställning inom en sådan sammanslutning och som underlåter att göra vad som skäligen kan begäras för att den brottsliga verksamheten upphör.

Men ett problem med modellen är dock, menade utredningen, de bevis- och gränsdragningsproblem som en kriminalisering skulle föra med sig. Ett annat är att de sammanslutningar som trots allt agerar förhållandevis öppet idag skulle övergå till en "underjordisk" verksamhet. Dessutom skulle det kunna visa sig innebära en otillbörlig inskränkning av möjligheterna till politisk opinionsbildning.

När det gäller hets mot folkgrupp ville utredningen ta bort begreppet "uttrycka missaktning" i lagtexten. I stället skall den som "hotar, hånar eller smädar en befolkningsgrupp eller på annat sätt ger uttryck för nedvärdering av gruppens människovärde" utifrån ras, hudfärg, nationalitet, etniskt ursprung eller trosbekännelse kunna straffas. För grova brott vill utredningen införa en särskild straffskala med fängelse i lägst sex månader och högst fyra år. Utredningen vill dessutom införa en ny bestämmelse med särskild straffskala för "grovt förargelseväckande beteende" med böter eller fängelse i högst sex månader. Syftet är att komma åt sådana gärningar, exempelvis så kallade Hitler-hälsningar eller bärande av nazistiska symboler på allmän plats, som inte bedöms uppfylla kriterierna för hets mot folkgrupp. Utredningen föreslog vidare en kriminalisering av hets mot homosexuella.

Förutom förändringar i brottsbalken så innebär förslagen om hets mot folkgrupp samt hets mot homosexuella även förslag om ändringar i tryckfrihetsförordningen.

Betänkandet remissbehandlas för närvarande.

Nationella minoriteter

I propositionen *Nationella minoriteter i Sverige* (prop. 1998/99:143, bet. 1999/2000:KU06) behandlades de åtgärder som behövdes för att Sverige skulle kunna ratificera Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk. Förslagen innebar att Sveriges

nationella minoriteter och deras språk erkänns samt att minoritetsspråken skall ges det stöd som behövs för att de skall hållas levande.

Nationella minoriteter är samer, sverigefinnar, tornedalingar, romer och judar. Minoritetsspråken är samiska, finska, meänkieli (tornedalsfinska), romani chib och jiddisch. Av dessa har samiska, finska och meänkieli en historisk geografisk bas. Därför föreslogs mer långtgående åtgärder till stöd för dessa språk, bl.a. genom enskildas rätt att använda samiska, finska och meänkieli hos domstolar och förvaltningsmyndigheter med verksamhet i de geografiska områden där språken använts av hävd och fortfarande används i tillräcklig utsträckning. Förslagen innebar också rätt att i dessa områden få förskoleverksamhet och äldreomsorg helt eller delvis på dessa språk.

Andra åtgärder för att stödja de nationella minoriteterna och minoritetsspråken avsåg utbildningsfrågor, kulturverksamhet, massmedierna, arkivfrågor, äldreomsorg, översättning av vissa författningar, inflytande och samarbete över nationsgränserna.

Vi har vid bestämningen av vårt utredningsuppdrag bl.a. diskuterat den samiska befolkningens situation i Sverige. Samerna är ett ursprungsfolk i Sverige. Beträffande samernas ställning har emellertid en särskild utredning gjorts, den s.k. *ILO-utredningen*. Den tillsattes 1997 och har redovisat resultatet av sitt arbete i betänkandet (SOU 1999:25) Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige.

Utredningen behandlar frågan om Sverige kan ratificera, dvs. ansluta sig till, ILO:s (International Labour Organization) konvention nr 169 om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder och vilka lagstiftningsåtgärder eller andra åtgärder som krävs för att Sverige skall kunna ansluta sig till konventionen, som trädde i kraft 1991. ILO-utredningen granskar den samiska befolkningens förhållanden ur en rad aspekter och föreslår en svensk anslutning till ILO-konventionen på fem års sikt. I flera avseenden uppfyller Sverige konventionens krav, men i andra avseenden fordras åtgärder. Dessa är av grundläggande betydelse för en samlad politik beträffande samerna i Sverige.

Samerna identifierar sig själva som ett ursprungsfolk. Det är en viktig del av bakgrunden till att man inte velat se samernas situation som en del av integrationspolitiken. De ser sig inte heller enbart som en nationell minoritet. Att inom ramen för vårt arbete genomföra en grundläggande utredning inom samma område som

ILO-utredningen har inte varit vare sig lämpligt eller praktiskt genomförbart.

De nationella minoriteternas förhållande till Forum för Levande historia i stort tas dock upp i avsnitt 4.5.

Minnesdag

Arbetsgruppen för inrättandet av en svensk minnesdag för Förintelsen föreslog i maj 2000 att den 27 januari, dagen för befrielsen av koncentrations- och förintelselägret Auschwitz-Birkenau, skall bli en nationell minnesdag för att högtidlighålla minnet av Förintelsen. Arbetsgruppen föreslog att minnesdagen skulle arrangeras inom ramen för Forum för levande historia och kombineras med ceremonier och aktiviteter som knyter an till Förintelsen.

Pågående initiativ

För närvarande utreds ett antal områden som anknyter till frågor om diskriminering, främlingsfientlighet och rasism.

Arbetsgruppen med uppgift att utarbeta ett förslag till en *nationell handlingsplan mot rasism m.m.* planeras i slutet av 2000. Inom Regeringskansliet pågår för närvarande arbete med en skrivelse till riksdagen om åtgärder mot rasism, främlingsfientlighet, homofobi och diskriminering. Avsikten är att skrivelsen skall inkludera en handlingsplan på området.

Den *översyn av lagstiftningen om olaga diskriminering* (Ju 1999:10) som inleddes förra året skall vara klar i juni 2001.

Utredningen om straffansvar för brott mot mänskligheten och andra internationella brott enligt folkrätten (Ju 2000:07) skall redovisa sitt arbete i oktober 2002.

Den utredning som tillsattes i september i år för att utreda *fördelningen av makt och inflytande inom olika delar av det svenska samhället ur ett integrationspolitiskt perspektiv* (Ku 2000:02) skall vara klar med sitt arbete i december 2003.

Slutligen bör nämnas den interdepartementala arbetsgrupp vars mål är att till september 2001 utarbeta en *nationell handlingsplan för de mänskliga rättigheterna*. Handlingsplanen skall ge en övergripande bild av Sverige och mänskliga rättigheter samt identifiera åtgärder som kan förbättra främjandet och skyddet av mänskliga rättigheter.

3 Forum för Levande historia behövs

Vårt förslag: Ett *Forum för Levande historia* skall inrättas för frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen. Verksamheten skall syfta till att, med de brott mot mänskligheten som begåtts i minne, stärka människors vilja att *aktivt verka för alla människors lika värde*.

3.1 De grundläggande motiven för ett forum

Den svenska demokratin är stark men de demokratiska värdena måste hela tiden ges ny näring. Det krävs många olika insatser för att åstadkomma detta. Det Forum för Levande historia som redan direktiven klargör att det skall byggas upp, tror vi kan utgöra ett väsentligt bidrag. I vårt arbete har vi mött övervägande positiva reaktioner inför detta forum både från frivilligorganisationer och myndigheter. Formen – dvs. forum, mötesplats, kunskapscentrum – tas likaså emot positivt.

Det finns i dag en rad organisationer och institutioner som arbetar med liknande frågor. Forumets unika syfte är att främja arbete med, diskussion och reflexion om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter i samtiden utifrån historiska perspektiv, från Förintelsen och från svensk 1900-talshistoria. Det finns heller ingen institution som har som ett direkt uppdrag att utgå ifrån olika historiska tolkningar för att samtala kring demokratins grundläggande värden. Det förhållandet att Förintelsen enligt kommittédirektiven skall tjäna som utgångspunkt för forumets behandling av demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter behandlas i kapitel 5.

Forum för Levande historia behövs för att främja uppmärksamheten på hur historiska tillbakablickar ger möjlighet att granska vår samtid utifrån olika perspektiv, underlätta diskussioner om kom-

plexa frågor och konkretisera processer och begrepp som annars lätt kan bli tomma och intetsägande. Med den historiska kunskapen som grund kan Forum för Levande historia tydligt illustrera vars och ens skyldighet att försöka förstå vilka konsekvenserna blir när demokratins maktbalanser och öppenhet sätts ur spel. Vår samtid är fylld med sådana händelser – under 1900-talet mördade totalitära och auktoritära regimer uppskattningsvis 170 miljoner människor.

Det behövs ett organ som har som sin uttryckliga uppgift att försöka dra lärdom av det som hänt och att försöka att – så långt detta ryms inom mänsklig förmåga – undvika att ödesdigra misstag upprepas och grova brott begås:

”Krossa nazismen en gång för alla, det är vårt slagord. Idealet är att bygga en värld av fred och frihet. Det är vi skyldiga våra mördade kamrater och deras familjer. För att visa att du är redo för denna kamp, lyft handen och svär denna ed.”¹

Citatet är hämtat från den deklARATION som överlevande från koncentrationslägret Buchenwald skrev och läste upp vid en begravningsceremoni den 19 april 1945. Den speglar ansvaret gentemot dem som runt om i världen kämpar och har kämpat mot olika totalitära makter för att värna om demokratin och de mänskliga rättigheterna.

Ett annat sätt att beskriva behovet av ett forum kan se ut så här: Det bör finnas fler lättillgängliga mötesplatser där människor med olika bakgrund och erfarenheter öppet kan diskutera värderingar samtidigt som vikten av att försvara okränkbara rättigheter betonas. Kunskap om, och intresse för, utvecklingen av mänskliga rättigheter är en självklar grundsten i varje medborgares livslånga lärande.

Som framgår av föregående kapitel har många initiativ tagits kring dessa frågor men vi tror att ett forum kan upprätta både en kontinuitet i arbetet och en långsiktighet.

Slutligen behövs Forum för Levande historia för att möta intresset för historia, inte minst samtidshistoria, och intresset att diskutera moraliska aspekter på samhälle och mänskliga relationer. Vi tror att detta intresse i hög grad har sina rötter i en önskan att kunna sätta in den egna tillvaron i ett historiskt perspektiv och sammanhang.

¹ *Buchenwald. A Tour of the Memorial Site*, Buchenwald Memorial (1993) s. 14.

I senare kapitel finns en ytterligare utvecklad beskrivning av arbetsuppgifter och arbetsformer för Forum för Levande historia.

3.2 Fördomar och rasism

Behovet av kunskap, dialog och tolerans ökar i ett samhälle där många kulturer möts. Sverige har under de senaste decennierna genomgått en positiv och påtaglig utveckling i mångkulturell riktning. Denna utveckling har dock också lett till olika spänningar och konflikter.

I Sverige finns det närmare en miljon utrikes födda invånare. Ytterligare drygt 700 000 är barn till invandrare. Närmare en fjärdedel av skolungdomarna har alltså utländsk bakgrund. Genom invandringen har en betydande kulturell och religiös förändring skett. Romersk-katolska kyrkan, de ortodoxa och österländska kyrkorna och islam har blivit stora svenska trossamfund. Nya kulturella traditioner och levnadssätt har fått en plats i vårt land. Det är ett förhållande som berikat det svenska samhället, såväl kulturellt som ekonomiskt.

Det svenska flyktingmottagandet är en självklar del i vårt internationella ansvarstagande, det handlar här om människor som till följd av krig, katastrofer och diktaturregimer fräntagits sina mänskliga rättigheter så som dessa formulerats i FN:s deklaration om dessa rättigheter. Också genom annan invandring har den mångkulturella profilen blivit tydligare.

I invandrings- och flyktingdiskussionens extrema former finns starka inslag av rasism i både språkbruk och våldshandlingar. Denna rasism har under senare år i Sverige skördat dödsoffer och utsatt människor för misshandel, hemfridsbrott och kränkande behandling.

Antisemitismen, med en lång historia också i det svenska samhället, lever fortfarande kvar och kommer till uttryck i både propagandistiska former och genom våldsaktioner.

Det finns i Sverige en uppenbar antiziganism, en diskriminering som också tagit sig uttryck i våld mot romer ("zigenare"). Tattarstämpeln – i stort sett alltid använd i kränkande syfte – lever kvar, främst i fråga om resandefolket.²

² Om romernas situation i Europa, se t.ex. Grass, Günter, *Ohne Stimme. Reden zu Gunsten des Volkes der Roma und Sinti* (Göttinger 2000).

Politiska kriser i andra delar av världen kan också ge upphov till en rasism som slår igenom i det svenska samhället. Händelser i Mellanöstern och konflikten i det forna Jugoslavien är exempel på detta.

Behovet av Forum för Levande historia

I den europeiska undersökning, Eurobarometer Opinion Poll no. 47.1, som genomfördes i samband med Europaåret mot rasism 1997 hamnade Sverige lågt på listan när det gällde frågan om rasistisk inställning bland befolkningen. Av svenskarna var det bara 2 procent av de tillfrågade som definierade sig själva som "mycket rasistiska" (tillsammans med Luxemburg den lägsta siffran i hela EU), ytterligare 16 procent definierade sig själva som "ganska rasistiska" (Portugal och Luxemburg låg lägre, Spanien på samma nivå).

Men rasism och intolerans måste ständigt bekämpas. I en internationaliserad värld, där människor i en helt annan utsträckning än tidigare rör sig över nationsgränserna, måste förståelsen av och värdet i den kulturella mångfalden växa i styrka. Att människor riskerar att utsättas för diskriminering eller våld på grund av sin bakgrund i detta avseende kan inte accepteras.

Genom att erbjuda eller förmedla platser där mötet mellan olika kulturer och mellan olika etniska traditioner tas upp till samtal bör Forum för Levande historia kunna spela en aktiv roll i det svenska samhället. Svaga kunskaper, avsaknad av förståelse för och fördomar mot andra människors bakgrund och levnadsförhållanden kan leda till en bristande tolerans. De människor som i något avseende avviker från majoritetsbefolkningen, t.ex. genom en annan hudfärg, en annan etnisk eller kulturell bakgrund eller en annan sexuell läggning, kan bli särskilt utsatta för denna intolerans.

3.3 Nazism och extrem nationalism

Under 1990-talet har omfattningen av olika extrema högergruppers verksamhet ökat. Det är allt från olika s.k. nationalistiska grupperingar till mer renodlat rasistiska och nazistiska grupper. För-

nekandet av Förintelsen har blivit ett återkommande tema i de nazistiska och antisemitiska gruppernas propaganda.³

Sverigedemokraterna, som är ett s.k. nationellt parti som vuxit fram ur resterna av Bevara Sverige Svenskt, BSS, och Sverigepartiet, har haft vissa lokala framgångar men fått mycket få röster på riksnivå.⁴

Nordiska Rikspartiet (NRP), som bildades redan på 1950-talet, har under det senaste årtiondet fått konkurrens av nya extrempartier. Men NRP är den förmedlande länken mellan mellankrigstidens nationalsocialism och den moderna rasideologiska undergroundkulturen. I slutet av 1990-talet har NRP fått något av en renässans och allt fler yngre aktivister har sökt sig till partiet.⁵

Nationalsocialistisk Front (NSF) som bildades i mitten av 1990-talet är ett exempel på en av de rasistiska och antisemitiska grupper som växer snabbast med lokala grupperingar på ett tjugotal orter runt om i landet. Det var NSF som stod bakom den antijudiska demonstrationen på Kristallnatten i Stockholm i november 1997.⁶ I april förra omformades NSF till ett politiskt parti för att "med demokratins medel avskaffa demokratin".⁷

Fortfarande används de gamla nazistsymbolerna. De finns i skolorna och på andra offentliga platser. En del av dem är enkla att identifiera. Det gäller t.ex. hakkorset. Andra symboler, inklusive talsymboler, är inte lika lätt för en större allmänhet att härleda till nazism och extrem nationalism.⁸

Den mer nätverksbaserade Vit makt-världen, som även NRP och NSF kan hänföras till, förenas av en aggressiv och ofta våldsfixerad rasism och antisemitism. Traditionell nationalsocialism har blandats upp med bl.a. amerikansk rasideologi och grundläggande är bl.a. idéer om den vita rasens överhöghet och den judiska världskonspirationen. Begreppet ZOG, Zionist Occupation Government, har inom den moderna Vit makt-världen blivit en förenande föreställning om den världsomspännande sionistiska ockupationsregeringen. I den ingår inte bara judar utan även "andliga judar",

³ Bruchfeld, Stéphane, *Förnekandet av Förintelsen*, Svenska kommittén mot antisemitism (Stockholm 1996).

⁴ Lindquist, Hans, "Nynazism – förtrupp eller efterslänrare", Demokratiutredningen, skrift nr 28 (1999).

⁵ Löw, Heléne, *Nazismen i Sverige 1980–1999. Den rasistiska undergroundrörelsen: musiken, myterna, riterna* (Stockholm 2000).

⁶ Larsson, Stieg, "Det heliga raskriget", Demokratiutredningen, skrift nr 28 (1999).

⁷ *Brottslighet kopplad till rikets säkerhet 1999*, Säkerhetspolisen (SÄPO).

⁸ Bruchfeld, Stéphane, *Nationalsocialismens symboler*, Expo: Svenska kommittén mot antisemitism (Stockholm 1997).

dvs. rasförrädare och medlöpare som ingår i konspirationen mot den vita rasen. Hela det demokratiska samhällets försvarare och företrädare på skilda nivåer ses som ZOG-lakejer. Väpnat motstånd och raskrig är botemedlet.

Vitt ariskt motstånd (VAM) blev allmänt kända i början av 1990-talet för grov brottslighet som rån och inbrott. Gruppen existerar inte längre men har en efterföljare i Svenska motståndsrörelsen (SMI) som vill bekämpa integration och "utplåningen av vårt folk genom sammansmältningen av raser och folkgrupper". Ariska brödrskapet, som främst rekryterar sina medlemmar inom fängelsevärlden, bygger sin verksamhet på en rasideologisk våldsfilosofi med starka antisemitiska inslag. Brödrskapet Wolfpack är en organisation som rör sig i gränslandet mellan mc-gäng och rasistiska grupper och många medlemmar sympatiserar med Vit makt-världen.

Behovet av Forum för Levande historia

Forum för Levande historia behövs för att tillsammans med andra organisationer och myndigheter på nationell nivå dels motverka nazistiska och andra extrema nationalistiska organisationer genom vilka olaglig och antidemokratisk verksamhet bedrivs, dels informera om dessa organisationers metoder att värva nya medlemmar.

Regionala och lokala organ behöver stöd så att de kan upptäcka när grupperingar av detta slag etablerar sig på en ort eller ökar sin aktivitet. Forum för Levande historia kan därmed utgöra en aktiv kunskapsbank också i det här avseendet.

3.4 Politisk och rasistisk brottslighet

Inom flera av de nazistiska och extrema nationalistiska rörelserna finns personer som dömts för politiskt betingade mord, misshandel och andra våldsbrott. Systematiskt samlar nynazistiska organisationer in fotografier och kunskaper om enskilda personer verksamma i bl.a. politiska och fackliga organisationer, judiska organisationer samt om personer invandrade från andra länder. För dessa personer ökar risken att de utsätts för inte bara obehag utan också för våldsdåd av det slag som vi redan sett flera allvarliga exempel på. Också invandrarfientlighet av ett mer generellt slag har varit tydliga inslag.

Vidare produceras i Sverige delar av den nynazistiska och rasistiska informationen i Europa, bl.a. i form av s.k. Vit makt-musik och på Internet. Att denna verksamhet fortsätter att växa framgår av olika studier.

Våldsdåd och övergrepp med rasistiska förtecken har ökat under det senaste årtiondet. Ett antal brutala mord har väckt avsky, men även annan brottslighet som misshandel, hets mot folkgrupp, skadegörelse och ofredanden har ökat.

Säkerhetspolisen, SÄPO, har under ett antal år kartlagt brottslighet som haft främlingsfientliga, rasistiska, antisemitiska och homofobiska inslag. Kartläggningen har även gällt brottslighet kopplad till Vit makt-världen.

SÄPO:s kartläggning visar att det under 1999 anmäldes 2 362 brott med främlingsfientliga och rasistiska inslag. Av dessa hade 1 902 brott tydliga sådana inslag, resterande 461 tveksamma. Totalt anmäldes 2 703 brott med främlingsfientliga och rasistiska inslag. Antalet anmälningar om brott med antisemitiska inslag var 125. 207 brott med homofobiska inslag anmäldes.

Anmälningarna handlar om allt från dråp och misshandel, hot och ofredande till hets mot folkgrupp, diskriminering och skadegörelse.

Brott med kopplingar till Vit makt-världen har ökat kraftigt mellan 1997 då 469 brott anmäldes och 1999 med 966 anmälda. 1998 anmäldes 940 brott med kopplingar till Vit makt-världen. Den sammantagna bilden av Vit makt-världens brottslighet, konstateras det i kartläggningen, visar framför allt ett större antal anmälda hets mot folkgrupp, skadegörelsebrott, hot och ofredanden, men även en allvarigare bild av våldsbrottsligheten.⁹

Europeiska Centrumet för Övervakning av Rasism och Främlingsfientlighet konstaterar i sin årsrapport att under 1999 ökade antalet anmälda rasistiska brott som var kopplade till nynazistiska grupper i Tyskland och i Sverige.

Behovet av Forum för Levande historia

Omfattningen av den brottsliga verksamhet vi beskrivit här är inte särskilt väl känd i vidare kretsar. Forum för Levande historia behövs för att i samverkan med andra organ svara för att den görs

⁹ *Brottslighet kopplad till rikets säkerhet 1999*, Säkerhetspolisen (Stockholm 2000).

känd och för att en konkret diskussion förs om hur denna brottslighet bäst bekämpas.

3.5 Kunskaper och grundläggande värden

Intresse och kunskap

FN:s förklaring om de mänskliga rättigheterna är lika aktuell i dag som när den kom till för femtio år sedan, och få samhällseliga uppgifter torde vara så meningsfulla som att efter bästa förmåga bidra till att de ideal som kommer till uttryck i förklaringen omsätts till verklighet för alla människor i alla länder.

Den uppmärksamhet som projektet Levande historia har fått bekräftar att det finns ett stort intresse för Förintelsens och andra världskrigets historia i Sverige och kring frågor om vad som har hänt och som berör vår samtid.

Till detta skall läggas ett påtagligt intresse för historisk litteratur och en omfattande debatt i dagspressen om nutida tolkningar av historiska skeenden, inte minst beträffande 1900-talets terrorregimer med Nazityskland som den kanske mest belysta och diskuterade.

Historieämnet i skolan

Historieämnet är ett eftersatt ämne i skolan (se *bilaga 2*).

Regeringen uppdrog i mars 1999 åt Statens skolverk att stödja och stimulera undervisningen i nutidshistoria och i samband därmed kartlägga och granska hur undervisningen bedrivs. Bakgrunden till uppdraget anges vara bristfälliga kunskaper om i vilken utsträckning och på vilket sätt 1900-talets historia, särskilt efterkrigstiden, behandlas i ämnena historia och samhällskunskap.

Regeringen pekar också i uppdraget på att stöd behöver ges till lärare för att utveckla historieundervisningen, inte minst eftersom det är av vikt att lyfta fram kopplingen mellan demokrati och mänskliga rättigheter samt vad som sker när dessa rättigheter åsidosätts av totalitära regimer.¹⁰ Det sistnämnda problemet, om lärarnas kompetensutveckling, knyter an till skolans koppling till forskningsfronten. Vid ett seminarium under Stockholmskonfe-

¹⁰ Bilaga till regeringsbeslut 1999-03-11 nr 17 (Dnr U1999/984/S).

rensen konstaterades att det kan ta ca 15 år för historieforskningen att nå ut i de historieböcker som används i gymnasieskolan.¹¹

Den bild som Skolverket ger av undervisningen i 1900-talets historia sammanfattas i en rapport med bl.a. följande punkter:

Eleverna bedöms ha goda kunskaper om världskrigens tid, speciellt om nazismen och Förintelsen. Däremot anses eleverna inte kunna mycket om andra totalitära regimer och deras övergrepp mot demokrati och mänskliga rättigheter.

Eleverna har bristande kunskaper om demokratins formella sidor men omfattar i huvudsak en demokratisk värdegrund.

Eleverna uppvisar brister i förmågan till kritisk analys och granskning.

Frågor om värdegrunden engagerar lärarna och historieämnet anses erbjuda mycket goda förutsättningar att behandla dessa frågor.

Samhällets krav och förväntningar på historieundervisningen upplevs av lärarna som omöjliga att tillgodose på ett tillfredsställande sätt med de tidsmässiga förutsättningarna för historieundervisningen.

För lite av elevernas kunskapsmässiga och emotionella kapacitet tas i anspråk i skolarbetet. Undervisningen bedrivs vanligen i helklass där läraren går igenom och strukturerar stoffet varefter eleverna arbetar självständigt med läroboken.

Läroböckerna spelar en stor roll för undervisningens innehåll och uppläggning. Elevernas kunskaper mäts främst genom muntliga och skriftliga prov.

I gymnasieskolan är lärarna mycket nöjda med B-kursen som ger möjligheter till fördjupningar, kritiska analyser, diskussioner och reflexioner. Här behandlas även efterkrigstiden och källkritiken på ett bra sätt.¹²

Den stora komparativa studie om historieundervisning och historiekunskaper hos 15-åriga européer som genomfördes 1995 visar att svenska elevers kunskap om Hitler är ganska god och att perioderna 1800–1945 och 1945–1995 är de som väcker mest intresse

¹¹ "Holocaust research - from the archive to the Classroom", Stockholm International Forum on the Holocaust, Panel III, torsdagen den 27 januari 2000.

¹² "Undervisningen i 1900-talets historia. Redovisning av ett regeringsuppdrag", Skolverket Dnr 1999:855, s. 23.

hos eleverna. Svenska elever tycks också vara mer intresserade av europeisk historia än av svensk.¹³

Utbildningsdepartementet har låtit distribuera två böcker om mänskliga rättigheter till alla elever.¹⁴ Detta som ett svar på att eleverna anses ha dåliga kunskaper om historia efter 1945 och att tanken om alla människors lika värde tycks vara svagt förankrad hos många.

Goda kunskaper i sig är dock inte någon garanti för demokratiska värderingar, något som behandlas i kapitel 4.

"Ett nytt Europa"

Liksom forskaren tar sig friheten att jämföra olika händelser för att vinna ny kunskap måste forumet ha en öppen och pluralistisk kunskapssyn.¹⁵

Under 1990-talet har ett "nytt" Europa sett dagens ljus. Berlinmurens fall och Sovjetväldets sammanbrott innebar det definitiva slutet för det kalla krigets epok som präglade hela efterkrigstiden. Det demokratiska genombrottet i det forna Östeuropa har fört med sig ett ekonomiskt och politiskt närmande mellan öst och väst. Men samtidigt har en annan uppdelning skett, den mellan det rika väst och det fattiga öst. Den hårdhänta omdaning av de gamla östekonomierna har drabbat många grupper hårt. Årtionden av sovjetisk och rysk dominans i de forna öststaterna och Sovjetrepublikerna har också öppnat för uppdämda nationalistiska strömningar.

Samtidigt som utvecklingen i östra Europa har präglats av framväxten av nya nationer och stater så har utvecklingen i Västeuropa gått mot ett allt tätare samarbete och ökad integration. Maastrichtfördraget och Europeiska unionen innebar ett nytt steg i den europeiska gemenskapens politik. Ett antal nya länder, däribland Sverige, har under det gångna årtiondet anslutit sig till unionen. Nya länder från det forna östblocket står i kö.

Kraven på en ökad uppmärksamhet på Sovjetterrorns historia och betydelse kommer sannolikt att växa. Den process som nu

¹³ Angvik, Magne & Nielsen, Vagn Oluf (red.), *Ungdom og historie i Norden*, (Bergen-Sandviken 1999).

¹⁴ Levin, Leah, *Mänskliga rättigheter. Frågor och svar*, Svenska Unescorådet (Stockholm 2000); *Utrymme. Om mänskliga rättigheter och om att få rum i världen*, Svenska Unescorådet (Stockholm 2000).

¹⁵ *Forskningsplan. Programmet för studier kring Förntelsen och folkord vid Uppsala universitet*, Centrum för multietnisk forskning (Uppsala 1999) s. 7, s. 26 f.

pågår inom EU-gemenskapen, med krav på trovärdiga uppgörelser med EU-medlemmarnas handlingar under andra världskriget och nazitiden, kommer att i samband med EU:s östutvidgning följas av krav på motsvarande uppgörelser i fråga om de blivande EU-ländernas förflutna. Tretton länder står i kö för att bli nya medlemmar i EU. Utvidgningen innebär stora förändringar och ett antal kriterier som kandidatländerna måste uppfylla har ställts upp. Av betydelse är att alla människor får åtnjuta mänskliga rättigheter i samma utsträckning. I flera av kandidatländerna innefattar den moderna historien ett samband med både Nazityskland och Sovjetkommunismen.

Hela den här processen är uppenbarligen ett led i sökandet efter gemensamma grundläggande värderingar i fråga om mänskliga rättigheter – och ett led i forandet av det som brukar kallas "EU:s själ". Den har bl.a. getts uppmärksamhet i den till det danska utrikesdepartementet knutna verksamheten om "Holocaust och folkedrab".¹⁶ Den svenska forskningen om Sovjetunionens och öststaternas historia under 1900-talet, liksom om Sveriges ställningstaganden till utvecklingen i dessa länder, kommer också att bli intensivare redan under de närmast liggande åren, bl.a. till följd av de nio miljoner kronor som har utlysts av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet för forskning om kommunistiska regimer.

Även andra folkmord av betydelse för det europeiska identitetsskapandet kommer sannolikt att föras in i denna diskussion. Turkiet har t.ex. visat stark känslighet för andra länders erkännande av folkmordet på armenierna 1915–20.¹⁷ Det turkiska åtalet mot den syriansk-ortodoxa präst som uttalade sig i den turkiska tidningen Hurriyet den 3 oktober 2000 om folkmordet på armenier och assyrier/syrianer har också lett till frågor i den svenska riksdagen till utrikesministern.¹⁸ Detta är ett av många exempel på hur dåtid, nutid och framtid ofta hänger starkt samman.

¹⁶ Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabstudier, www.dchf.dk

¹⁷ The Economist (2000-10-14), "Turkey: Devlet Bahcell, Turkey's latest political pivot".

¹⁸ Se t.ex. riksdagsfråga 2000/01:229 av Yilmaz Kerimo (s) till utrikesminister Anna Lindh.

Folkmord i vår tid

Även kring andra folkmord och folkmordsliknande situationer kommer ständigt nya fakta och tolkningar fram som behöver studeras och diskuteras. Om Rwanda kom exempelvis under år 2000 två rapporter, dels FN:s granskning av sin egen roll och dels OAU:s (Organisation of African Unity) rapport *Rwanda. The Preventable Genocide*.¹⁹

Det finns givetvis också många andra händelser som tydligt har flätats in i svensk historia och som Forum för Levande historia därför har anledning att uppmärksamma på olika sätt. En relativt utförlig genomgång görs i kapitel 4.

Behovet av Forum för Levande historia

Forumet har en viktig uppgift att fylla när det gäller utvecklingen, förståelsen och förankringen av de grundläggande värdena i det svenska samhället.

En angelägen uppgift är att nå ut till skolans lärare och elever, andra yrkesgrupper samt till en bredare allmänhet med den nya kunskap som genom forskning och på annat sätt kommer fram. Detta är ytterligare ett behov som till vissa delar kan tillgodoses av Forum för Levande historia. Forumet kan därigenom komplettera och samordna den informationsskyldighet som högskolelagen ålägger de svenska högskolorna. Forumet kan också hjälpa till att förändra attityder.

Att bidra till kunskap och förståelse beträffande den diskussion som förs om vilka krav som bör ställas på länder som deltar i samarbetet inom EU och andra internationella organ utgör ett annat av de behov som forumet skulle kunna fylla.

3.5 Växande motstånd mot förföljelse och våld

Ett positivt engagemang

1990-talet har också inneburit ett växande motstånd mot den ökande rasismen, antisemitismen, antiziganismen och invandrarfientligheten. Reaktionerna mot förföljelse och våld gentemot

¹⁹ *Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*; http://www.un.org/News/press/docs/1999/19990519rwanda_report.htm

människor med annan sexuell läggning än majoriteten av befolkningen och mot kränkande diskriminering av handikappade har också vuxit i styrka. Motdemonstrationer och manifestationer har blivit ett vanligt inslag i samband med aktiviteter från rasistiska och nazistiska grupper.

För ett starkt och tydligt inslag i diskussionen om etnisk diskriminering och rasism står också kulturarbetare och kulturinstitutioner. Påfallande ofta är det genom en teaterpjäs, en film, en musikmanifestation eller en konstutställning som frågorna om vår tids värderingar och deras historiska bakgrunder väcks. Kulturen har en stor betydelse för att sätta fokus på vad vi som individer kan göra och hur samhället hanterar antidemokratiska krafter.

Det räcker att exemplifiera med Peter Weiss Rannsakingen, Lars Noréns *Morire di Classe*, *Ecce Homo*-utställningen, En studie i förakt på Historiska museet, Mänskliga rättigheter på Arbetets museum och alla de fria teatergrupper som bearbetar och tydliggör rädslan och föraktet för Den Andre. Under 1990-talet har en rad svenska filmer tagit upp nazism och antisemitism (så många att man talar om en "judisk renässans" i svensk film)²⁰. Hit hör också den kulturella kraft som engagerar människor i kampen för gaturummets offentlighet eller mot världshandelns negativa sidor. En viktig utgångspunkt för Forum för Levande historia bör vara att på olika sätt ta vara på och samarbeta med dessa såväl ideella som institutionella aktörers samhällsengagemang.

Det finns internationella paralleller som också exemplifierar kulturens betydelse i sammanhanget, t.ex. "Kultur är motstånd" ("Kultur ist Widerstand"), dvs. den kulturpolitiska front som har bildats sedan FPÖ:s (Freiheitlichen Partei Österreichs) inträde i regeringen.

Aktiviteter i Sverige

En stor nationell manifestation mot våld och rasism genomfördes 1992. En rad olika initiativ på såväl nationell som lokal nivå har tagits för att motverka och bekämpa den växande främlingsfientligheten och rasismen; *Kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet*, *Ungdom mot rasism*, *Europaåret mot rasism* och *Levande historia* är alla exempel på insatser som byggt på såväl centrala som

²⁰ Wright, Rochelle, *The Visible Wall – Jews and Other Ethnic Outsiders in Swedish Film*, Studia multiethnica Upsaliensia (Uppsala 1998).

lokala aktiviteter, utbildningsinsatser och riktade insatser till olika grupper i samhället. På lokal nivå har initiativ tagits av enskilda personer, organisationer och politiker runt om i landet för att på olika sätt bekämpa främlingsfientlighet och rasism. Detta behandlas utförligare i kapitel 2.

Den kritiska granskning och, i väsentliga delar, omvärdering av Sveriges roll i samband med andra världskriget, den tyska nazismen och Förintelsen som skett under 1990-talet har i mångt och mycket förändrat vår nationella självbild. Kritik har vuxit fram mot den officiella bilden av neutralitetspolitiken, de tyska trupptransporterna genom Sverige, järnmalmsexporten, interneringslägren, censuren och den svenska hållningen mot judarna. En noggrannare kartläggning än tidigare har gjorts av vad man faktiskt visste, men inte ville veta, om Förintelsen medan den pågick. Sambandet mellan rashygien och tvångsteriliseringar i det svenska folkhemmet har uppmärksamrats.

Uppmärksamheten omkring 50-årsminnet av andra världskriget och Förintelsen skapade också ett ökat intresse för nazismen och Förintelsen. Minnesprogram i radio och TV, vittnesmål från överlevande och en lång rad artiklar i tidningar och tidskrifter vände under en ganska lång tid intresset mot inte bara det historiska perspektivet utan också mot frågor om rasism och invandrarfientlighet, nynazism, antisemitism och antiziganism i dagens samhälle.

Det förs i Sverige därtill en omfattande och aktiv debatt om etik och om vilka värderingar som bör ligga till grund för en demokrati i vilken man söker samförstånd och löser konflikter utan våld.

Så utgick t.ex. Demokratiutredningen från "en moralisk grund för vårt demokratiska program" och betonar medborgarskapets ömsesidighet utifrån synen att varje människa är lika mycket värd och att hennes värdighet inte får kränkas.²¹

Inte minst inom skolan diskuteras värdegrundsfrågor och hur dessa hanteras i ett mångkulturellt Sverige. Denna diskussion redovisas i *bilaga 2*.

Aktiviteter i Europa

Under 1990-talet har frågor om mänskliga rättigheter, om främlingsfientlighet och rasism steg för steg förts allt längre upp på den politiska dagordningen i Europa. Framgångarna för högerpopulis-

²¹ SOU 2000:1, *En uthållig demokrati*, s. 17.

tiska och invandrarfientliga grupper och partier i såväl nationella som lokala val i många länder har lett till krav på motåtgärder.

Vid Europarådets stats- och regeringschefsmöte i oktober 1993 antogs en gemensam deklARATION, den så kallade *Wiendeklarationen*, som också innehöll en handlingsplan för arbetet att bekämpa rasism, främlingsfientlighet, antisemitism och intolerans. Handlingsplanen initierade också den europeiska ungdomskampanj mot rasism som under namnet "alla olika – alla lika" drog igång i slutet av 1994.

I mars 1994 inrättade Europarådet också *European Commission against Racism and Intolerance*, ECRI, för att ytterligare stärka arbetet med och insatserna mot främlingsfientlighet och rasism inom rådet och dess medlemsländer. ECRI deltog i den förberedande konferensen i Strasbourg under hösten inför världskonferensen mot rasism i Sydafrika 2001.

Inom EU har positionerna i arbetet för att bekämpa främlingsfientlighet och rasism flyttats fram under 90-talet. Europaparlamentet har genom åren efterlyst en lagstiftning mot diskriminering och i en serie resolutioner krävt förstärkta insatser i gemenskapens arbete. I juli 1996 antogs bl.a. en s.k. gemensam åtgärd om åtgärder mot rasism och främlingsfientlighet.²²

I juni 1994 tillsatte Europeiska rådet en rådgivande kommission om rasism och främlingsfientlighet. Dess arbete ledde till ett förslag om att inrätta ett europeiskt centrum för övervakning av rasism, främlingsfientlighet och antisemitism. Tre år senare fattades det formella beslutet och sommaren 1998 inledde *European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia*, EUMC, sin verksamhet i Wien. Huvudmålet är att förse gemenskapen och dess medlemsstater med objektiva, tillförlitliga och jämförbara uppgifter om rasism, främlingsfientlighet och antisemitism, att undersöka omfattningen och utvecklingen, analysera orsakerna, följderna och effekterna samt studera exempel på god praxis när det gäller att ta itu med problemen på europeisk nivå.

I sin inledande verksamhetsplan prioriterade EUMC ett antal arbetsområden. Det första handlade om att bygga upp ett europeiskt nätverk för information om rasism och främlingsfientlighet (Raxen). Uppbyggnadsarbetet pågår. EUMC ville också lägga grunden för och genomföra ett antal rundabordssamtal i medlemsländerna med syftet att utbyta erfarenheter och kunskaper. Vidare prioriterade EUMC arbetet med att ta initiativ till forskning, ge

²² EGT L 185, 24.7.96 s. 5–7.

stöd till olika projekt samt fastställa centrala ämnen för det framtida arbetet inom centrat. Det första årets verksamhet redovisas i rapporterna *Att ge Europa en själ* och *Se verkligheten i vitögat*. Riktlinjerna för arbetet under den närmaste framtiden drar centret upp i den nyligen publicerade *EUMC – Work Programme 2000*.

I oktober 1998 inrättades inom unionen också *European Network Against Racism* (ENAR) för informationsinsatser, kampanjer och lobbyverksamhet i arbetet att förebygga diskriminering, främlingsfientlighet och rasism.

Genom införandet av § 13, som handlar om att bekämpa diskriminering på grund av ras, etniskt ursprung och religion, i det s.k. Amsterdamfördraget 1997 så fördes frågan på allvar upp på unionens dagordning. Rådet ges enligt artikeln möjlighet att vidta lämpliga åtgärder för att bekämpa diskriminering på grund av kön, ras, etniskt ursprung, religion eller övertygelse, funktionshinder, ålder eller sexuell läggning. Ett sådant beslut skall fattas enhälligt på förslag av kommissionen och efter hörande av Europaparlamentet. EU-kommissionen har också lagt fram förslag till två direktiv för att förhindra diskriminering, dels det så kallade arbetslivsdirektivet som gäller likabehandling i arbetslivet, dels det så kallade etniska direktivet om likabehandling av enskilda personer oavsett ras eller etnisk bakgrund.

I juli 1996 antog EU en resolution om att 1997 skulle vara *Europaåret mot rasism*. Förutom insatser inom unionen som helhet så skulle varje medlemsland inrätta nationella samordningskommittéer för att genomföra insatser och aktiviteter (den svenska kommitténs arbete har redovisats i föregående kapitel). Ett resultat av Europaåret var det handlingsprogram mot rasism som kommissionen lade fram året efter. Handlingsprogrammet innebär satsningar på att samordna kampen mot främlingsfientlighet och rasism inom unionen och utveckla och utbyta modeller för hur det arbetet kan ske.

I november förra året antog EU-kommissionen ett förslag till handlingsprogram mot diskriminering för åren 2001–2006. Beslut om programmet fattades av Europaparlamentet i oktober 2000.

FN-aktiviteter

Förenta Nationerna har alltsedan starten arbetat med frågor som innefattar arbete mot rasism och främlingsfientlighet. Grunden är

naturligtvis FN-stadgan, från 1945, och den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna som generalförsamlingen antog i december 1948. I förklaringen kungörs att alla är berättigade till de fri- och rättigheter som anges oberoende av "ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan uppfattning, nationellt eller socialt ursprung".

I november 1963 antog FN:s generalförsamling deklarationen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering. Det arbetet utmynnade i att generalförsamlingen två år senare antog konventionen om avskaffande av alla former av rasdiskriminering. Konventionen som är bindande trädde i kraft 1969 och har hittills ratificerats av mer än 150 av FN:s medlemsländer. I konventionen anges att med rasdiskriminering avses "varje skillnad, undantag, inskränkning eller företräde på grund av ras, hudfärg, härstamning eller nationellt eller etniskt ursprung" (artikel 1). Konventionsstaterna förbinder sig att "med alla lämpliga medel och utan dröjsmål föra en politik syftande till att avskaffa rasdiskriminering i alla dess former" (artikel 2).

Sverige ratificerade konventionen 1971 och har vid ett flertal tillfällen kritiserats av medlemmar i den särskilda FN-kommitté som har till uppgift att övervaka att konventionsstaterna lever upp till sina åtaganden, för att sakna ett förbud i lagstiftningen mot rasistiska organisationer och deltagande eller stöd till sådana organisationer.

År 1971 utropades av FN till ett internationellt år för bekämpande av rasdiskriminering och rasism. Generalförsamlingen har också vid tre tillfällen deklarerat "decennier" för bekämpandet av rasism och rasdiskriminering, 1973–1982, 1983–1992 och det nu pågående tredje decenniet 1993–2002. I FN:s regi har även världskonferenser på temat arrangerats i Genève 1978 och 1983.

I deklarationen från Förenta Nationernas s.k. millenniemöte, där 150 stats- och regeringschefer deltog, klargjordes att arbetet med respekt för de mänskliga rättigheterna skall prioriteras inom världssamfundet.

År 2001 har av FN utropats som ett internationellt år för mobilisering mot rasism, rasdiskriminering, främlingsfientlighet och intolerans. I Sydafrika – som i många år stod i fokus för FN:s arbete mot rasism – anordnas under hösten 2001 World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance. Generalsekreterare för konferensen är FN:s kommissionär för mänskliga rättigheter, Mary Robinson.

Under det här året har det runt om i världen arrangerats förberedande konferenser inför den stora världskonferensen i Sydafrika. Europakonferensen hölls i Strasbourg den 11–13 oktober 2000.

Behovet av Forum för Levande historia

Forum för Levande historia behövs som allmänhetens fönster mot de många aktiviteter och initiativ som exempelvis tas av EU, Europarådet och FN, liksom i Sverige.

Mångfalden av aktiviteter är svåröverskådlig och mediabevakningen ofta bristfällig. Det försvarar både debatt och engagemang. Forumet kan vara en viktig informationskälla för såväl enskilda som för myndigheter och organisationer.

Det behövs också en knutpunkt för internationella organ som vill hämta kunskaper i Sverige och för svenska organ som behöver information om den kunskap som kan finnas hos organ i andra länder och i internationella organisationer.

Sverige blir också allt mer involverat inom FN:s fredsbevarande aktiviteter och får därigenom oftare kontakt med de brott som begås mot mänskligheten, vilket i sin tur leder till ett behov hos en bredare allmänhet än tidigare att få tillgång till faktakunskaper och analyser.

4 "Demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter..."

Vårt förslag: Forum för Levande historia skall förmedla kunskap om *demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter, men också specifikt om Förintelsen och folkmord.*

De svenska konsekvenserna i relation till dessa områden *skall inta en central plats.*

Forumet skall i dessa avseenden arbeta med frågor om *en gemensam grund för värden* i ett sekulariserat och mångetniskt samhälle.

Forumet skall arbeta med *att stimulera till ökat historiemedvetande*, inte minst i skolan genom att t.ex. peka på hur ett historiskt perspektiv kan integreras i många ämnen.

4.1 Direktivens innebörd

Regeringens direktiv klargör att

"Forum för Levande historia skall vara ett nationellt centrum för frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter. Verksamheten skall ta sin utgångspunkt i Förintelsen. Forumet skall ha som övergripande mål att stärka och öka medvetenheten om alla människors lika värde."

I det här kapitlet går vi i första hand djupare in på den första och sista av de tre meningarna. I nästa kapitel kommer vi att fördjupa vår tolkning av att verksamheten skall ta sin utgångspunkt i Förintelsen.

Vi drar till att börja med slutsatsen att Forum för Levande historia skall bedriva en bred verksamhet, vidare än den som hittills har bedrivits inom informationssatsningen Levande historia. Utan att försumma den uppmärksamhet på Förintelsen som funnits i Levande historia skall demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter på ett övergripande sätt utgöra ramen för forumet.

Vi har för det andra inte sett det som forumets uppgift att vara en "demokratiinstitution" i konstitutionell eller teknisk mening. I stället har vi valt att tolka direktivens betoning av demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter som nyckelord i arbetet med att stärka och öka medvetenheten om alla människors lika värde.

Vi menar för det tredje att Forum för Levande historia skall ägna särskild uppmärksamhet åt konsekvenserna för Sveriges del inom de ämnesområden som vi föreslår att forumet skall arbeta med.

Vi har för det fjärde konstaterat att det övergripande målet att stärka och öka medvetenheten om alla människors lika värde ställer krav på att det kommande forumets innehåll präglas av två begrepp – kunskap och värden. Det är genom t.ex. kritisk reflexion, samtal, känsloupplevelser och empati sammantagna som vi kan försöka förstå och hantera en komplicerad värld. Frågor kring Förintelsen och andra brott mot mänskligheten hör till denna värld. Kring dessa ämnen uppstår frågor som nästan alltid blir existentiella. Forumet måste i så hög grad som möjligt försöka nå människor genom olika typer av reaktioner, det vi i vardagligt tal kallar "hjärta och hjärna, känsla och förnuft".

För det femte kan vi se att Forum för Levande historia löper en risk att i alltför hög grad få en tillbakablickande tyngdpunkt. Av vad vi skrivit i bl.a. kapitel 3 bör emellertid framgå att vi mot bakgrund av direktiven fäster stor vikt vid att forumet skall behandla samtiden och framtiden. I många avseenden är det just de problem vi kan se i de båda senare perspektiven som bör bli styrande för utformningen av verksamheten. Forumets unika syfte är, som vi redan konstaterat, att främja arbete med, diskussion och reflexion om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter i samtiden utifrån historiska perspektiv. Många av de frågeställningar som har relevans för t.ex. studiet av svenska myndigheters och den svenska opinionens hållning under andra världskriget och i förhållande till Förintelsen är också relevanta nu. Det finns all anledning att studera dagens samband mellan den svenska synen på aktuella politiska konflikter i relation till utformningen av flyktingpolitiken, mellan svensk (och europeisk) handelspolitik, de grundläggande motiven för konflikter i tredje världen och de flyktingproblem som dessa förorsakar, liksom mellan det svenska demokratiska systemets utveckling och framväxten av odemokratiska rörelser, bl.a. nynazistiska, "vardagsrasism" och hållningen till flyktingar. Historien blir då ett redskap som kan användas på ett fruktbart sätt.

4.2 Demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter

Grundläggande inriktning

Det vore fel att nu, så långt innan forumet kan inleda sin verksamhet, detaljerat lägga fast vilka problem och ämnesområden som Forum för Levande historia skall arbeta med. Dessa måste vara beroende av samtiden och bör utvecklas i kontinuerlig dialog med det svenska och internationella forskarsamhället och andra grupper som arbetar med dessa frågor, t.ex. genom att olika slag av expertis knyts till organisationen.

Som framhålls i våra direktiv skall en tvärvetenskaplig hållning tillämpas. Det är inte svårt att se att verksamheten kommer att omfatta traditionella discipliner som historia, psykologi, statsvetenskap, sociologi, internationell rätt, freds- och konfliktforskning, kulturanthropologi, teologi (inkl. religionshistoria), idéhistoria, filosofi, etniska relationer, pedagogik och didaktik (dvs. läran om undervisning). Vi tror på många discipliners delaktighet eftersom det berikar perspektiven – men vi ser också risken att tappa fokus.

Forumet bör, som vi bedömer det – bl.a. efter våra överläggningar med många berörda organisationer, myndigheter och enskilda – behandla problem och frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter, inträffade folkmord och risken för nya folkmord, historiska perspektiv och historiemedvetande samt grundläggande mänskliga värden.

Mänskliga rättigheter

Förintelsen utgör en utgångspunkt i den moderna historien om kampen för mänskliga rättigheter, inte minst genom att den kom att starkt påverka FN-stadgan, FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna och FN:s folkmordskonvention. Vi föreslår att det är principen om människors lika värde och arbetet för mänskliga rättigheter i stort som skall utgöra själva ramverket till Forum för Levande historia.

Till de för forumet viktiga FN-dokumenterna hör emellertid också senare antagna dokument som konventionen om avskaffandet av rasdiskriminering och den av UNESCO antagna deklarationen om raser och rasfördomar.

Utbildning om mänskliga rättigheter är av stor betydelse eftersom människans grundläggande fri- och rättigheter endast kan respekteras om de är kända. Detta utbildningsbehov har erkänts i många internationella överenskommelser. I förklaringen om de mänskliga rättigheterna anges att "undervisningen skall syfta till personlighetens fulla utveckling och till att stärka respekten för människans grundläggande fri- och rättigheter". Länder som har undertecknat denna och andra liknande konventioner är således skyldiga att tillhandahålla utbildning om mänskliga rättigheter. FN beslutade också vid Wienkonferensen 1993 att utropa ett årtionde för utbildning i mänskliga rättigheter under perioden 1995–2004.

Under senare år har det på olika nivåer kommit allt fler kurser i mänskliga rättigheter. Forumets uppgift måste, liksom skolans, vara att stärka elevernas medborgarskap (i begreppets bredare mening) genom att bl.a. höja medvetandet om innehållet i och innebörden av Sveriges grundlagar och exempelvis FN:s allmänna deklaration. Ett intressant exempel på hur man kan stärka människors medvetande och kunskaper om grundlagarna är *National Constitution Center* som inrättades av den amerikanska kongressen 1988 och som planerar att öppna ett "konstitutionsmuseum" varen 2003.¹

Forumet bör erbjuda en form av faktabank för frågor kring mänskliga rättigheter, såväl deras moderna historia som aktuella utveckling, t.ex. om den nya internationella brottmålsdomstolen, arbetet med EU:s rättighetsförklaring och svenska soldaters deltagande i FN:s fredsbevarande trupper. Forumet skall även här arbeta med att problematisera olika förhållanden och t.ex. resonera kring varför det dröjde ända till 1998 innan en permanent internationell brottmålsdomstol upprättades och varför FN-generalens begäran om 5 000 soldater till Rwanda varen 1994 avslogs sex gånger.²

Aktuella kunskaper om situationen beträffande de mänskliga rättigheterna i världen förmedlas årligen av Amnesty International, som i detta avseende bör vara en av flera samarbetsorgan för forumet. Amnestys rapportering sker land för land, omfattar ett mycket stort antal länder och ger tillsammans med kompletterande

¹ <http://www.constitutioncenter.org/>

² Frågorna ställs av Tysklands dåvarande kulturminister Michael Naumann vid Stockholmskonferensen 2000-01-28, *Stockholm International Forum on the Holocaust. Proceedings*, Regeringskansliet (Stockholm 2000), s. 99 ff.

källor en initierad bild av utvecklingen inom det omfattande område som mänskliga rättigheter omfattar.

Vi vill i detta sammanhang peka på vikten av att Forum för Levande historia verkar för att mer forskning bedrivs om romerna och att de kunskaper som denna forskning leder till förs ut. Med tanke på romernas långa historia i Europa, som inte minst har präglats och alltjämt präglas av diskriminering, förföljelse och rasism, är det anmärkningsvärt att så lite forskning finns.³

Sverige kan genom att ta initiativ till en förstärkt forskning beträffande en rad aspekter på romernas historia, kultur och levnadsförhållanden göra en pionjärgärning. Den skulle – förutom de enskilda kunskaper som forskningen frambringar – kunna vara av värde i uppgiften att ge romerna, inklusive resandefolket, stöd i det svåra arbetet med att komma ur det trauma som en långvarig diskriminering och förföljelse lett till.

Folkmord och massmord

Vilka historiska händelser vi väljer att förhålla oss till beror på våra intressen och vår kulturella, sociala och etniska tillhörighet. Forumet skall därför enligt vår mening generellt behandla brott mot mänskligheten som inträffat och risken för nya folkmord. Folkmord, massmord och massakrer är den grävsta arten av brott mot mänskligheten och mot de mänskliga rättigheterna.

Sådana brott är inget nytt fenomen. Vi kan möta dem långt tillbaka i historien, t.ex. i den förföljelse av och massmord på judar som pågått i olika delar av Europa under sekler, liksom i utrotningen av stora delar av urbefolkningarna i Nord- och Sydamerika, Afrika och Australien. Under lång tid har romerna förföljts. Under 1900-talet möter vi bl.a. mordet på 1,5 miljoner armenier i det osmanska imperiet, det stalinistiska Sovjetunionens planerade "terrorsvält" mot bondebefolkningen (särskilt i Ukraina) som skördade närmare 15 miljoner liv, Mussolinis Italien som ungefär samtidigt med bruk av senapsgas genomförde massmord på den etiopiska befolkningen för att ge plats åt italienska kolonister, närmare en miljon dödsoffer i samband med Indiens och Pakistans tillkomst 1947 och kanske 3 miljoner vid Bangladeshs tillkomst

³ Kommittén har låtit Irka Cederberg göra en sammanställning, "Forskning och annat publicerat material om romerna och resandefolket i Sverige efter andra världskriget", Dnr Ku1999:09/90.

1971. I ännu senare tid möter vi t.ex. de röda khmerernas mord på 1–2 miljoner av Kambodjas 7 miljoner invånare, Iraks kemiska krig mot kurderna i de norra delarna av landet (för många symboliserat av anfallet mot staden Halabja) och ca 1 miljon döda av en befolkning på knappt 8 miljoner i Rwanda. Det är också uppenbart att det finns starka inslag av folkmord i FN-konventionens mening i kriget i det forna Jugoslavien, särskilt tydligt i Bosnien-Hercegovina. I de särskilda Rwanda- och Jugoslaviatribunalerna har dock uttrycket brott mot mänskligheten använts.⁴

Som bl.a. framgick av *Stockholms internationella Forum om Förintelsen* i januari 2000 och av den offentliga debatten om informationssatsningen Levande historia finns det många som framhåller behovet av bredd. Danmarks statsminister lyfte t.ex. vid Stockholmskonferensen fram behovet av bredd för att förhindra att folkmordsliknande situationer som de i Kambodja, Rwanda eller Bosnien inträffar igen.⁵ Vi menar inte att forumet har ett ansvar att ge någon fullständig redovisning av de folkmord, massmord och massakrer som har inträffat. Däremot bör forumet stimulera studier av och kunskap om sådana grymheter bl.a. i syfte att öka kunskaperna om de mekanismer som ligger bakom dem.

Innebörden i den rättsliga termen folkmord i dag framgår av FN:s konvention om förebyggande och bestraffning av brottet folkmord. Konventionen antogs av generalförsamlingen 1948. I artikel 2 står följande:

"I denna konvention avses med folkmord envar av följande gärningar förövad i avsikt att helt eller delvis förintä en nationell, etnisk, ras- mässigt bestämd eller religiös grupp såsom sådan nämligen,

- a) att döda medlemmar av gruppen,
- b) att tillfoga medlemmar av gruppen svår kroppslig eller själslig skada,
- c) att uppsåtligen påtvinga gruppen levnadsvillkor, som är avsedda att medföra dess fysiska undergång helt eller delvis,
- d) att genomföra åtgärder, som är avsedda att förhindra födslar inom gruppen,
- e) att med våld överföra barn från gruppen till annan grupp."

⁴ Forskningsplan. *Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet*, Centrum för multi-etnisk forskning (Uppsala 1999) s. 22 ff; Michael R. Marrus, *The Holocaust in History* (Penguin, 1987), s. 21 ff; Sia Spilioupoulou, "Folkmord i Bosnien? Ett folkrättsligt perspektiv" i Sven Gustavsson & Ingvar Svanberg (red.), *Bosnier: En flyktinggrupp i Sverige och dess bakgrund* (Uppsala Multiethnic Papers 1995), s. 53 ff.

⁵ *Stockholm International Forum on the Holocaust. Proceedings*, Regeringskansliet (Stockholm 2000), s. 55.

Enligt artikel 3 i samma konvention är det inte bara ett fullbordat folkmord som bestraffas, utan också stämpling till folkmord, omedelbar och offentlig uppmaning till folkmord, försök till folkmord och delaktighet i folkmord.

4.3 Människan som historiens medskapare

Kunskap, rationellt tänkande och kritiskt förhållningssätt

De sedan upplysningstiden tre intimt sammanlänkade grundpelarna kunskap, rationellt tänkande och ett kritiskt förhållningssätt är av stor betydelse. Men människan är också, genom sitt förnuft och sina kunskaper, historiens medskapare och kan förändra natur och samhälle.

Vi noterar samtidigt att förhållningssättet inte är oproblemiskt eftersom en annan del av upplysningsfilosofin med tron på framsteg och rationalitet har slutat i katastrof för miljontals människor.

I likhet med Sven-Eric Liedman menar vi att det går att kombinera en stark tilltro till människans förnuft med kritik mot delar av de resultat som detta förnuft har lett till. Vi måste förstå att det inte bara finns ett ”upplysningsprojekt” utan flera – såväl hård som mjuk upplysning.

Inspirerad av Georg Henrik von Wright gör Liedman en distinktion mellan engelskans *rational* och *reasonable*, ”rationell” och ”förnuftig”. Givet ett visst mål kan en åtgärd vara rationell om den t.ex. leder till större ekonomisk vinst, bättre teknisk prestanda eller en effektivare hantering. Den är för den sakens skull inte *reasonable* eller förnuftig, menar Liedman, eftersom den kan skada eller tillintetgöra omistliga värden: natur, samhälle, etiska och estetiska tillgångar eller möjligheter.

Vad som är *reasonable* kräver därför en helhetsvärdering där olika effekter måste vägas mot varandra, och där slutsatserna kan vara komplexa och till och med mångtydiga:

”Det rationella är alltid hårt medan det förnuftiga också inbegriper det mjuka, förnuftet är därmed ett vidare begrepp än rationalitet”.⁶

Det inte helt okomplicerade målet bör därför vara att bidra till ett förnuftigt samhälle i medvetenhet om att rationalitet ofta har visat sig ge oförnuftiga resultat.

⁶ Sven-Eric Liedman, *I skuggan av framtiden*, Bonnier Alba 1997, s. 521.

All kommunikation (inlärning inkluderad) bygger på ett utbyte av budskap som kan innehålla fakta, åsikter eller övertygelser. Kommunikation är en komplicerad process som bl.a. beror av människors förväntningar, kunskaper, attityder och livsvärld.

Att lära av historien

En ytterligare utgångspunkt är att det går att lära av historien. Detta innebär inte att vi alltid vet exakt vad vi lär oss av studier i historia eller vilka slutsatser en enskild individ drar av en viss undervisning.

Ett centralt budskap inom Forum för Levande historia bör dock vara att det inte bara finns *en* historia. Det har alltid funnits alternativa utvecklingsvägar och det är människor, enskilda och i grupp, som avgör vilken väg händelserna har kommit att följa. Människor är aktörer med olika många begränsningar i sitt handlingsutrymme vid olika tidpunkter. Olika grupper och individer tolkar också historien på skilda sätt.⁷ Den värdefulla mångfald detta kan ge är emellertid något väsensskilt från de historietolkningar som ges av "historierevisionisternas" förnekande eller förminskning av För-intelsen.

Vår tolkning av det förflutna har betydelse för vår förståelse av nutiden. Vår förståelse av nutiden har också betydelse för hur vi tolkar historien. Men den har också betydelse för våra förväntningar på framtiden, liksom på våra förutsättningar att påverka utvecklingen i enlighet med dessa förväntningar.⁸ Att lära sig historia är därför inte bara en fråga om historiska fakta utan i minst lika hög grad en fråga om att stärka sitt historiemedvetande. Historiemedvetande är upplevelsen av sammanhang mellan tolkningen av det förflutna, förståelsen av det närvarande och perspektiv på framtiden.⁹ Historiemedvetande kan ses som ett tankesätt och en beredskap att förstå processer som förverkligats genom mänskligt handlande.¹⁰

⁷ Österberg, Eva, "Historikern och vår kulturella mångfald" i *Den mångfaldiga historien*, red. Roger Qvarsell & Bengt Sandlin (Falun 2000).

⁸ Jensen & Eric Bernard, "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik", i *Historiedidaktik*, red. Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson (Lund 1997), s. 59.

⁹ Det är en definition som bl.a. professor Birgitta Odén använder och som även återfinns i Statens skolverks ämnesbeskrivning för historia.

¹⁰ Jensen & Eric Bernard, "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik", i *Historiedidaktik*, red. Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson (Lund 1997) s. 54.

Skolverkets rapport om den bristfälliga historieundervisningen om tiden från 1945 och framåt i kombination med det ringa antal timmar historia som ges i skolan (se *bilaga 2*) är alarmerande. Historieämnets svaga position i skolan har också föranlett 80 historiker, författare, politiker m.fl. att skriva ett uppdrag till riksdagens utbildningsutskott 1999 som avslutades med:

”Den uppväxande generationen behöver ett utvecklat historiemedvetande. Därför är det nödvändigt att historieämnets position stärks på alla nivåer i den svenska skolan.”¹¹

Historieämnet har i dag en för liten plats i den svenska grund- och gymnasieskolan – en brist som såväl lärare som politiker pekar på. Forum för Levande historia kan inte ersätta det dagliga arbetet i skolan, men forumet kan hjälpa till att stimulera till ökat historiemedvetande i skolan, t.ex. genom att peka på hur kunskaper om Förintelsen kan användas för att bearbeta värdegrundsfrågor.

4.4 Förståelse och övertygelse

Insikt är vidare än kunskap

Vår utgångspunkt är, liksom Demokratiutredningens, ”att demokratins människosyn vilar på en oavvislig tilltro till varje medborgares kapacitet att lära sig av sina erfarenheter, skaffa sig kunskap och bilda sig en uppfattning”¹²

Men våra kunskaper och vår handlingsberedskap förstärks inte enbart genom intellektets aha-upplevelser utan kan även nås genom andra kanaler. Vidare än kunskap är insikt, vilken förutsätter en beredskap att handla i enlighet med den egna förståelsen och övertygelsen.

Känslomässig förståelse, empati och inlevelse ger oss vägledning om rätt och fel. Vi menar att centralt för hela forumets verksamhet bör vara samtalet kring gemensamma värden beträffande demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter.

De grundläggande värden som forumet skall förmedla är samma som står i läroplanen: människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta. Dessa begrepp måste dock fyllas med ett innehåll för att få betydelse och

¹¹ Publicerades också på DN Debatt 1999-01-23.

¹² SOU 2000:1, *En uthållig demokrati*, s. 18.

det är här tolkningar av och diskussioner om olika historiska händelser kommer in. Detta synsätt förutsätter en starkt utvecklad dynamik i forumets hela verksamhet.

Man kan se det numera vanligt förekommande begreppet "värdegrund" mot denna bakgrund. Värdegrundsbegreppet behandlas i *bilaga 2*.

Det är dock komplicerat att "använda" tolkningar av olika historiska händelser, att jämföra dem och att ta ställning till på vilket sätt dessa händelser har betydelse för morgondagen. Klas-Göran Karlsson, docent i historia vid Lunds universitet och ordförande i Historielärarnas förening, formulerar några av problemen:

"Kan man överhuvudtaget jämföra situationen i 30- och 40-talens nazistiska Europa med 90-talets svenska samhälle, utan att hemfalla åt överdrifter och anakronismer som gör större skada än nytta? Hur ser sambandet mellan perioderna ut? Skall det uppfattas som genetiskt, vilket innebär att vi kan placera in Förintelsen och vår tids samhällsproblem längs samma utvecklingslinje, strukturellt och komparativt, det vill säga byggt på djupt liggande systemlikheter mellan då och nu, genealogiskt, konstruerat exempelvis utifrån ett kulturellt släktskap mellan tyskt och svenskt, eller rent av cykliskt, byggt på föreställningen om att historien tenderar att upprepa sig enligt ett grundläggande mönster, om vi inte vidtar sådana åtgärder som Levande historia för att förhindra upprepning? Eller är det önskade sambandet mindre sakhistoriskt än emotionellt eller moraliskt, det vill säga byggt på en förhoppning att med hjälp av Förintelsen väcka bestämda känslor och främja bestämda värderingar i nuet hos adressaterna för Levande historia?"¹³

Värderingar, attityder och fördomar

Forumets främsta uppgift är att stärka människors vilja till att aktivt verka för alla människors lika värde. Människors vilja till aktivt handlande hänger i mycket hög grad samman med de värderingar och attityder som hon omfattas av. Det är därför nödvändigt att förstå hur attityder är uppbyggda och hur dessa förändras.

Med utgångspunkt i grundläggande psykologi kan man säga att attitydbegreppet består av tre komponenter. En *kunskapskomponent* som innehåller fakta och föreställningar kring det objekt, situation eller den individ som attityden gäller, en *känslomässig komponent* som innehåller de känslor som riktas mot det attityden gäller och en *handlingskomponent* som syftar på individens benägenhet att handla i förhållande till objektet, situationen eller indivi-

¹³ Svenska Dagbladet 2000-01-26 (Under strecket).

den som omfattas av attityden. Komponenterna är beroende av varandra och bidrar alla till attityders bevarande. Våra attityder är ofta svåra att förändra och det krävs en påverkan av fler komponenter samtidigt för att vi skall bli mottagliga. Dessutom har den känslomässiga komponenten en stor betydelse för möjligheten att påverka attityden.

Ett problem med attityder är att de kan bygga på en kunskapskomponent som innehåller felaktigheter, generaliseringar eller överdrifter, dvs. fördomar eller stereotyper. Stereotyper är allmänt hållna uppfattningar vi tillskriver en viss kategori människor, t.ex. en folkgrupp. Det förekommer många stereotyper om minoritetsgrupperna i Sverige, inte minst när det gäller romerna och olika invandrargrupper. Dessa stereotyper är ofta nedvärderande, de innehåller myter om de olika gruppernas sedvänjor och egenskaper och de bidrar till ett vi och dom-tänkande.

Attityder kan ses som ett filter mellan människan och hennes omvärld eftersom hon aktivt söker den information som stödjer de föreställningar hon bär på och sällar bort sådant som inte stämmer med egna attityder och värderingar.

Fördomar och stereotypa uppfattningar om människor får en stark grogrund. För att attityder skall kunna påverkas får personen som har attityden inte uppleva sig utsatt för övertalning eller indoktrinering eftersom resultatet då riskerar att bli det motsatta.

Mot den här bakgrunden bör man alltid utgå från den enskilda individen. Dennes liv och livssituation är en viktig komponent i arbetet med attityder. Det krävs att människor tillåts möta sig själva och konfronteras med sitt eget liv för att de djupt förankrade värderingarna skall kunna förändras. Människor som känner sig trygga, upplever meningsfulla sammanhang och öppen kommunikation har lättare att ta in nya kunskaper och värderingar.

Förmåga att känna och uttrycka empati har en central roll. Forumet bör därför också inrikta sin verksamhet på att skapa sammanhang där förmågan att känna empati också utvecklas till att uttrycka empatin i handling.

4.5 Människors lika värde i ett svenskt perspektiv

De "svenska" perspektiven i en diskussion om människors lika värde är många och griper in i varje område av det svenska samhället. Forumets ansvarsområde har emellertid genom direktiven

och den diskussion vi fört i tidigare kapitel en naturlig inriktning på de strömningar som tar sig uttryck i fientlighet mot främst religiösa och etniska minoriteter, invandrare och flyktingar, homosexuella, liksom i angrepp på det demokratiska systemet och dess företrädare.

Inom dessa områden bör, som det formuleras i direktiven, "en strävan ... vara att försöka ge en bild av vad som har hänt – och händer – såväl i Sverige som i resten av världen".

Den bilden framgår i viktiga delar redan av vad vi skrivit i kapitel 3. Sverige är i dag ett mångkulturellt land

- där rasism och främlingsfientlighet kommer till uttryck i både språkbruk och våldshandlingar,
- där såväl antisemitism som antiziganism ger sig till känna,
- där nazistiska och extrema nationalistiska grupper verkar,
- där politisk brottslighet förekommer,
- där politiskt verksamma personer utsätts för hot eller våld,
- där kunskapsluckor finns i viktiga avseenden.

Allt detta sker förvisso i betydligt mindre omfattning än i många andra länder – men det är inte något godtagbart skäl för passivitet. Det är därför från varje rimlig utgångspunkt välmotiverat att det i dag i Sverige bedrivs också en allt intensivare kamp mot alla dessa företeelser, dels nationellt men också i samverkan med andra länder. En av våra slutsatser i kapitel 3 är att Forum för Levande historia behövs just för detta arbete.

Det behövs också ett organ som har som sin uttryckliga uppgift att försöka dra lärdom av det som hänt och att försöka att – så långt detta rymms inom mänsklig förmåga – undvika att ödesdigra misstag upprepas och grova brott begås.

Forum för Levande historia förfogar i detta arbete i första hand över ett redskap: att göra historien, situationen i dag samt framtida risker kända och förstådda, tolkade och diskuterade. Redan det är en omfattande uppgift som forumet måste dela med myndigheter, andra institutioner och frivilliga rörelser.

Samhället i stort förfogar över flera viktiga kanaler för detta arbete. Exempel är utbildningen i skola och högskola, lagstiftningen som instrument, strategier för lokalsamhället och mediernas roll och inflytande. I alla dessa sammanhang kommer behovet av forskning in. Just dessa frågeställningar stod på programmet för *Stockholms Internationella Forum: I kamp mot intolerans* i januari 2001.

Det behövs också ett organ där människor i Sverige med vittnesmål från folk mord och andra brott mot mänskligheten i vår tid får möjlighet att komma till tals och där deras upplevelser kan dokumenteras och sparas för framtiden. Forum för Levande historia skulle i samverkan med andra organ kunna spela en sådan roll.

Vi har i denna utredning inte särskilt behandlat frågor som direkt avser samer, sverigefinnar och tornedalsfinnar, dvs. de erkända nationella minoriteter som finns i vårt land utöver romer och judar. Däremot har vi konstaterat att det finns starka beröringspunkter mellan frågor som rör det mångkulturella samhället, det svenska samhällets relation till romer och judar samt samhällets relation till övriga nationella minoriteter.

Erkännandet av de nationella minoriteterna har som nämnts i avsnitt 2.3 lett till en förstärkning av dessa minoriteters ställning.

De två folkgrupper som internationellt drabbades hårdast av nazisternas politik under andra världskriget, dvs. judar och romer, tillhör alltså de erkända nationella minoriteterna i Sverige. Men även t.ex. samerna berördes av det rastänkande som var levande i Europa under decennierna före andra världskriget och som i sin yttersta form exploaterades av det nazistiska Tyskland.

Forum för Levande historia bör kunna spela en roll också i frågor som rör de nationella minoriteterna i stort.

Svenska myndigheter och svenska organisationer har ett ansvar för den utveckling som sker i Sverige, men också i europeiska och i många internationella organ i övrigt där svenska myndigheter och organisationer är verksamma. Detsamma gäller Sveriges bilaterala samarbete med andra länder. I detta arbete kan de kunskaper som finns i Forum för Levande historia spela en betydelsefull roll. En viktig utgångspunkt för verksamheten inom Forum för Levande historia är att också i det svenska perspektivet tolka historien i syfte att förstå vår samtid och att tolka både historia och samtid i syfte att förstå framtidens möjligheter och faror.

5 " ...med utgångspunkt i Förintelsen"

Vårt förslag: Forum för Levande historia skall behandla frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter *med utgångspunkt i Förintelsen*.

Det svenska perspektivet bör ges särskild uppmärksamhet i forumets arbete med Förintelsen och dess sammanhang.

5.1 Direktivens innebörd

Direktiven klargör att Forum för Levande historia skall "behandla frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen". Detta kan tolkas på flera sätt och har inte heller hindrat oss från att anlägga en bred ansats för forumets sammanlagda verksamhet.

I detta kapitel diskuterar vi motiv till en sådan utgångspunkt. Flera av dessa har relevans även för andra historiska händelser och diskussionen bör fortsätta om hur olika delar av historien under efterkrigstiden kan användas för att referera, jämföra och reflektera över det vi ser i vår samtid. Demokrati, mänskliga rättigheter och tolerans skall lyftas fram, tolkas och analyseras genom historiska perspektiv där Förintelsen som utgångspunkt blir början, inte slutet, på utmaningen att problematisera världen så som den speglas i vår svenska vardag.

Kunskap om Europas historia under och efter andra världskriget är en viktig förutsättning för att kunna förstå dagens Europa och Sverige. En mycket viktig del av denna historia är de totalitära regimernas mördande och torterande av miljontals oskyldiga människor. Det mest väldokumenterade och välutforskade mördandet är det nazityska under åren 1933–1945.

I den promemoria som ansvarsmuseerna utarbetade, ”Museum om Förintelsen”, konstaterade man att just de unika dragen i Förintelsen

”paradoxalt nog [gör den] till en bra utgångspunkt för att belysa nutida problem och generella frågeställningar. Det kan gälla mekanismerna bakom mobbning i skolan och på arbetsplatser eller frågan vad som gör oss kapabla att marginalisera och skanda andra människor. Hur förklaras aggressiva stereotypiseringar och kategoriseringar av människor? Vad skulle kunna göra oss till offer? Och vad är det som skulle kunna förmå oss att bli bödlar? Förintelsen ställer med andra ord frågor om moral och människosyn på sin spets.”

Då det är samtiden som står i forumets fokus är det mekanismerna som ledde fram till Förintelsen man framför allt bör utgå från. Dessa kan med fördel jämföras med mekanismer från andra tillfällen då demokratiska spelregler och mänskliga rättigheter satts ur spel.

Vidare pekade man i ovan nämnda rapport också på det omfattande kunskapsunderlag som finns om Förintelsen:

”Nazisternas utrotning av judar, zigenare, psykiskt sjuka och handikappade etc. är väl dokumenterad och kartlagd av internationella kommissioner och forskning.”

Förintelsen var i sig en grymhet som med sitt industriella mördande inte får falla i glömska eller för kommande generationer försvagas i konturerna. Den nazistiska regimen eftersträvade systematisk utrotning av människor. Regimen hann utplåna två tredjedelar av alla judar i Europa. Mördandet inriktades i särskilt hög grad på barnen. Av de judiska barn som levde i Europa då kriget bröt ut 1939 mördades 90 procent. I den nazistiska politiken ingick också brutala massmord på romer, utvecklingsstörda, homosexuella, Jehovas vittnen och politiskt oliktankande, bland de senare många fackligt verksamma personer.

Förutsättningarna för Forum för Levande historia att behandla frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt just i Förintelsen är därtill goda tack vare att det omfattande källmaterial och all den nya kunskap om Nazitysklands folkmord och massmord som forskning bidragit med, inte minst det senaste decenniet, ger oss unika möjligheter att försöka förstå de mekanismer som låg bakom det systematiska mördandet. Med Förintelsen som utgångspunkt kan man diskutera folkmords-

begreppet och folkmordets orsaker och mekanismer. Man kan vidga diskussionen till andra folkmord.¹

Förintelsen kan också vara utgångspunkt i en diskussion om totalitära system, och nazismen kan då jämföras med fascismen och kommunismen. Utifrån Förintelsen kan man även diskutera maktrelationer och skillnader mellan förövare, offer och den som står vid sidan om och betraktar. Man kan också med utgångspunkt i Förintelsen diskutera varför vissa historiska händelser uppmärksammas vid en viss tidpunkt, dvs. olika typer av historiebruk.²

Slutligen kan man utifrån Förintelsen även diskutera det moderna samhällets mörkaste sidor, samtidigt som vi kan uppmärksamma hur det bland dem som drabbades av Förintelsen fanns många exempel på mänsklig värdighet och kreativitet, även i de svåraste situationer som en människa kan tänkas hamna i.

5.2 Begrepp, teorier och tolkningar

Definitionen av Förintelsen

Historia handlar bl.a. om att förstå möjliga samband och att tolka olika källor. Att olika forskare kommer fram till skilda tolkningar av det förflutna är ofrånkomligt och bör snarast ses som berikande. Alla tolkningar måste dock utgå från fakta som är giltiga oberoende av tolkning. Det är därför varje försök att förfälska historien, t.ex. genom att förneka eller förminska Förintelsen, måste möta motstånd.

Utöver faktauppgifter, analyser och diskussioner om historien, samtiden och framtiden skall Forum för Levande historia redogöra för olika centrala begrepp. Forumet skall också beskriva olika tolkningar och teorier om de händelser och processer som behandlas. Eftersom teorier och tolkningar bl.a. är beroende av vilka definitioner som används måste forumet även kunna förhålla sig till olika termer. En central betydelse har givetvis termen Förintelsen kring vilken det förts, och fortfarande förs, en diskussion.

De båda historikerna Ingvar Svanberg och Mattias Tydén konstaterar att det kan tyckas vara "akademiskt härklyveri" att uppe-

¹ Se t.ex. Karlsson, Klas-Göran (red.), *Folkmordens århundrade. Sovjetterror och Förintelsen som historia och jämförelse*, Aktuellt om historia 2000/2.

² Se t.ex. Klas-Göran Karlssons artikel "Levande historia som politik", Svenska Dagbladet 2000-01-26.

hålla sig vid benämningar, men de menar att begreppen får följer också för tolkningarna: Vad menar vi med Förintelsen? Är Förintelsen en unik historisk händelse och vari ligger i så fall det unika? Hur kan man förklara Förintelsen?³

I det följande referatet av Svanberg/Tydén är det de första frågorna som är viktiga i just det här kapitlets sammanhang.

Definitionen av Förintelsen

I fråga om definitionen av "Förintelsen" konstaterar Svanberg/Tydén följande:

"Med Holocaust/Förintelsen syftar de allra flesta på nazisternas systematiska massmördande av Europas judar. Andra, som förintelseforskaren Yehuda Bauer, använder sig av en mer generaliserande definition: Holocaust är 'den politik som syftar till fullständig fysisk förintelse av en nation eller ett folk'. Men Bauer tillägger att något sådant hittills endast inträffat en gång i historien: mot judarna under nazismen. Till dags dato är därmed Holocaust/Förintelsen följaktligen detsamma som judeutrotningen 1941–1945. Men alla förintelseforskare skulle inte skriva under på en sådan slutsats. Henry Friedlander definierar Förintelsen som nazisternas massmördande av människor vilka mördades därför att de tillhörde 'en biologiskt definierad grupp'. En sådan förintelsepolitik riktade sig mot tre kategorier, menar Friedlander: de handikappade, judarna och zigenarna."

Svanbergs och Tydéns slutsats är att "de flesta" av de forskare de studerat ändå tycks vilja reservera begreppet *Holocaust* som nazisternas folkmord på judar och – möjligen – zigenare.

Är Förintelsen unik?

Kring frågan om i vilken mån Förintelsen skall uppfattas som unik för Svanberg/Tydén en diskussion där de konstaterar att många i dag skulle säga att Förintelsen är en unik förbrytelse i människans historia, eller att detta folkmord är en unik judisk tragedi.

Mot den bakgrunden konstaterar de att det ligger nära till hands att protestera mot varje generalisering utifrån Förintelsen, mot varje jämförelse med det unika och att skriva abstrakt och generaliserande om nazisternas folkmord alltid innebär en risk att

³ Den redogörelse som lämnas här ansluter nära till Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias, uppsatsen "Teorier om Förintelsen" i *I nationalismens bakvatten* (Lund 1999), s. 45 ff. Deras källor framgår av uppsatsen.

trivialisera: Förintelsen drabbade offren på ett unikt sätt, sannolikt kan endast judar förstå det judiska folkets kollektiva erfarenhet av Förintelsen. Att generalisera och jämföra skulle därmed hota att förringa den personliga och den judiska dimensionen av detta folk-mord – Förintelsen är sedd i detta perspektiv unik och ojämförbar. Detta kommenterar Svanberg/Tydén på följande sätt:

"Det är lätt att känna sympati för en sådan ståndpunkt, men för forskaren är den omöjlig. Historikerns uppgift är att beskriva, försöka förklara, jämföra och analysera. Nazismen måste kunna undersökas som en historisk process, en helhet, där Förintelsen länkas till andra aspekter av Tredje riket: de systematiska morderna på handikappade och psykiskt sjuka, koncentrationslägersystemet, militarismen, människosynen."

Svanberg/Tydén konstaterar att Förintelsen naturligtvis var unik – som alla historiska händelser – i den självklara meningen att den inte kommer att upprepas på ett identiskt vis. Händelser inträffar, som många har påpekat, därför att de är möjliga, och det som hänt kan upprepas om än på ett annorlunda sätt. I den meningen är Förintelsen en varning för framtiden.

Frågan huruvida Förintelsen är unik därför att den ännu så länge saknar motsvarigheter behandlar Svanberg/Tydén bl.a. genom att citera historikern Michael Marrus som utgår från att nazisternas mål dels var att utifrån sin rasideologi utrota hela den europeiska judenheten, dels att judarna drabbades proportionellt värre än någon annan kategori människor:

"Till skillnad från varje annan grupp, och till skillnad från massakrer förr eller senare, skulle *varenda en* av de judar som utsetts till offer mördas. Utplåningen skulle bli total. Principiellt skulle ingen jude komma undan."

Marrus och andras beskrivning är inte okontroversiell eftersom den drar en tydlig gräns mellan judarna och bl.a. romerna. Också Yehuda Bauer framhåller en skillnad mellan morderna på judarna och romerna, nämligen mördarnas motiv till att utrota judarna. Det unika elementet var synen på judarna som en satanisk kraft, ett hot mot en mänsklighet som var beroende av "judeproblemets lösning" – utrotningen.

Andra forskare lyfter i stället fram likheterna, att romerna liksom judarna mördades av rasskäl och målet var också deras utplåning. Andelen offer var proportionellt sett möjligen lika stor i de båda grupperna. Att en forskare som Henry Friedlander inte drar gränsen mellan judar och romer har redan framgått. Den ame-

rikanske forskaren Ian Hancock, en av få romska forskare som arbetat med Förintelsen, har också fört denna diskussion. Enligt hans bedömning mördades eller omkom två tredjedelar av romerna som levde på naziokuperat område, dvs. ungefär samma andel som antalet mördade eller omkomna judar.

De skilda uppfattningarna i den här frågan har väckt särskild intensitet då romerna inte getts möjlighet att delta i olika arrangemang till minne av Förintelsens offer eller möjlighet till skadestånd.

Men det finns många nyanser i den här diskussionen. Ser man tillbaka på de exempel på folkmord, massmord och brott mot mänskligheten som finns redovisade i kapitel 4, så kan man konstatera att det finns forskare, t.ex. Yehuda Bauer, som menar att det hittills bara är det armeniska folkmordet som utöver mordet på judarna under Förintelsen kommer i närheten av begreppet *Holocaust*. Andra forskare menar att det finns tre genuina folkmord under 1900-talet: de som riktade sig mot armenierna 1915, judar och romer under andra världskriget och tutsifolket i Rwanda 1994.⁴

Som akademiskt forskningsområde är komparativa studier av folkmord relativt nytt. Sedan slutet av 1970-talet finns ett antal forskningsinstitutioner runt om i världen för ändamålet och 1998 inrättades det svenska *Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord* vid Uppsala universitet. Programmet inrättades parallellt med arbetet i projektet *Levande historia och samarbete* har etablerats på flera sätt. Programmet beskrivs närmare i kapitel 8.

Svanberg och Tydén konstaterar att diskussionen om det unika i Förintelsen ofta har lett in i fruktlösa polemiska återvändsgränder.

Vi har för vår del inte tagit ställning i den decennielånga och starkt kontroversiella diskussion som vi nu redogjort för. Snarare har vi i våra samtal kunnat notera att vi som ledamöter och experter närmar oss de frågor den handlar om med olika utgångspunkter och att vi också kan ha olika tolkningar.

Vi är emellertid ense om att definitionerna är viktiga och att samtalet om dem bör föras vidare – bl.a. inom Forum för Levande historia – i den takt som nytt relevant material tillkommer.

Med den syn på Forum för Levande historia som vi redovisat i fråga om Förintelsen och Nazitysklands brott mot mänskligheten, aktuella brott mot mänskliga rättigheter och lärdomar inför fram-

⁴ *Forskningsplan. Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet*, Centrum för multi-etnisk forskning (Uppsala 1998) s. 31 ff.

tiden av både historia och nutid behöver inte skilda tolkningar av de frågor som ställs i referatet innebära några stora svårigheter. Snarare borde forumet som påpekats kunna bidra till fördjupade samtal på vägen till en ökad samsyn kring de definitioner som används i den internationella och den svenska diskussionen.

5.3 Förintelsen i ett svenskt perspektiv

En viktig uppgift för forumet blir att knyta an de frågor som behandlas till ett svenskt perspektiv. Detta för att få människor att se sig berörda och för att visa hur frågor som skenbart tycks ligga långt bort, i tid eller rum, kan ha stor bäring på det samhälle vi lever i här och nu. Några exempel:

Underlättades Nazitysklands strävan att förinta judar av en antisemitism i andra länder, t.ex. Sverige? Hur ser den svenska antisemitismen ut i dag?

Underlättades porrajmos, nazisternas massmord på romer, av ett långvarigt förtryck av romerna i andra länder, t.ex. Sverige? Hur har insikten om vårt eget långvariga förtryck av romerna i Sverige och om porrajmos påverkat behandlingen av romerna efter kriget?

Med utgångspunkt i Förintelsen kan man konstatera att händelserna i Tyskland under andra världskriget har sitt särskilda intresse genom att de låg, och delvis fortfarande ligger, Sverige nära. Sverige hade ett omfattande handelsutbyte med Tyskland, med järnmalmen som en kontroversiell exportprodukt. Genom permittenttrafiken (som omfattade två miljoner resor) underlättade Sverige de tyska trupptransporterna till och från Norge. Inskränkningar gjordes i yttrandefriheten av hänsyn till den tyska naziregimen.

Uppsalaforskaren Paul A. Levine har sammanfattat saken så här:

"De val och de beslut som fattades av de svenska ledarna förblir kontroversiella för det första genom att en politisk neutralitet i en fungerande demokrati under ett krig mellan å ena sidan diktatur och terror och å andra sidan demokrati ger upphov till många obehagliga insikter. Att man genomförde de ekonomiska transaktionerna med Tyskland på det sätt som skedde kan ha baserat sig på en riktig uppfattning av Sveriges kortsiktiga intressen under krigets inledande skeden, men man kan inte trovärdigt hävda att man genom att hjälpa Tyskland att vinna kriget skulle gynna landets och folkets långsiktiga intressen.

Redan då insåg flera observatörer att Sveriges långsiktiga intressen skulle ha gynnats på ett bättre sätt, om man hade fattat andra beslut efter de inledande månaderna av 1943.

För det andra finns det i den svenska huvudsakliga politiken kvar en smygande känsla av att det i grund och botten mer handlade om en 'beräknande egoism' som styrde regeringens politik än om ett ädelt syfte att bibehålla freden. Det är helt uppenbart att detta plågat det svenska samvetet ända sedan 1945.⁵

Samtidigt hade Sverige sedan gammalt starka kulturella relationer till Tyskland och det fanns påtagliga beröringspunkter mellan de svenska och tyska tankemönstren. Det skall noteras att det i vart fall under en tid fanns ett släktskap mellan den tyska raspolitiska retoriken och den svenska rashygieniska debatten – trots de artskillnader som fanns i fråga om grovhet och grymhet. I vissa svenska kretsar fanns också nazistiska och antisemitiska sympatier.

När detta är sagt måste man emellertid också konstatera att det i Sverige aldrig fanns en stark organiserad nazism. I de allmänna valen samlade de nazistiska partierna ytterst begränsade väljar-skaror. Nazisterna lyckades inte infiltrera de större politiska partierna. Den svenska allmänna opinionen i stort var inte nazist-anstucken.

Vi har från Forskningsgruppen för samhälls- och informationsstudier beställt utdrag ur Svenska Gallupinstitutets mätningar av den svenska opinionen 1941–1948. Av dessa uppgifter framgår bl.a. att var tionde svarande i april 1942 ansåg att nazistiska eller kommunistiska grupperingar borde förbjudas, medan 43 procent ansåg att båda grupperingarna skulle förbjudas. En klar majoritet, 77 procent, var i december 1943 positiva till att erbjuda danska judar en fristad i Sverige. Samma år, i augusti, fanns en tydlig opinion mot att i Sverige ta emot t.ex. norska medlöpare till den nazistiska ockupationsmakten, quislingar. Omedelbart efter kriget fanns ett bestämt önskemål om att de nazistiska ledarna skulle dömas till dödsstraff. Nästan alla var negativa till att personer med nazistiska sympatier skulle få ha befälsställning i försvaret och inom polisväsendet.⁶

⁵ Levine, Paul A, "Förintelsens historiografi i Sverige – nytt hopp efter många år av bristande intresse", i Roger Fjellström & Stephen Fruitman, *Sidor av Förintelsen* (Studentlitteratur, 2000).

⁶ Johannisson, Tom & Österman, Torsten, "Attityder under andra världskriget. Utdrag ur Svenska Gallupinstitutets mätningar 1941-1948", (Stockholm 2000).

Till det svenska perspektivet hör mottagandet av och synen på flyktingar från det nazistiska Tyskland och från naziöckerat område. Trots den restriktiva hållningen från den svenska regeringens sida under en stor del av kriget – som väckte debatt redan under kriget, men som också utsatts för en starkt kritisk granskning efter andra världskrigets slut – kom ett antal judiska flyktingar till Sverige. Vid andra världskrigets slut fanns det omkring 13 000 judar i Sverige, vilket var en fördubbling jämfört med 1933. Av de judar som kom till Sverige under eller omedelbart efter krigsslutet stannade cirka 7 000 i Sverige.⁷ Flyktingar från de baltiska länderna var över 30 000 och antalet polska flyktingar under kriget var cirka 1 000. Detta antal ökade kraftigt i och med ankomsten av polacker från tyska koncentrationsläger, av vilka 7 200 kom till Sverige genom Röda Korsets försorg och 5 300 genom FN:s.⁸ Självfallet har flyktingmottagandet påverkat den svenska synen på Förintelsen.

Det bedrivs också kontinuerligt ny forskning, bl.a. tack vare Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet och sannolikt i än högre omfattning från 2001 genom Humanistisk samhällsvetenskapliga forskningsrådets program *Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*.⁹ Det är angeläget att resultat från denna forskning når ut till en bred publik.

5.4 Behandlingen av Förintelsen i informationssatsningen Levande historia

Det är inte bara skolans ansvar, utan även föräldrars och andra vuxnas att sprida demokratiska värderingar och kunskap vidare. Det utgjorde motivet för att boken ...om detta må ni berätta... arbetades fram och att den från februari 1998 fram till december 2000 distribuerats i över en miljon exemplar till familjer med barn i grundskolan och andra personer som aktivt gjort en beställning, att Levande historia i januari 1998 etablerade en webbplats samt att ett omfattande föräldra- och skolarbete systematiskt byggdes ut,

⁷ Glück, David & Neuman, Aron & Stare, Jacqueline, *Sveriges judar: deras historia, tro och traditioner*, Judiska museet (Stockholm 1997).

⁸ Uggla, Andrzej Nils, *I nordlig hamn: polacker i Sverige under andra världskriget*, Centrum för multietnisk forskning (Uppsala 1997).

⁹ Om programmets utlysning, se <http://www.hsfr.se/>

seminarier genomfördes och särskilda lärarkurser gavs om Förintelsen och samhällets värdegrund.

I den analys som Kunskapsanalys AB (KAN) gjort av informationssatsningen Levande historia konstateras att koncentrationen på Förintelsen har gett tydligt fokus vad gäller mål, strategier och insatser, och urskiljt projektet från andra med liknande syften men mindre framträdande budskap. Den historiska händelsen i sig, och den kraft som finns i berättelsen om och beskrivningen av Förintelsen, har haft betydelse för satsningens framgångar.

Dock konstaterar man att fokuseringen på Förintelsen inte bara har gett kraft till projektet utan den har också delvis överskuggat ambitionen att föra samtal kring värdegrundsfrågor. Det har också funnits en del externt motstånd till att projektet inte tagit ett bredare grepp och inkluderat andra folkord, rasism och främlingsfientlighet i mer allmän bemärkelse. Dessa konstateranden bör tas tillvara och bidra till utformningen av ett framtida forum.

Kunskapsanalys AB konstaterade i sin analys att Levande historia arbetat med två mål, ett kunskapsmål och ett beteendemål. Utan att lära om Förintelsen (kunskapsmålet) kan vi inte lära av den (beteendemålet). Som framgår av avsnitt 2.2 så har Levande historia i fråga om kunskapsmålet i hög grad arbetat på ett sådant sätt att projektet har uppmärksamats, väckt intresse och många har också tagit del av informationen. När det gäller beteendemålet har det varit svårare att uppnå och det är också svårare att koppla projektets insatser till det önskade beteendet. I viss mån tror KAN att Levande historia har nått detta mål, framför allt när det gäller en del lärare som deltagit i seminarierna. I andra fall har mottagaren fått kunskap men inte säkert diskuterat värdegrundsfrågor på det sätt som projektledningen har tänkt.

5.5 Behandlingen av Förintelsen i Forum för Levande historia

Att Forum för Levande historia som framgår redan av direktiven skall behandla demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med Förintelsen som utgångspunkt får till följd att det kontinuerligt i forumet skall finnas kunskap och verksamhet kring denna del av historien och att nazismen, nynazismen och det rasistiskt motiverade våldet skall ges en tydlig plats i forumets arbete med

information, utställningar, debatter, seminarier och andra arrangemang.

Vi har likaså velat nämna de uppenbara svenska perspektiv som finns på Förintelsen. I detta avseende får inte forumet tveka inför de för land och individer kontroversiella frågor som kan komma att aktualiseras.

Det centrala budskapet från Stockholms Forum om Förintelsen i januari 2000 var att nazisternas förbrytelser aldrig får glömmas och att det internationella samfundet har ett gemensamt ansvar för att bekämpa alla typer av idéer och handlingar som kan leda till nya katastrofer och folkmord. Den summeringen kan också användas för att ange det breda perspektivet för Forum för Levande historia, forumets klara samtids- och framtidsinriktning samt Förintelsens plats i forumets verksamhet.

Samtidigt är det viktigt att betona att Forum för Levande historia inte skall vara en minnesplats, med den "sakrala" karaktär detta begrepp i dag har, över Förintelsen. Dels talar forumets breda verksamhet mot en sådan roll, dels ställer en sådan funktion sådana krav på miljön att den inte låter sig förenas med de mångskiftande aktiviteter som kontinuerligt skall bedrivas i forumets lokaler. Att forumet däremot mot bakgrund av vad vi just framhållit minner om Förintelsen och dess offer är en självklarhet.

6 Motor och mötesplats

Vårt förslag: Forumet skall bli en *motor* och *mötesplats* vars främsta uppgift är att skapa gynnsamma förutsättningar för *studier, diskussion och reflexion* kring mänskliga rättigheter, demokrati och individens ansvar.

I tidigare kapitlen behandlades förslag till *innehåll* i ett framtida forum och i nästa kapitel behandlas förslag till *arbetsformer*. I detta kapitel vill vi särskilt belysa det vi anser vara särmärken för Forum för Levande historia.

Det finns en rad organisationer och institutioner som arbetar med frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter men ingen som uttryckligen utgår ifrån det historiska perspektivet, Förintelsen, svensk 1900-tals historia eller som "använder" olika historiska tolkningar för att samtala kring gemensamma värden i en demokrati.

Forumets främsta särärke är dess innehåll. Därutöver skall forumet kännetecknas av att det intar en aktiv, drivande och samordnande roll – det vi här kallar *motor* – samt skapar intressanta *mötesplatser* för samtal om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter.

6.1 Forumet som motor, samordnare och beställare

Vårt förslag: Forumet skall ägna en betydande tid och uppmärksamhet åt egna *kontakter och samordnande seminarier med andra organisationer, institutioner och myndigheter*, för att fungera som ett nav i det arbete som redan bedrivs. Arbets- och ansvarsfördelning skall vara klart avgränsad. Uppgifter som bör ägnas särskild uppmärksamhet är bl.a. att *främja elevers intresse för frågor kring demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter samt*

de bakomliggande psykologiska mekanismerna kring människors handlande, att ta initiativ till att förbättra kunskapen om romernas historia och förhållanden, att finna möjligheter att ta tillvara olika konstformers möjligheter att fördjupa förståelsen av folkmordens mekanismer, att göra redan befintligt arkivmaterial tillgängligt, att utveckla de möjligheter folkbiblioteken erbjuder samt att i fråga om olika organs ansvar särskilt se över arbetsfördelningen mellan forumet och Integrationsverket.

Den byggnad för ett nationellt forum som föreslås i kapitel 8 kan ses som det nav kring vilket en mängd aktiviteter genomförs, på olika platser, i diverse former och genomförda i samarbete med olika aktörer.

För att kunna besvara frågan om hur man bäst når ut med frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen måste man se på andra i Sverige aktiva institutioners verksamhet och arbetsformer samt resonera kring dessa. Forum för Levande historia bör vara en aktiv part i ett nätverk av skolor, universitet och högskolor, museer, konstnärliga sammanhang, arkiv och bibliotek.

Forumet bör inta en aktiv roll genom att ha överblick över pågående verksamhet runt om i landet, samordna projekt, initiera forskning, utställningar, litteratur och debatter, sammanföra olika grupper, beställa material och utbildningar av olika "producenter" samt själv utföra en rad aktiviteter och verksamheter.

Forumet skall inte vara ett museum i *traditionell* bemärkelse, eftersom samling, vård och bevarande av föremål inte är utgångspunkten för verksamheten.

Samarbete med skolan

Skolans möjligheter är unika vad gäller att erbjuda och diskutera kunskaper och värderingar för barn och ungdomar och det finns en lång tradition av "demokratisk fostran". Detta behandlas i *bilaga 2*. Av läroplanen framgår bl.a. att "skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på". Vidare betonas att det i studierna skall ske en kritisk granskning och diskussion av de värden som bär upp demokratin. Detta för att vidareutveckla ett demokratiskt förhållningssätt. Nödvändigheten att föra en öppen

diskussion om hur värdegrunden kan tolkas och praktiseras för att eleverna skall kunna få ett personligt förhållningssätt till demokratin betonas också.¹

Som framgår av bilagan är en brist i skolan i dag att frågor om demokrati och mänskliga rättigheter inte åtnjuter tillräckligt mycket utrymme, inte minst vad gäller historia efter andra världskriget.

Ett framtida forum kan aldrig, trots det låga timantal av undervisning i historia i skolan, ersätta denna grundläggande undervisning. Forumet kan däremot hjälpa till att bryta skolans vardagliga arbete och på så sätt öka elevernas intresse för frågor kring demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter. Att ingående arbeta med de bakomliggande psykologiska mekanismerna kring människors handlande är en viktig uppgift i detta sammanhang.

Forumet kommer förhoppningsvis att uppfattas som ett angeläget besöksmål för en klass- eller skolresa.

Forumet kan också bli en värdefull resurs för lärarna såväl i planering av undervisningen som i deras kompetensutveckling. Detta behandlas närmare i kapitel 7.

Samarbete med universitet och högskolor

Högskolans verksamhet är betydelsefull i sammanhanget eftersom man där bedriver akademisk grundutbildning och forskning. Högskolorna skall också samverka med det omgivande samhället och informera om sin verksamhet. De medverkar också aktivt till att befästa demokratin.²

Vad gäller högskolans grundutbildning tror vi att forumet dels från högskolan kommer att beställa olika utbildningar som riktar sig t.ex. till olika yrkesgrupper, men vi tror också att forumet aktivt kan verka för att befintliga utbildningar vidgar sina perspektiv inom dessa områden.

Det finns en omfattande forskning kring de områden som vi uppfattar ligger inom forumets verksamhetsområde. Vi tror att forumet här kan spela en roll genom att sammanföra forskare från olika discipliner. Vidare bör forumet kunna beställa forskning och

¹ http://www3.skolverket.se/kursinfo/99_00/skolform/21/amne/utskr/_SH.html

² "Att stärka demokratin – en uppgift för universitet och högskolor", Sverige Universitets- & Högskoleförbund och Stockholms universitet (Stockholm 2000).

på annat sätt stimulera forskning kring områden där man anser det nödvändigt.

Slutligen tror vi att forumet i samarbete med högskolan kan tjäna som en bra förmedlare av nya forskningsresultat till skolor, journalister och en bredare allmänhet, bl.a. genom att ge ut lättillgängliga skrifter och nyhetsbrev, i tryck och via Internet.

Framväxten av särskilda center av betydelse för forumet vid en rad universitet och högskolor är av intresse i detta sammanhang. Exempel på detta är Centrum för multietnisk forskning vid Uppsala universitet (inkluderande Programmet för studier av Förintelsen och folkmord, som ges särskild uppmärksamhet redan i våra direktiv), Centrum för Europaforskning vid Lunds universitet, Centrum för invandringsforskning (CEIFO) vid Stockholms universitet, det planerade Centrum för studier av världsbilder och livsåskådning vid Umeå universitet samt Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högskola.

Inom ramen för högskolesamarbetet bör också nämnas Folkuniversitetet vars syfte just är att bedriva folkbildning och vuxenutbildning i nära samverkan med universitet och högskolor. Folkuniversitetet är politiskt, fackligt och religiöst oberoende och utgår från den fria forskningen och principerna för den akademiska utbildningen. Folkuniversitetet arbetar också aktivt med att i olika former föra ut kunskaper om forskningens resultat och arbetsmetoder samt att stimulera till debatt kring dessa frågor.

Organisatoriskt är Folkuniversitetet indelat i fem regioner (Stockholm, Göteborg, Lund, Uppsala och Umeå) och har med sina sammanlagt 40 fasta kontor en god täckning över hela landet. För att verkligen nå ut med exempelvis utbildning och forskningsinformation bör därför Forum för Levande historia inleda ett nära samarbete med Folkuniversitetet, dock utan att samarbetet med övriga folkbildningsorganisationer begränsas.

Samarbete med museer

Museerna är de platser som näst efter biblioteken är de mest besökta kulturinstitutionerna i Sverige. Under 1999 hade landets museer ca 18 miljoner besökare. Museerna har sammantaget en väl utvecklad publik verksamhet – genom utställningar, föreläsningar, Internet och skolverksamhet kommer de varje dag i kontakt med stora grupper. Den pedagogiska verksamhet som utvecklats vid

flera av landets museer är en tillgång som skall tas tillvara i en ökad kommunikation kring historia och Forumets verksamhetsområden. Museernas långvariga och väletablerade verksamhet med olika dokumentationsverksamheter förtjänar även att uppmärksammas, inte minst inom området samtidsdokumentation. Museerna har vidare inte bara en lång erfarenhet av olika sätt att förmedla kunskap, som bildningsinstitutioner har de också länge arbetat med olika former för forskningsinformation och har i många fall etablerade kontakter med universitet och högskolor. De internationella nätverken av museer och de samarbeten som sker utöver den egna sektorn är även de en resurs i ett framtida arbete för tolerans, mänskliga rättigheter och demokrati.

Vi anser inte att forumet självt skall bygga upp och värda egna samlingar. Ett samarbete med olika museer är därför av stor betydelse. Som exempel på material intressant för det framtida forumet kan nämnas Judiska minnen. 1994–1998 dokumenterade Nordiska museet den judiska befolkningens minnen och erfarenheter med tonvikt på andra världskriget. Materialet beskriver bl.a. erfarenheter från dem som överlevt fasorna i nazisternas getton och läger. Arbetet med arkivsamlingen resulterade i 400 levnadsberättelser i form av skriftliga självbiografiska skildringar samt intervjuer på kassetband och video. Till samlingen hör också 1 600 fotografier, över 600 originalhandlingar och föremål (J-pass, dagböcker, brevsamlingar).³

Många museer söker etablera en fördjupad och mer långsiktig samverkan med barnomsorg, skola och andra utbildningsinstitutioner, lärarhögskolan inte minst. Museernas pedagoger uttrycker ofta att de vill föra en dialog, utbyta erfarenheter och planera sin verksamhet i samråd med skolan. I internationella manifest som FN:s barnkonvention och måldokument från UNESCO:s kulturkonferens 1998 finns också stöd för ett vidgat samarbete mellan kulturen och utbildningssystemet. Barnkonventionen hävdar dessutom att barns och ungdomars rätt till kultur ovillkorligen ska prioriteras, det vill säga ställas högst på dagordningen.⁴ Detta arbete uppfattar vi som angeläget och menar att forumet här bör bli en aktiv partner.

³ *Judiska minnen. Berättelser från Förintelsen*, Nordiska museet (Stockholm 2000).

⁴ "Upptäckarglädje! Om museipedagogik", Statens kulturråd (Stockholm 1999), s. 6.

Samarbete med kulturlivet

Det är angeläget att forumet i sitt framtida arbete även tar till vara olika konstformers möjligheter och bygger verksamheten runt ett aktivt användande av musik, bildkonst, dans, teater och litteratur.

Konsten kan, som Stephen Fruitman skriver, rikta vår uppmärksamhet mot olika händelser även om den aldrig kan tvinga oss att vara uppmärksamma. För somliga kan den skapa en stund av förhöjt medvetande och ändra ens liv på ett djupgående sätt, medan andra förblir oberörda. Fruitman belyser också möjligheterna att med musik, skönlitteratur och bildkonst uttrycka någonting om det förflutna som historikernas vetenskapliga metoder inte förmår.⁵ I samma anda menar författaren Jorge Semprún, själv politisk fånge i Buchenwald 1944–1945, att det behövs en konstnärlig bearbetning av sanningen för att den skall nå fram. Det räcker inte med historia eller statistik.⁶

Jasenko Selimovic, konstnärlig chef vid Göteborgs stadsteater, är en av dem som under 90-talet har visat teaterns möjligheter att väcka debatt och stort intresse kring frågor om rasism och främlingsfientlighet, t.ex. med *Romeo och Julia* i Sarajevo (1996) och *Kode* (2000). Med anledning av den sistnämnde pjäsen säger Selimovic:

”I den förvirring som Sverige befinner sig i nu är det nödvändigt att försöka bringa lite klarhet i vad det är som vi ser, vad det är som pågår och varför det händer? Naturligtvis går det att förstå en stor del av detta som har hänt.”⁷

I ett samtal med kommittén understryker han också hur viktigt det är att även i kulturens olika uttrycksformer, t.ex. teatern, lyfta fram det förflutna i den mån det i dag kan hjälpa oss att svara på frågor om vilka vi är och vilka förutsättningarna är för ett demokratiskt samhälle.

Samtidigt ställer skildringen av folkmordet stora krav. I det förra kapitlet konstaterade vi att i fråga om Förintelsen och dess offer måste närvaro gestaltas genom frånvaro, genom miljoner människors meningslösa förintelse och död. Den som kanske uttryckt problemet mest drastiskt är den tyske sociologen, musikvetaren och filosofen Theodor W. Adorno: ”Att skriva poesi efter Ausch-

⁵ Fruitman, Stepen, ”Att tonsätta Förintelsen”, i *Sidor av Förintelsen*, red. Roger Fjellström & Stephen Fruitman (Lund 2000).

⁶ Se intervju med Jorge Semprún i Svenska Dagbladet 2000-10-24.

⁷ Jasenko Selimovic angående sin pjäs om mordet på John Hron i *Kode*, <http://www.svt.se/nyheter/2000/000129/kode.htm>

witz är barbariskt". Det Adorno vill säga är knappast att vi skall avstå från att skildra Förintelsen, snarare pekar han på hur vanmäktiga de traditionella berättarstilarna och uttrycksformerna är inför Förintelsen. De etablerade västerländska litterära och konstnärliga traditionerna är, enligt Adorno, oförmögna att ge en rättvis bild av Förintelsen. Josh Cohen – forskare vid University of London – tolkar Adorno så att "enbart radikalt antirealistiska, icke-föreställande konstformer, sådana som vägrar att acceptera fixerade och traditionsbundna sätt att skapa mening i världen, motsvarar tillståndet i världen efter Förintelsen".⁸ Det är ett krävande program som Adorno formulerar för folkmordets representation genom kulturella uttrycksformer.

En kanal att nå ökat medvetande i viktiga frågor och som ofta ligger nära kulturens olika yttringar är att skapa kollisioner mellan våra mänskliga regelsystem, dvs. använda humor. Hanterad på rätt sätt finns det goda möjligheter att stimulera människor till reflexion med hjälp av exempelvis satirer och skämtteckningar.

Kraften i skämten, satiren och karikatyren ligger i deras förmåga att demaskera och vända upp och ned på generellt accepterade förhållanden eller uppfattningar. Ett sådant radikalt ifrågasättande kan hos betraktaren framkalla nya idéer och kan också leda till ett höjt medvetande och ökad acceptans för andra.⁹ I en enda bild kan t.ex. det absurda i en komplex fråga avslöjas på ett dräpande sätt. På samma sätt som forskaren renodlar och förenklar verkligheten genom diagram och modeller för att öka vår förståelse använder satirikern eller komikern överdriften i samma syfte.

Forumet kan givetvis också uppmärksamma hur satir och skämtteckningar har använts som propaganda, exempelvis i antisemitiskt syfte, eller behandla humorn som ett sätt att förhålla sig i en värld som upplevs som absurd.¹⁰

Diskussionerna kring Roberto Benignis film *Livet är underbart* visar genrens kraftfullhet – filmen hyllades av många kritiker i USA och Europa och tilldelades det stora jurypriset i Cannes, men

⁸ Cohen, Josh, "Att skildra Förintelsen" i *Bilden av Förintelsen*, Svenska Filminstitutet och Levande historia (Stockholm 1998).

⁹ Se t.ex. *Europe mocks Racism*, Editorial Presencia Gitana (1999), utgiven inom ramen för EU mot rasism.

¹⁰ Se t.ex. Lars M Anderssons avhandling *En Fel! Bokmärket är inte definierat. Fel! Bokmärket är inte definierat. jude är en Fel! Bokmärket är inte definierat. Fel! Bokmärket är inte definierat. jude är en Fel! Bokmärket är inte definierat. Fel! Bokmärket är inte definierat. jude: representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930* (Lund 2000).

fick tidningarna *Le Monde* och *Time* att använda ord som "smaklös" och "verklighetsförfalskande" i sina recensioner.

Samarbete med arkiv och bibliotek

Arkiv

Arkivverksamhetens övergripande mål är medborgarnas kunskapsförsörjning. Det ständigt pågående arkivbildandet kan på olika sätt belysa den enskildes relation till staten. Arkiven skall bevaras, ordnas och vårdas så att de tillgodoser rätten att ta del av allmänna handlingar, behov av information för rättskipning och förvaltning samt forskningens behov.

Det är angeläget att Forum för Levande historia utvecklar en kunskap om relevanta svenska arkiv och dessa arkivs potential för forskare och allmänhet. Forumet bör bidra till ökad kännedom i första hand bland forskare om intressant arkivmaterial och bör även stimulera arbetet med viss digitalisering av arkivmaterial. Denna kunskapsuppbyggnad har redan påbörjats i det att Riksarkivet fick kommitténs uppdrag att göra en allmän kartläggning av vilket arkivmaterial berörande Förintelsen som finns hos arkivinstitutionerna samt hos myndigheter och organisationer. Denna kartläggning behöver dock fördjupas och breddas.¹¹

Forumet kommer sannolikt att ha nära samarbete med *Riksarkivet* beträffande förvaring och skötsel av vittnesmål och andra dokument. Riksarkivet har en organisation i alla de avseenden som är nödvändiga, inklusive tillämpningen av sekretess och offentlighet, forskarservice och tillgänglighet för släktingar till intervjuade personer. En stor del av den arbetsinsats som kan bli aktuell får anses ligga inom Riksarkivets fortlöpande ansvar som arkivmyndighet. Som exempel på intressant material kan nämnas flera arkiv inom Riksarkivet, så som konseljakter i ärenden om medborgarskap, uppehållstillstånd, tryckfrihetsbrott etc. Av enskilda arkiv i Riksarkivet kan framhållas Svenska Röda Korsets deposition och Judiska församlingen i Stockholm.

I landsarkiven, liksom i stadsarkiven i Stockholm och Malmö, finns de lokala polisarkiven och länsstyrelsernas arkiv vilka bl.a.

¹¹ Riksarkivets rapport bygger på ett utskickat frågeformulär. Man noterar i sin rapport att svaren har blivit mycket skiftande beroende på såväl den faktiska förekomsten av information som olika förutsättningar i övrigt. Samtliga svar återfinns som bilaga i Riksarkivets rapport, "Inventering av arkivmaterial berörande Förintelsen", Ku1999:09/16.

innehåller flyktinglistor, statistik och administrativa handlingar kring hanteringen av flyktingar.

Vid universitetsbiblioteket i Lund finns det s.k. Lakocinski-materialet som bl.a. innehåller över 500 vittnesprotokoll från vetenskapligt genomförda intervjuer gjorda 1945–1946 med polska överlevande från koncentrationslägren. Materialet, som är på polska, var hemligstämplat fram till och med 1995. Det är angeläget, inte minst efter den bedömning av materialet som gjordes av den polske professorn Feliks Tych 2000, att Lunds universitet låter ordna, översätta och tillgängliggöra materialet för svenska och utländska forskare. För att påskynda detta arbete har kommittén beslutat ge visst ekonomiskt stöd.

Ett annat intressant och ännu vad vi känner till ett i forskningen oanvänt material tycks vara delar av den långtidsserie av frågeundersökningar till svenska folket som finns hos Forskningsgruppen för Samhälls- och Informationsstudier.¹²

Ett exempel på källmaterial som väckt stort internationellt intresse och som rör ett annat geografiskt område och en annan tid, men också det av betydelse för Forumet, är det unika kinesiska material som finns vid Centrum för öst- och sydostasienstudier i Lund. Från bl.a. den kinesiska kulturrevolution, men också från diverse politiska kampanjer under femtiotalet och början av sextiotalet, finns samlingar på tusentals originalsidor med personakter för allt från "vanliga arbetare" till personer vilka dömts för diverse "politiska brott" ("högeravvikelse"), från helt okända vanliga medborgare till individer vars namn förekommer i historieböckerna. Där finns flera dussin originaldagböcker av det slag som kinesiska medborgare under långa perioder var tvungna att föra och vilka lästes av den "ideologiska polisen" och där finns polisrapporter, angiveribrev m.m.¹³

Bibliotek

För att fullgöra sin uppgift att nå ut över hela landet bör forumet utveckla ett systematiskt samarbete med i första hand folkbiblioteken som finns i varje kommun. Med en utlåning på ca 80 miljoner volymer och ett besöksantal på närmare 50 miljoner per år

¹² "Attityder under andra världskriget. Utdrag ur Svenska Gallupinstitutets mätningar 1941–1948", Tom Johannisson och Torsten Österman, (Stockholm 2000).

¹³ <http://www.lu.se/ace>

finns där mycket goda förutsättningar att nå ut till den breda allmänheten.

Folkbibliotekens uppgifter omfattar såväl utbildning och information som kultur och rekreation. UNESCO konstaterar i sitt folkbiblioteksmanifest från 1994 att frihet, välfärd, samhällelig och personlig utveckling är grundläggande mänskliga värden vilka bara kan förverkligas genom välinformerade medborgare med möjlighet att utöva sina demokratiska rättigheter och därigenom spela en aktiv roll i samhällslivet. Medborgarnas egna deltagande i utvecklingen av demokratin är beroende av en fullgod utbildning samt en fri och obegränsad tillgång till kunskap, tankar, kultur och information.

Folkbibliotekens uppgifter att bl.a. främja kunskap om kulturarvet, vara öppna för alla konstnärliga uttrycksformer, främja kontakten mellan olika kulturer och stimulera en kulturell mångfald och att garantera medborgarna tillgång till alla slag av samhällsinformation ligger helt i linje med forumets verksamhet.

Samarbete med ansvariga fackmyndigheter

Det är angeläget att forumet samarbetar med de fackmyndigheter som har ett särskilt ansvar för frågor som berör forumets verksamhet, t.ex. BRÅ, SÄPO, SIDA, Försvarsmakten och Skolverket.

Den kanske mest angelägna myndigheten för samarbete är Integrationsverket. Som ett led i arbetet att ta fram en nationell handlingsplan mot rasism, främlingsfientlighet och diskriminering har regeringen givit Integrationsverket sex uppdrag:

En nationell kunskapsbank.

Samråd och dialog med andra aktörer för att identifiera de åtgärder som behövs i arbetet mot rasism, främlingsfientlighet och etnisk diskriminering.

Rådgivande och stödande verksamhet (vägledningstjänst) för kommuner och andra som har behov av stöd i sitt arbete med att bekämpa rasistiska och främlingsfientliga tendenser på det lokala planet.

Åtgärder mot etnisk diskriminering genom att ge myndigheter, branschorganisationer och nyckelpersoner ökad kunskap.

Hjälp till offer för brott med rasistiska och främlingsfientliga inslag genom att öka kunskapen bland dem som kommer i kontakt med dessa människor.

En uppföljning av arbetet mot rasism, främlingsfientlighet och diskriminering.

Resultatet redovisas i Integrationsverkets rapport *uppdrag om insatser mot rasism, främlingsfientlighet och etnisk diskriminering* som presenterades i september 2000.

Den nationella kunskapsbanken om arbetet mot rasism, främlingsfientlighet och etnisk diskriminering skall byggas upp av Integrationsverket. Den skall ligga som en fristående hemsida på Internet och innehålla lagstiftning och konventioner, information om myndigheter och organisationer inom det aktuella området, erfarenheter från projekt och utvecklingsinsatser på olika nivåer, utredningar och kommittéarbeten samt utbildningsmaterial. Ett kunskapsråd skall ansvara för att informationen som läggs upp i kunskapsbanken är saklig och relevant, att ny kunskap på området bevakas samt att en kontinuerlig uppdatering sker. Målgruppen är såväl enskilda personer som media, skolor, organisationer, myndigheter m.m. och kunna tas i bruk våren 2001.

Många av de uppräknade arbetsuppgifterna för Integrationsverket överensstämmer eller är nära besläktade med de arbetsuppgifter som är en naturlig följd av regeringens direktiv beträffande Forum för Levande historia. Gränsdragningar mellan verkets arbete och ett framtida forums måste därför fastställas.

Samarbete med frivilligorganisationerna

På flera ställen i detta betänkande betonas behovet av samverkan med frivilligorganisationerna. Redan i direktiven nämns samverkan med trossamfund, olika grupper av överlevande från Förintelsen, hembygdsföreningar, barn-, ungdoms- och invandrarorganisationer samt andra folkrörelser. Till de senare hör givetvis bl.a. fackliga organisationer, trossamfund och studieförbund. En annan grupp organisationer av betydelse är de som arbetar med frågor om mänskliga rättigheter. Till alla dessa organisationers betydelse i forumets verksamhet återkommer vi redan i avsnitt 6.2.

6.2 Mötesplats

Vårt förslag: Stor vikt skall fästas vid *arrangemang som främjar en vital diskussion*. Forumet skall utgöra en central mötesplats för frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter, men också specifikt för frågor om Förintelsen och folkmord. I detta sammanhang *bör frivilligorganisationer och folkrörelser spela en viktig roll*.

Forumet som mötesplats

Det demokratiska samtalet behöver vitaliseras på olika sätt. Ett bidrag till detta är att skapa en mötesplats där människor får möjlighet att diskutera och reflektera kring frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i svensk nutidshistoria. Vi tror att kommunikationen mellan människor med ömsesidiga utbyten av kunskaper, föreställningar, attityder, antaganden, värderingar och erfarenheter är kärnan i den framtida verksamheten. Forumet bör därför fästa stor vikt vid arrangemang som syftar till att väcka diskussion kring centrala frågor om mänskliga rättigheter.

Inte minst frivilligorganisationerna bör ges möjlighet till utställningar, seminarier och diskussionskvällar i forumet. I anslutning till ett "kunskapotek" (se avsnitt 6.1) bör även finnas möjlighet att få annan information från olika organisationer som arbetar med frågorna, t.ex. genom personliga möten vid bestämda tillfällen. Denna verksamhet är en av flera förutsättningar för att forumet verkligen skall utvecklas till ett levande torg.

Diskussion och reflexion

Människor skall enligt vår mening inom ramen för Forum för Levande historia ges chansen att fördjupa sina sakkunskaper men också tillfälle att reflektera över sina egna och andras inställning till demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter. Människor skall få chansen att växa genom forumets verksamhet. De skall där kunna tillägna sig ett kritiskt förhållningssätt samt lära känna olika bruk av historia.

Centralt i sammanhanget är synen på den egna identiteten. För att komma till insikt om hur vi kan och bör leva måste vi också

koppla samman våra tolkningar av dåtiden med förståelsen av nutiden och förväntningarna på framtiden. Vi måste därmed ta ställning till vad vi anser är "önskvärt", "förnuftigt" och "bra". Förståelse och analys av Förintelsen skall ses i detta sammanhang.

Det finns många bra exempel runt om i Sverige och övriga världen på väl fungerande program som utifrån historiska händelser leder in barn och ungdomar på reflexioner och diskussioner över vår egen tid. Av den jämförande studie som kommittén har låtit göra av s.k. "Holocaust-education" vid tolv institutioner i fem länder framgår dock att det inte är helt självklart hur man upprättar en form av samband mellan exempelvis Förintelsen och nutida problem (se *bilaga 3*). Denna form av samband skall forumet kontinuerligt arbeta med att etablera. Strävan bör vara att nå längre än till kunskaperna om de historiska händelserna i sig.

6.3 Forum för vem?

Vårt förslag: Forum för Levande historia skall ha *ett brett spektrum av målgrupper*. Det skall vända sig till såväl enskilda som olika grupper genom olika verksamhetsformer och inom olika kunskapsområden. Alla aktiviteter skall inte vända sig till alla målgrupper utan *en särskild målgruppsbestämning bör göras för varje aktivitet*.

Behovet av målgruppsanalyser

Forumet måste noga analysera vilka målgrupper verksamheten bör nå. Alla de grupper som Forum för Levande historia måste vända sig till för att fullgöra sitt uppdrag har inte samma mål i sina kontakter med forumets verksamhet. Dessutom har man olika förutsättningar att ta till sig kunskaper och delta i diskussioner.

Skall verksamheten bli framgångsrik krävs det att man kombinerar forumets mål med gruppens mål och avpassar verksamheten efter gruppens förutsättningar. Att arbeta med kommunikation i grupper blir viktigt eftersom det är just genom att skapa diskussioner i en grupp och låta människor bryta sina erfarenheter och åsikter mot andras uppfattningar som utbyten kan ske.

Allt arbete mot målgrupper på detta sätt har också sina svagheter. En grupp består av individer, och varje individ har speciella

erfarenheter, kunskaper, intressen, sitt eget inlärningssätt och sin egen livsvärld. Det är angeläget att forumet alltid utgår från detta i sitt arbete och anpassar olika verksamheter därefter. Det kan exempelvis ske genom att man kombinerar gruppverksamheter med aktiviteter eller genom metoder och "verktyg" avpassade efter olika inlärningstyper.

Vi menar att forumet genom vissa aktiviteter, t.ex. utställningar, bör vända sig till allmänheten och genom andra aktiviteter, t.ex. fortbildning, bör vända sig till grupper i vilka individerna har ett gemensamt intresse eller mål.

Hur forumets framtida ledning väljer att sätta samman olika målgrupper och aktiviteter för dessa kommer delvis att bero på hur man ser på människors kunskapsutveckling och vilka pedagogiska modeller som man vill arbeta efter. I syfte att diskutera vilka grupper vi anser att forumet i första hand skall vända sig till väljer vi här att dela in målgrupper efter formell grupptillhörighet, utbildningsbehov, intressen eller inlärningsstil. Som framgår av ovanstående resonemang utesluter inte dessa varandra.

Formell grupptillhörighet

Det kanske vanligaste sättet att dela in människor i målgrupper är av formell karaktär och kan resultera i exempelvis yrkesgrupp, skolgrupp eller familj.

Undersökningar visar att de flesta museibesökare går i grupp, vilket gör besöket till en social upplevelse. Familjen planerar inte besöket så långt i förväg som exempelvis en skolklass och är kanske i första hand inte ute efter att fördjupa sina kunskaper. Det gäller för forumets personal att veta när och var ett lärande i forumet uppstår och om det är mellan föremål och individ eller mellan individ och individ – när någon förklarar, ifrågasätter eller pekar – som lärandeprocesserna tar fart.

Vad man vill uppnå, hur det skall uppnås och vilken tid man har till förfogande kommer att variera beroende på vilken grupp det gäller.

I direktiven lyfts skolungdom fram som en särskildmålgrupp och det betonas att forumets framtida aktiviteter skall riktas mot skola och vuxenutbildning. Forumet måste därför studera "skolungdom" som målgrupp. Skall forumet i första hand vända sig till ungdomar i allmänhet eller till antidemokratiska skolelever och

hur skall man anpassa pedagogiken till varje elevs förutsättningar och förväntningar? De motstridiga behoven kan hanteras, men det ställer krav på resurser i form av vägledare med olika erfarenheter. Man kan förutsätta att i stort sett varje större skolbesök leder till samtal om rätt och fel, ont och gott, liv och död – samtidigt som många grupper består av flickor, pojkar, invandrare, intresserade, ointresserade, kunniga, okunniga, ambitiösa och likgiltiga. Samma problem uppstår som i skolans ordinarie undervisning och samma krav ställs på dem som svarar för vägledning och diskussionsledning under ett besök på Forum för Levande historia som de krav som ställs på en lärare.

En undersökning bland gymnasie- och högstadieelever i Stockholms län visar att traditionell kultur är av mycket litet intresse bland ungdomar. Den enda sektor som klarar sig någotsånär är biblioteken.¹⁴ Det finns dock andra undersökningar som visar att skolelever gärna i högre utsträckning skulle vilja ta till sig just historiska kunskaper genom museer. Av olika medier för att lära historia framstod museet eller en historisk plats som det näst bästa alternativet, efter filmen.¹⁵

Långt ifrån alla ungdomar kommer att besöka det fysiska forumet varför även andra kanaler måste utnyttjas mot denna målgrupp, t.ex. i form av filmpaket som skolorna kan beställa och tillgänglighet över Internet. Informationssatsningen Levande historia har goda erfarenheter av de filmprojekt som genomförts.

Den grupp som ofta pekats ut som lättast att nå är medvetna och engagerade demokrater, oberoende av ålder, som besöker ett museum eller ett kunskapscentrum av det slag som Forum för Levande historia representerar. En starkt övertygelse och ökad argumentationskraft hos dem kan få positiva följd effekter då de återvänder till sitt vardagsliv och de människor de möter där.

¹⁴ Undersökningen gjord av Ulf Blomdahl och Stig Elofsson, Kulturrådets omvärldsanalys 1999, s. 8.

¹⁵ van der Leeuw-Roord, Joke (ed.), *The state of history education in Europe: challenges and implications of the "youth and history" survey, (Hamburg 1998)*, s. 79–85.

Utbildningsbehov

Ett annat sätt att dela in forumets framtida målgrupper är efter de utbildningsbehov som kan finnas. Det finns ett stort utbildningsbehov i frågor om exempelvis mänskliga rättigheter, Förintelsen och värdegrundsfrågor bland en rad olika grupper. Forumet bör i dialog med olika grupper kontinuerligt kartlägga och identifiera vilka behov som finns för att på så sätt kunna planera lämpliga aktiviteter, t.ex. särskilda utbildningar eller riktade trycksaker.

Till denna kategori hör främst olika yrkesgrupper men det kan också handla om information till en bredare allmänhet. Även skolklasser kan räknas hit om besöket är väl förberett av forumet tillsammans med berörd lärare.

Utbildningar bör, som nämnts på annan plats, ges över hela landet och i samarbete med olika utbildningsanordnare.

Om man delar in en grupp efter vilken dagstidning de läser får man kanske 2–5 tydliga grupper. Om man i stället försöker dela in en grupp efter hur deras bokmärken i webbrowsern ser ut får man sannolikt inga grupper alls. Internet exemplifierar mycket väl människors mycket varierande och individuella informationsbehov och intressen.

Ett annat sätt att nå ut till olika grupper är därför att arbeta tematiskt och alltså vända sig till dem som har intresse av ett visst område, oavsett yrke eller utbildningsbehov. Man kan t.ex. tänka sig en utställning om mänskligt motstånd under Förintelsen eller en filmvecka med dokumentärer och analyser från olika folkmord.

Internet blir här också en viktig kanal inte minst om Forum för Levande historia bygger upp en ingång till en mängd olika källor.'

Inlärningsstil

Om ett av huvudsyftena med ett framtida forum är att höja människors medvetande kring frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen kan man diskutera om inte en indelning av de potentiella besökarna kan göras efter olika sätt som människor lär på.

Som utgångspunkt för en diskussion kunde man då t.ex. utgå från olika "inlärningstyper".¹⁶ En indelning av besökare på detta

¹⁶ T.ex. efter typologin den fantasirike inläraren den analytiske inläraren, den förnuftige inläraren och den dynamiske inläraren som i Cassels, Richard, "Learning Styles" i *Developing Museums Exhibitions for Lifelong Learning*, red. Gail Durbin (London 1996).

sätt skulle ge en grund för strategiska val. Man kan t.ex. bestämma sig för att en viss utställning bara skall vända sig till en viss inlärningstyp och därför kanske måste breddas med ämnen man ursprungligen inte hade tänkt sig. Eller så kan man hålla sig till det ursprungliga ämnet och fråga sig hur det skall utformas för att attrahera olika inlärningstyper.

Sammanfattningsvis: oavsett hur man delar in forumets målgrupper måste det finnas goda kunskaper om individers kommunikation, såväl vid enskild inlärning som inom gruppen.

7 Verksamhetens genomförande

Vårt förslag: Forum för Levande historia skall bedriva sin verksamhet inom områdena *kommunikation, internationellt arbete, utbildning* och *dokumentation*.

Det finns en obegränsad mängd aktiviteter och arbetssätt för det framtida forumet. Vi nämner här endast några centrala delar som vi anser bör finnas i forumets arbete. Vi vill också ge en bild av vilken roll forumet bör ha i ett större sammanhang. Verksamheten kan också beskrivas på många olika sätt, t.ex. utifrån en organisationsstruktur eller utifrån olika aktiviteter. Här väljer vi att presentera den utifrån fyra kärnområden inom vilka exempel på möjliga aktiviteter anges.

7.1 Kommunikation

Vårt förslag: Forum för Levande historia skall arrangera *debatter, konferenser, seminarier* och *symposier*; utarbeta, beställa och visa *utställningar* inom forumets verksamhetsområde; erbjuda ett omfattande utbud av *film- och teaterföreställningar, konstutställningar* och *konsalter*; förmedla och *ge tillgång till fakta*; föra *offentlig debatt* i aktuella frågor; *stimulera dialog* genom att vara mötesplats för olika ämnesdiscipliner, yrkesgrupper, kulturer och generationer.

Tillgången till forumets kunskaper och upplevelser skall främjas genom *utveckling av interaktiva metoder* och tillgången till *service i form av ett "kunskapotek"*.

Forumet skall kunna fungera som en *administrativ bas för framtida Stockholmskonferenser*. En samordning mellan dessa konferenser och forumet är nödvändig i frågor som rör bl.a. praktisk planering och information.

Forumet skall utgöra *sekretariat för minnesdagen över För-intelsens offer*.

Forum för Levande historia skall *svara för en kvalitetssäkrad ingång på Internet* till de ämnesområden med vilka forumet arbetar. Sverige bör i fråga om Internet också ta initiativ till ett *internationellt samarbete* som erbjuder en söktjänst som bara söker information i ett antal på förhand godkända webbsidor.

Kärnan i ett framtida Forum för Levande historia bör vara kommunikationen mellan människor, dvs. ömsesidiga utbyten av kunskaper, föreställningar, attityder, antaganden, värderingar och erfarenheter. Det innebär som vi pekat på i kapitel 4 att vi utbyter budskap som består av såväl fakta som känslor och uppfattningar, bl.a. i syfte att i någon mån förstå världen, men också för att bygga relationer och enas om gemensamma värden.

Således är en väl utvecklad kompetens inom kommunikation nödvändig för det framtida forumet. Forumet måste aktivt arbeta med frågor om hur människor kommunicerar, hur olika medier fungerar för olika grupper, vad som karakteriserar olika gruppers kommunikation, vilka effekter som uppnås med en viss typ av kommunikation etc.

Nära kopplat till kommunikationsfrågor, liksom till kunskap och värderingar, är forumets syn på människors kunskapsutveckling och vilka pedagogiska modeller som man vill arbeta efter. Ett trovärdigt forum försöker klart och tydligt deklarerar såväl vilken kunskapssyn som människosyn och samhällssyn som ligger till grund för verksamheten och dess pedagogik. Det räcker alltså inte bara att redovisa vad undervisning, utställningar och annat skall omfatta eller hur de skall genomföras.

En rimlig teoretisk utgångspunkt för det framtida forumet skulle kunna vara att reflektera över och diskutera en kunskapsteori, en inlärningsteori och en undervisningsteori. Inte minst den förstnämnda, som anknyter till frågan "varför", tenderar ofta att lämnas därhän till förmån för frågorna kring "vad" och "hur".

Vilka former för kommunikation som forumet kommer att arbeta med är främst en fråga för den framtida ledningen. Vi vill här dock peka på och kommentera några delar som vi anser relevanta.

Utställningar

Utställningar i olika former och med olika innehåll bör utgöra en central del i forumets verksamhet. Det finns flera skäl som talar för detta.

En utställning har flera kommunikativa fördelar som inget annat medium besitter. En bra utställning kan stimulera alla besökarens sinnen – när ljud och bild, lukt och möjligheten att röra vid kombineras kan en sammansatt upplevelse av osedvanlig styrka åstadkommas. Utställningens fördelar framför andra sätt att förmedla intryck ligger också i dess rumslighet och i möjligheten att få kontakt med föremål, det autentiska.

En utställning har därutöver unika möjligheter att skapa en dialog med besökaren, den kan om man så vill bryta med det kollektivt definierade innehållet och låta varje människa själv botanisera, reflektera och skapa sammanhang. Till skillnad från t.ex. filmen eller föreläsningen kan den ”stora berättelsen” undvikas till förmån för en större frihet för besökaren att ta del av alternativa berättelser, andra tolkningar och därmed öppna för ett kritiskt förhållningssätt till innehållet.

Dessa möjligheter ligger väl i linje med det innehåll och den verksamhetsinriktning som bör prägla ett kommande forum. Utställningarnas svagheter å andra sidan består i deras relativt statiska form, och att de är förhållandevis dyra att producera och lätt blir föråldrade i sitt formspråk och innehåll. Det är därför av stor vikt att de mer permanenta utställningarna görs så att de kontinuerligt kan förnyas, så att ny kunskap och nya perspektiv kan anläggas utan att alltför stora förändringar måste göras.

Utställningarna i det kommande forumet bör konstrueras utifrån den övergripande inriktningen på det pedagogiska arbetet, dvs. att de skall stödja guiders och pedagogers tematiska utgångspunkter. Men bra utställningar måste också kunna fungera utan särskilt pedagogiskt stöd. Det är därför väsentligt att utställningarna till stor del bygger på interaktivitet och förmår integrera olika former av medier och teknik. En utställnings viktigaste syfte är sällan att svara för det fullständiga informations- eller kunskapsbehovet. Istället bör utställningarna syfta till att väcka engagemang och intresse, stimulera till egna frågor och kritiskt tänkande. I ett ”kunskapotek” kan fördjupningarna sedan ske.

Vi har som nämnts inte ansett det ingå i vårt uppdrag att lämna detaljerade förslag till hur utställningarna skall gestaltas eller närmare definiera deras innehåll. Vi vill däremot lyfta fram några viktiga områden och förutsättningar som bör beaktas i ett framtida arbete med forumets utställningar.

Vi anser att en väsentlig del av utställningarna inledningsvis bör ägnas åt relationen mellan Sverige och Förintelsen. En mycket stor andel av de utställningar om Förintelsen som finns runt om i världen behandlar samma kunskapsstoff på ett likartat sätt, alldeles oavsett nationella utgångspunkter eller erfarenheter. Det finns en påtaglig risk att detta kan bidra till en global schablonbild av Förintelsen, en bild som på många sätt kan riskera att bli kontra-produktiv. Det är därför av stor vikt att, liksom konstaterades i rapporten "Museum om Förintelsen" (se avsnitt 2.3), en kommande kärnutställning sätter svenska förhållanden i centrum. Svenska förhållningssätt till Nazityskland och det vi i dag kallar Förintelsen, synen på flyktingar, rasbiologin, rövandet av tillgångar, medlöperi, etc. kan belysas. Men också motstånd, mod och civilkurage, bör självfallet rymmas. Det är självklart att en utställning med detta innehåll omfattar alla de grupper av människor som på ett eller annat sätt utsattes för övergrepp.

Utställningarna bör i största möjliga mån inkludera och bygga på olika former av konstnärlig gestaltning. Utställningarna måste kompletteras med andra teman som rör vår egen samtid. Mänskliga rättigheter, tolerans och demokrati är områden som lämpar sig för utställningar där det historiska perspektivet kan ge relief och djup till egna funderingar. Det framstår som särskilt viktigt att utställningarna sammantaget utgår från dagens situation – att besökaren kan känna igen sig, relatera innehållet till sin egen tid och situation. Historien är aldrig enkel, endimensionell eller statisk. Istället uppfattas och tolkas historiska processer alltid utifrån nuets villkor och perspektiv. Denna utgångspunkt bör vara en forumets ledstjärna för såväl utställningar som annan verksamhet – att alltid påvisa komplexiteten, mångfalden och samtidens valmöjligheter.

Uppgiften att skapa ett Forum för Levande historia är svår genom att dess gestaltning och innehåll inte motsvarar någon annan, befintlig institution. I fråga om Förintelsen och dess offer måste Närvaro gestaltas genom Frånvaro. Forumet behövs på grund av miljoner människors meningslösa förintelse och död. De döda har inga i dag dokumenterbara vittnesmål att lämna, det som återstår är saknad, smärta och sorg. De överlevande har inga till-

hörigheter som för betraktaren kan visualisera vad som förlorats. Därför måste det bland all dokumentation också finnas utrymme för en tystnad och tomhet genom vilken människors eftertanke kan komma i kontakt med miljontals folkmordsoffers död. Hur detta skall gestaltas blir en uppgift för arkitekter och konstnärer som engageras i arbetet med forumet.

Filmprogram

Film är ett omtyckt medium såväl som källa till kunskap som till underlag för diskussion. Filmen är ett effektivt medel att levandegöra det förflutna genom att skildra människor som kunde varit vi själva. Den gemensamma filmupplevelsen ger utgångspunkt för vidare samtal samt impulser till fortsatt kunskapssökande.

En undersökning visar att av olika medier för att lära historia framstår filmen som det mest attraktiva och museet eller historiska platser som det näst bästa alternativet. Intresset för film bekräftas också av kommitténs ungdomsdiskussioner och av ett filmprojekt som bedrivits inom ramen för Levande historia också har visat sig framgångsrika.

Filmregissören och tidigare rektorn för Dramatiska Institutet, Kjell Grede, ger t.ex. följande råd till lärare:

”Använd filmupplevelsen! Utnyttja hela spännvidden runt filmen. Man kan se nästan vilken film som helst och använda den gemensamma upplevelsen som utgångspunkt för att diskutera och fördjupa en rad samhällsrelaterade, historiska, psykologiska eller moraliska företeelser som har med undervisning att göra.”¹

Det är sannolikt ingen tillfällighet att Museum of Tolerance i Los Angeles så starkt utnyttjar filmmediet. Dokumentärer, journalfilmer, spelfilmer och andra typer av filmer kan – rätt använda – på ett unikt sätt kombinera fakta och förklaringar med starka känsloupplevelser. Forumets framtida verksamhet bör därför bestå av filmvisningar med tillhörande förberedelser och efterarbete. Variationen på olika teman är oändlig, från kritisk analys av nazistiska propagandafilmer till TV-mediets roll i Bosnien. Varje filmvisning måste följas upp med diskussioner och/eller fördjupningsstudier i forumets ”kunskapotek”. Vi tror att en bred satsning på filmmediet

¹ *Bilden av förintelsen* : handledning för att se, analysera och diskutera filmer om nazism och motståndskamp redigerad av Klas Viklund (Stockholm 1998), s. 27ff.

både skulle kunna väcka intresse för ämnena och tillföra nyttiga kunskaper i ett kritiskt förhållningssätt till film och TV.

Det finns redan ett i det här sammanhanget intressant grundarbete om svensk film från 1930-talet och fram till våra dagar. Vid Centrum för multietnisk forskning vid Uppsala universitet har genomförts en studie som omfattar såväl antisemitismen i svensk film, inte minst under mellankrigstiden, som nutida svensk film med anknytning till invandring och integration.²

Förmedla och ge tillgång till fakta

Som framgår av avsnitt 2.2 är de informationsinsatser som har gjorts inom informationssatsningen Levande historia i stort sett mycket lyckade. Vi anser därför att Forum för Levande historia i sin utåtriktade information bör arbeta på liknande sätt.

Det är dock angeläget att ta till sig av den kritik om "kampanj-historia" som har förts fram. Särskilt om forumet blir verksamt i egenskap av statlig myndighet bör forumet undvika stora och ämnesmässigt avgränsade informationsinsatser. Som framgår av Skolverkets rapport finns en risk att man genom sådana insatser motverkar sitt eget syfte.

Såväl informationsverksamhet som undervisning, föredrag och annat skall baseras på aktuell forskning. Som framgår av kapitel 8 finns ett stort antal institutioner vid svenska universitet och högskolor som forskar inom ämnesområden som berör forumets huvudfrågor.

Många av dessa institutioner arbetar redan, så som högskolelagen ålägger dem, med att informera om sin verksamhet till en bredare allmänhet men arbetet kan och bör intensifieras. Forum för Levande historia bör därför på ett professionellt sätt kunna förmedla den forskning som bedrivs inom berörda områden. Genom lättillgängliga publikationer, öppna föreläsningar, information på Internet m.m. bör forumet informera allmänheten om pågående forskning.

Forum för Levande historia bör målmedvetet och strategiskt stödja framtagandet av olika synteser och övergripande sammanställningar. Forumet bör också verka för att ny forskning får större och snabbare genomslag än i dag i skolans läroböcker.

² Wright, Rochelle, *The Visible Wall – Jews and Other Ethnic Outsiders in Swedish Film*, Studia multiethnica Upsaliensia (Uppsala 1998).

Filmer, diskussioner, föreläsningar, kurser och multimedia väcker förhoppningsvis intresse för fortsatta studier. Forum för Levande historia skall därför göra det enkelt att komma åt fakta, dels i ett "kunskapotek" och dels via Internet.

Syftet med ett "kunskapoteket" skall vara att hjälpa besökaren till olika informationskällor för att stilla nyfikenhet, stödja inläring, väcka intresse och öka förståelsen för aktuella ämnen och frågeställningar.

I biblioteksdelen bör finnas ett väl sorterat utbud av litteratur inom berörda områden liksom de tidskrifter och nyhetsblad som publiceras av olika organisationer i Sverige och i övriga i världen. I detta "Learning Lab" bör också finnas videofilmer, CD-ROM och annat ljud- och bildmaterial inom aktuella ämnesområden, liksom avskilda miljöer med nödvändig teknisk utrustning (teve, video, datorer, bandspelare etc.) och möjlighet till praktiskt arbete, t.ex. för videospelning, redigering, bildspel, ljud- och musikskapande, kopiering av ljud och bild samt scanning.

Det är angeläget att det här, liksom i alla andra delar av forumet, finns kunnig personal som kan leda sökarna in på intressanta spår, dvs. personal som både har ämneskunskaper, kunskaper i pedagogik och informationssökning eller andra erfarenheter relevanta för olika målgrupper.

Allt fler universitet, högskolor och andra utbildningsanordnare ger kurser på distans. Forumet skulle också kunna vara ett lärcentrum för dem som vill tillgodogöra sig sådana kurser i en "lärande miljö".

Debatt

Forum för Levande historia skall aktivt stimulera debatt i de frågor som är särskilt angelägna, t.ex. om historikers tolkning av Sveriges roll under andra världskriget, eller om innehållet i svenska skolböcker. Ser man, som sociologen Zygmunt Bauman, Förintelsen som ett uttryck för "det moderna samhällets dolda möjligheter" bör en utgångspunkt för debatt vara hur man förhindrar, minimerar eller kanaliserar de risker och hot som systematiskt skapas som en del av det nutida samhället.

Debattens former kan vara många: forskarsymposier, seminarier på olika kunskapsnivåer och för olika grupper, kvällsarrangemang (med t.ex. föreläsningar, konserter, teaterföreställningar, konstvis-

ningar eller filmvisningar) och en öppenhet för att låta organisationer och institutioner som arbetar i överensstämmelse med forumets syfte genomföra arrangemang. Forumet bör som redan nämnts föra en aktiv dialog med massmedierna om deras roll och ansvar, såväl historiskt som i nutid.

Vid Stockholmskonferensen i januari 2000 erbjöd statsministern att Sverige årligen skall anordna en konferens på temat "Conscience and Humanity". 2001 års konferens behandlade som nämnts tidigare det praktiska arbetet med att motarbeta rasism, antisemitism och främlingsrädsla. Frågor om hur socialarbetare, poliser, lärare och andra yrkesgrupper kan bli bättre på att bemöta antidemokratiska tendenser och frågor om vilka utbildningsstrategier som är mest lämpliga för att stärka respekten för minoriteter diskuterades.

Dessa konferenser kommer med all sannolikt även framgent att få en sådan karaktär att regeringen bör ansvara för deras innehåll och för inbjudningarna till dem. Däremot skulle det administrativa och organisatoriska arbetet med konferenserna kunna förläggas till Forum för Levande historia i syfte att bygga upp en kontinuerlig kompetens. Erfarenheten från de två första konferenserna bekräftar behovet av sådan kontinuitet. Samtidigt skulle forumet år för år för såväl konferensdeltagare som allmänhet och särskilt intresserade kunna presentera utställningar och annat material som behandlar konferensens tema. En del av dessa utställningar bör kunna användas som internationella vandringsutställningar. Av dessa skäl är under alla förhållanden en samordning av Stockholmskonferensen och Forum för Levande historia nödvändig i fråga om planering och information.

Som en parallell till konferensen bör Forum för Levande historia också i samarbete med de organisationer och myndigheter som arbetar med mänskliga rättigheter kunna arrangera en motsvarighet till de "fackmässor" som finns inom andra områden. En början till detta, om än en mycket begränsad sådan, fanns i sidoutrymmena till Stockholmskonferensen i januari 2000. Samverkan skulle om ett ömsesidigt intresse finns, kunna ske med t.ex. de s.k. MR-dagarna som arrangeras av DemokratiAkademin, Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter, Teologiska högskolan i Stockholm och Utrikespolitiska institutet. MR-dagarna syftar till att skapa en återkommande mötesplats för forskare och praktiker som arbetar med olika aspekter av mänskliga rättigheter inom universitet, företag, myndigheter, frivilligorganisationer och offentlig verksamhet.

Forum för Levande historia kan också fungera som sekretariat för den årligen återkommande minnesdag över Förintelsens offer som beslutats.

Användningen av "ny teknik"

Av kommittédirektiven framgår att "ny teknik skall användas i största möjliga utsträckning". Innan forumets konkreta verksamhet är fastlagd och planerad är det svårt, för att inte säga omöjligt, att närmare gå in på konkreta förslag. Det innehållsliga budskapet skall rimligen styra valet av tekniska presentationsformer. Vi vill därför i första hand peka på ett par punkter som gäller såväl Internet som annan teknikanvändning.

Internet tycks lämpa sig särskilt väl som kanal för faktatexter och bilder. Det är angeläget att det finns en kvalitetssäkrad plats på Internet där lärare, elever och en intresserad allmänhet kan ta del av korrekt information om mänskliga rättigheter, olika folkmord etc. och forumet skulle därför kunna tjäna som en kvalitetssäkrad ingång till berörda ämnesområden, en s.k. "vortal" samt som en stödfunktion till forumets övriga verksamhet. Denna information skall vara lätt att hitta genom Internets olika söktjänster och stor vikt bör därför läggas på sådant arbete.

Forum för Levande historia kan också verka för att svenska forskare visar sin forskning på ett begripligt sätt på Internet i samarbete med söktjänsten Safari.

Det vore önskvärt att i Sverige ta initiativ till att ett internationellt samarbete kunde utarbeta en gemensam "vortal" och söktjänst som bara söker information i ett antal, på förhand godkända, organisationers webbsidor. Här skulle Forum för Levande historia tillsammans med andra organisationer med samma intresse kunna få en internationellt betydelsefull roll i skapandet av en bra webbingång kring frågor om mänskliga rättigheter. En "vortal" bör utöver fackkunskaper erbjuda information om utbildningar, konferenser, centrala dokument och databaser, lediga tjänster, discussionslistor m.m.

Forumet bör söka kontakt med *The European Multimedia Archive on the History of the Holocaust and the Nazi Concentration Camps*, ett europeiskt arkiv med målgrupper som historiker och andra forskare, lärare, studenter, journalister och en intresserad allmänhet. Projektet har stöd av EU och den schweiziska regeringen.

Fem museer har deltagit i bildandet: Yad Vashem i Israel, Frihedsmuseet i Danmark, Minnesmärket och museet Sachsenhausen i Tyskland, Falstadminnet i Norge och det judiska dokumentationscentret (The Jewish Contemporary Documentation Center) i Frankrike. Det tekniska arbetet för arkivet utförs i England, Schweiz och Tyskland.

Internets betydelse för rasistiska och nazistiska grupperingar skall inte underskattas. Egna hemsidor på Internet har blivit ett billigt och effektivt sätt att nå ut med propaganda. I september 1997 angav SÄPO att antalet rasistiska webbplatser ökat från ett par, tre stycken till cirka 35 på knappt två år. Antalet webbsidor och s.k. chattkanaler med nationalsocialistiskt, rasideologiskt och antisemitiskt innehåll ökade från 8 stycken 1996 till cirka 40 stycken 1999. Om invandrings- och flyktingfientliga samt invandrarkritiska webbplatser inkluderas så uppgick det totala antalet förra hösten till 110.³

Forumet bör också arbeta med dataspel inom genren "edutainment", gärna i samverkan med förlag som finns på marknaden, i syfte att i någon mån erbjuda alternativ på en marknad med ett stort inslag av våld och ett måttligt utrymme för empati och eftertanke.

Vad gäller annan ny teknik så finns bl.a. vid Interaktiva institutet en del intressanta tankar och intressant utvecklingsarbete. Interaktiva institutet arbetar med nya möjligheter för museernas utställnings- och materialproduktion, publikkontakt före och efter besök, liksom stöd för fördjupad upplevelse under ett museibesök. Deras grundläggande ansats är, menar de, att koppla upplevelse med eget skapande och lärande, dvs. ett pedagogiskt grepp som ligger nära det vi förespråkar för forumets verksamhet.

En särskilt intressant avdelning vid institutet torde vara Studion för upplevelse och förståelse. För närvarande arbetar man där med två övergripande teman som båda ligger nära forumets framtida verksamhet, nämligen IT & demokrati och Future of the Past – Visions for Museums.

Bland annat arbetar man med en digital personlig museiguide som skall medföra nya möjligheter till personlig upplevelse. Guiderna skall kunna anpassas till olika målgrupper och utvecklas så att de kan användas både i museet inför de verkliga föremålen såväl som i ett virtuellt museum.

³ Taloyan, Marina, "Svenska cybernazister och cyberrasister", Demokratiutredningen, skrift nr 28 (1999).

Man arbetar också med det digitala arkivet och utarbetar en modell för hur utställningar och information kring dem kan dokumenteras och ständigt finnas tillgängliga i ett digitalt arkiv. En nedlagd utställning kan virtuellt återupplevas och fakta kring de utställda föremålen finnas tillgängliga.

7.2 Internationella kontakter

Vårt förslag: Forum för Levande historia skall *aktivt utbyta idéer och erfarenheter med berörda myndigheter, institutioner och organisationer i andra länder.*

Frågor kring demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter är av naturen internationella och forumet bör inte minst av den anledningen utveckla ett omfattande internationellt samarbete, exempelvis kring utbildningsfrågor.

Flera internationella organisationer arbetar aktivt med mänskliga rättigheter och med utbildning i dessa frågor. Det finns ett mycket stort antal internationella organ och organisationer vars arbete forumet bör försöka bevaka och informera om. Som exempel kan nämnas FN-centret för de mänskliga rättigheterna, Unesco:s enhet för mänskliga rättigheter, demokrati och fred, FN:s flyktingkommissariat, Afrikanska enhetsorganisationen (OAU), Organisationen för amerikanska stater (OAS), Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE), Internationella arbetsorganisationen (ILO), Internationella rödakorskommittén, Human Rights Watch och inom Europa exempelvis Europarådet, Europeiska Domstolen för Mänskliga rättigheter, European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) och European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC).

Det finns givetvis också en rad andra organisationer med vilka forumet bör ha nära kontakter. Ett exempel är Aegis, en stiftelse med anknytning till Beth Shalom i England, som syftar till att genom nätverksliknande arbete identifiera orsakerna till och förutse utvecklingen av folkmordsincidenter för att förhindra dessa.⁴ Arbetet är under planering och uppbyggnad.

Den amerikanska organisationen *Facing History and Ourselves*, som arbetar med värdegrundsfrågor med utgångspunkt i Förintelsen, kan också nämnas. Organisationen, vars huvudkontor

⁴ www.aegistrust.org

ligger i Boston, bygger för närvarande upp verksamhet i såväl Väst- som Östeuropa.⁵

En annat exempel är det 1997 inrättade *Dokumentations- und Kulturzentrum deutscher Sinti und Roma* i Heidelberg vars uppdrag är att dokumentera romernas sexhundraåriga historia med särskild tyngdpunkt på Förintelsen. Centret tycks vara det enda av sitt slag i Europa.

Den 7 maj 1998 formaliserades en arbetsgrupp, *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*, bestående av Sverige, USA och Storbritannien med uppgift att stärka internationellt utbyte rörande utbildning, hägkomst och forskning om Holocaust. Gruppen beskrivs närmare i kapitel 2.

Ett intressant område för internationellt samarbete som redan har påbörjats är inom det område som internationellt brukar kallas för "Holocaust Education" och som behandlas utförligt i *bilaga 3*.

Vi föreslår som redan nämnts i detta kapitel att forumet driver frågan om en internationell specialiserad sökmotor för kvalitets-säkrad information på Internet.

7.3 Utbildning

Vårt förslag: Forum för Levande historia skall *erbjuda fort- och vidareutbildning* för lärare och andra yrkesgrupper, antingen genom egna resurser eller genom att beställa utbildning av andra utbildningsanordnare.

Forumet bör bedriva en självständig och omfattande utbildningsverksamhet kring frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter. Arbetet bör bedrivas i nära samverkan med andra institutioner beroende av exempelvis målgrupp, ämne och problemställningar, t.ex. genom att forumet beställer olika utbildningar.

Inom ramen för informationssatsningen Levande historia har det bedrivits en framgångsrik utbildning av lärare baserad på det som internationellt kallas "Holocaust Education" (se *bilaga 3*). Det är angeläget att detta arbete fortsätter och utvecklas.

Forumet bör koncentrera sina kvalificerade utbildningsinsatser mot lärare snarare än elever och även inrätta utbildnings-

⁵ www.facing.org/

möjligheter för andra specifika yrkesgrupper. Det är angeläget att utbildningen når ut över hela landet, t.ex. i samarbete med studieförbund. För att kvalitetssäkra utbildningarna bör det vidare inrättas en permanent referensgrupp som knyts till verksamheten.

Utbildningarnas innehåll och målgrupper

Liksom vad gäller andra innehållsliga delar av det framtida forumet är det svårt att i detta skede fastslå innehåll för de framtida utbildningarna, vilka bör vara kopplade till dagsaktuella frågor. Vi menar dock att forumet bör utveckla utbildning inom exempelvis följande teman: Vad är folkmord?, Vad är brott mot mänskligheten?, Att jämföra folkmord, Värdegrundsfrågor, Förintelsens historiografi, Sveriges relation till Förintelsen samt Kommunismens brott mot mänskligheten.

De utbildningar det gäller bör i första hand vända sig till yrkesgrupper och inte till elever och allmänhet. Motivet för detta är att det har större effekt att utbilda grupper som i sin yrkesutövning kan betraktas som "vidareförmedlare". Målgruppen måste kunna identifieras på ett sådant sätt att det går att göra realistiska bedömningar om gruppens förståelse och utbildningsbehov. Forumet kan trots detta givetvis anordna mindre utbildningar och föreläsningar för elever och allmänhet. I förhållande till dessa grupper är dock de olika kommunikationsinsatser som berörts tidigare betydligt viktigare.

Lärare och lärarstuderande ser vi som de kanske viktigaste grupperna. Lärare är den yrkesgrupp som möter flest ungdomar. Vi vet genom forskning och andra utredningar att det finns ett stort behov av fortbildning för flera lärargrupper inom det aktuella ämnesområdet.

I nära samarbete med högskolor och andra utbildningsanordnare bör forumet också utveckla kurser riktade till andra yrkesgrupper, t.ex. journalister, poliser, personal inom domstolsväsendet och kriminalvården, jurister i övrigt, tjänstemän inom statlig och kommunal förvaltning, militärer, läkare, personer aktiva inom frivilligt organisationsarbete, förtroendevalda i kommuner och landsting m.fl. Det finns också ett allmänt intresse av att nå ut på arbetsplatserna. Det motiverar ett samarbete med bl.a. fackliga organisationer och arbetsgivarorganisationer.

Det finns även ett stort behov av att genomföra utbildningarna så geografiskt nära de olika "målgrupperna" som möjligt. Utbildning har den fördelen att den för det mesta är lätt att flytta, ett faktum som bör tas till vara. Naturligtvis är det skillnad mellan utbildningar som är omfattande till innehåll men inte till deltagarantal, dessa torde med fördel lokaliseras centralt.

Referensgrupp

Forumets utbildning kommer att ske i nära samverkan med en rad olika organisationer. Forumets ledning bär ansvaret för innehållet och formerna för verksamheten.

Men för att säkerställa en hög kvalitet är det av stor betydelse att det finns en permanent referensgrupp inom utbildningsområdet vilken ges möjlighet att yttra sig beträffande utbildningarna. För att undvika dubbelarbete skall den verksamhet som bedrivs vid forumet vara väl samordnad med andra aktörer.

Bägge dessa funktioner bör inrymmas i den permanenta referensgruppen som bör bestå av såväl fasta representanter från institutioner med närliggande verksamhet som tillfälliga experter.

7.4 Dokumentation

Vårt förslag: Forum för Levande historia skall kontinuerligt *samla, bearbeta och lagra vittnesmål* från människor i Sverige som har erfarenhet från folkmord och folkmordsliknande situationer. Vidare bör *forumet ha kunskap om intressanta arkiv och samlingar* samt genom samarbetsavtal med museer och arkiv *ha en tydlig ordning för hanteringen av föremål och dokument* som kan komma i forumets vård eller ägo.

Kommittén har i enlighet med direktiven inlett arbetet med *insamling av vittnesmål* redan innan det nya forumet har etablerats. Detta insamlingsarbete är viktigt bl.a. eftersom människor då får chansen att föreviga sina minnesbilder till gagn för kommande generationer. Det är angeläget att samordna de nygjorda intervjuerna med redan befintligt intervjumaterial så att det blir lättillgängligt och överskådligt utan att åsidosätta människors integritet.

Forum för Levande historia bör ha ett väl fungerande samarbete med överlevande från Förintelsen och deras barn. Ett sådant samarbete har utvecklats inom ramen för den nu arbetande informationssatsningen Levande historia. Ett problem för många överlevande som i dag uppnått hög ålder, är överföringen av kunskaper, känslor och erfarenheter till andra. Att arbeta med sådana problem är viktigt av flera skäl. Det har betydelse för minnet av Förintelsen och andra världskrigets händelser, men också för kunskapen om senare tiders folkmord eller folkmordsliknande händelser. Dessutom har erfarenheterna från Förintelsen lärt oss att överföringen av kunskaper och känslor är av betydelse för de dem som berörs, både de som "ger" och de som "får" information. Denna överföring har också betydelse för senare generationer i de överlevandes familjer.

Det tog lång tid innan många av de överlevande från Förintelsen fick möjlighet att berätta om sina upplevelser. För att detta inte skall upprepas för nya grupper som har drabbats och drabbas av folkmord, massmord, "etnisk rensning" m.m. bör det framtida forumet erbjuda en möjlighet för dem som flytt eller invandrat till Sverige att berätta om sina upplevelser. På så vis skulle ett unikt minnesarkiv kunna byggas upp som skulle kunna tjäna som brygga såväl mellan olika tider som mellan olika grupper.

Med lärdom från Förintelsen skulle man inte bara samla vittnesmål som ligger närmare i tiden, man skulle också försöka samla vittnesmål från andra grupper än offren. Förhoppningsvis skulle ett sådant minnesarkiv kunna utgöra ett intressant källmaterial för försoningsprocessen i exempelvis forna Jugoslavien. Arbetet bör för svensk del främst omfatta de människor som nu bor i Sverige men arbetet bör utföras i internationellt samarbete med andra organ. Just Jugoslavien är ett intressant exempel i detta sammanhang. I Sverige har, efter beslut av regeringen, polisen och flyktingförläggningarna samarbetat och informerat asylsökande från det forna Jugoslavien om att de kan lämna vittnesberättelser om brott i hemlandet. Därigenom har bevis kunnat samlas. Ett par hundra vittnesmål har lämnats in till Jugoslaviatribunalen.⁶

⁶ Spiliopoulou, Sia, i Gustavsson, Sven & Svanberg, Ingvar (red.), *Bosnier – en flyktinggrupp i Sverige och dess bakgrund*, Centrum för multietnisk forskning (Uppsala 1995).

Av det arbete som Shoah foundation bedriver framgår också att det i dag finns intressant digital teknik som möjliggör en mängd olika bearbetningar av tusentals vittnesmål, vilket kan ge oss ny kunskap om olika förhållanden.

Ett intressant initiativ inom detta område är arbetet med det redan påbörjade projektet MeMoria, som Forum för Levande historia eventuellt skulle kunna knyta an till. Syftet med MeMoria är att dokumentera, samla ihop och strukturera olika register samt offentliggöra via Internet människors berättelser och beskrivningar som handlar om kränkningar av de mänskliga rättigheterna.⁷

Till forumets dokumentationsarbete bör också föras en säker och professionell hantering av föremål, i samarbete med exempelvis Nordiska museet, Statens historiska museer, Kulturen i Lund och läns museerna samt god kunskap om var relevanta föremål för olika utställningssyften finns bevarade. Vi anser dock inte att forumet självt skall bygga upp och vårda samlingar. Denna uppgift bör även fortsättningsvis skötas av landets museer. Forumet bör däremot kunna initiera och finansiera insamling av föremål. Likaså bör forumet ha den samlade överblicken över relevant material som finns i olika museisamlingar. Forumet skall också som nämnts planera och beställa utställningar, såväl svenska som utländska. Uppdrag bör ges och avtal bör tecknas med sådana museer och andra institutioner eller organisationer i den mån uppgiften inte redan ingår i deras verksamhet. Ett samarbete av detta slag uppfyller direktivens krav på att dubbelarbete skall undvikas och befintliga resurser utnyttjas.

Nordiska museet fick i uppdrag av kommittén att inventera förekomsten av föremål, fotografier och andra handlingar som kan knyta an till Förintelsen och finnas i svenska museer och andra organisationer. Inventeringen visar att det inte finns så många som har material med anknytning till Förintelsen och att vad som har redovisats från olika håll i viss utsträckning beror på hur man har definierat Förintelsen. Med några betydelsefulla undantag, exempelvis den s.k. Ravensbrücksamlingen vid Kulturen i Lund, rör det sig om strödda ting eller handlingar.⁸

I rapporten "Raoul Wallenberg. Redovisning från den svensk-ryska arbetsgruppen" diskuteras hur det fortsatta arbetet med att

⁷ Ansvarig för projektet är Luis Ramos-Ruggiero vid *Center for Torture- and Trauma Survivors* vid Karolinska sjukhuset.

⁸ En fullständig förteckning återfinns i Nordiska museets rapport "Redovisning av uppdrag för kommittén Forum för levande historia", Ku1999:09/17.

vinna nya kunskaper skall fortgå. Arbetsgruppens svenska del föreslår att den svenska regeringen inrättar en fond eller särskilt anslag varifrån medel kan beviljas åt forskare som vill bedriva fortsatta studier och undersökningar kring Raoul Wallenberg, hans gärning och öde. För administrationen av ett sådant program skulle, menar man, Forum för Levande historia tillsammans med Utrikesdepartementet kunna komma i fråga. Vi ser positivt på denna förfrågan och en vidare utredning beträffande den praktiska hanteringen, exempelvis i samarbete med det nya Vetenskapsrådet, skulle kunna klargöra en framtida arbetsfördelning.

8 Organisation, lokalisering och kostnader

Vårt förslag: Forumet inrättas som en *ny myndighet* med namnet Forum för Levande historia.

Forumet förläggs till Stockholm och byggs upp i nära samverkan med *regionala nätverk* med sina centra i Lund/Malmö, Göteborg/Karlstad och Umeå i syfte att sammanföra kompetens från flera delar av landet och för att ge en större nationell tillgänglighet till forumets aktiviteter.

Forumet byggs upp i nära samverkan med *Södertörns högskola* eller *Stockholms universitet, Centrum för multietnisk forskning vid Uppsala universitet och Statens historiska museer* i syfte att snabbt uppnå en dynamisk och väl förankrad verksamhet med hög samlad kompetens.

Myndighetens anslag bör för år 2003 uppgå till 58 miljoner kronor, varav minst 10–20 procent är avsedda för bidrag till verksamhet utanför det nationella forumet.

8.1 Valet av organisationsform

Grundläggande förutsättningar

Viktiga förutsättningar vid vår bedömning av lämplig organisationsform har varit att den form som beslutas för Forum för Levande historia bör baseras på följande grundförutsättningar:

Oberoende och trovärdighet i forumets kritiskt vetenskapliga förhållningssätt.

En tydlig profil som helt och fullt utvecklas med hänsyn till forumets egen verksamhet.

Stabil och långsiktigt hållbar ekonomi skall ge forumet möjlighet till hög kvalitet både i den långsiktiga planeringen och i de snabba insatser som verksamheten kan komma att fordra.

Ett nationellt och internationellt anseende skall kunna byggas upp och vidmakthållas.

Verksamheten skall präglas av flexibilitet och öppenhet för både aktuella händelser och nya diskussionsämnen.

En organisatorisk enkelhet skall främja en smidig samverkan med andra organ, nationellt och internationellt.

Den organisatoriska uppbyggnaden skall göra det möjligt att med bevarad egen profil replera på resurser som finns hos redan i dag befintliga myndigheter eller organisationer.

Goda förutsättningar för en demokratisk insyn i verksamheten, samtidigt som sekretessen kring särskilt känsliga uppgifter – inte minst rörande enskilda personer – skall tryggas.

Följande organisationsformer har diskuterats som möjliga för verksamheten vid Forum för Levande historia:

En fristående statlig myndighet.

En del av en redan befintlig myndighet, t.ex. ett museum.

En s.k. särskild inrättning vid universitet eller högskola, också det en statlig myndighetsform.

Ett privaträttsligt rättssubjekt i form av en ideell förening, men med ett statligt inflytande.

Samtliga fyra former har för- respektive nackdelar. Vilken dynamik och vilka "tvärssektoriella" synergieffekter som kommer att utvecklas vid Forum för Levande historia beror ytterst på de individer som en dag kommer att verka där och deras samspel med publiken. Det man däremot redan nu bör diskutera är i vilket regelverk och i vilken struktur verksamheten och dess samarbetspartner bör verka i.

En fristående statlig myndighet

En *statlig myndighet* har att förverkliga de politiska mål som riksdagen och regeringen ställer upp inom ramen för tilldelade resurser. En statlig myndighet tillskapas genom att riksdagen beslutar och anvisar medel till den nya myndigheten. Regeringen utfärdar en instruktion och ger bestämmelser rörande mål för verksamheten m.m. samt utser i fråga om fristående statliga myndigheter i vart fall myndighetens styrelse och ledande

befattningshavare. En myndighet kan finansieras helt eller delvis via anslag över statsbudgeten och helt eller delvis genom avgifter.

För myndighetsformen talar generellt möjligheterna till öppenhet och insyn. Också behovet av organisatorisk stabilitet kan ofta lösas bäst genom myndighetsformen. Framtida verksamhet vid forumet är därtill anslagsberoende och en mycket betydande del av investeringar och sannolikt också andra grundkostnader kommer att bli beroende av anslag inom ramen för statsbudgeten. Enligt regeringens proposition *Statlig förvaltning i medborgarnas tjänst* bör anslagsberoende statlig verksamhet, som inte är utsatt för konkurrens i huvudsak bedrivas i myndighetsform.¹

Till fördelarna med en egen myndighet hör också att Forum för Levande historia får en självständig ställning genom att den inte inordnas i en redan pågående organisation.

Forumet som del av annan myndighet

Att inrätta Forum för Levande historia vid en redan befintlig statlig myndighet som har sådana resurser att en samverkan kan ske inom flera viktiga basfunktioner har några tydliga fördelar. Det blir t.ex. lättare att få igång verksamheten redan till 2003 – som direktiven önskar – och det ger lägre gemensamma övergripande kostnader, minskad sårbarhet vid t.ex. sjukdom och annan bortovaro hos nyckelpersonal, tillgång till befintliga kontaktnät och informationskanaler, möjligheter till samordning av arbetet med exempelvis utställningar, pedagogik, information, marknadsföring och kompetensutveckling.

Av de myndigheter vi har övervägt framstår Statens historiska museer som det mest lämpliga förslaget, särskilt med tanke på det arbete som redan bedrivs mot rasism och främlingsfientlighet (se avsnitt 8.2).

Också Nordiska museet vore givetvis en fullt möjlig mottagare av verksamheten. Då handlar det emellertid inte om att föra in Levande historia i en statlig myndighet utan i en självständig stiftelse, vilket Nordiska museet är. Det ger i flera avseenden andra förutsättningar än vad som gäller beträffande en statlig myndighet.

Som en övergripande nackdel med att knyta Forum för Levande historia till ett museum ser vi forumets avsevärt bredare arbetsupp- gift än den som avser museiverksamheten. Inga omfattande perma-

¹ Prop. 1997/98:136, bet. 1997/98:KU31, rskr. 1997/98:294.

nenta utställningar skall finnas inom forumet och uppgiften att förvara och vårda föremål har vi på annan plats i betänkandet föreslagit att den under alla förhållanden skall läggas ut på lämpliga museer efter avtal med dessa. Utbildnings- och informationsverksamheten kommer att vara betydande och de kärnutställningar och temporära utställningar som vi föreslagit kommer att ha sin främsta roll som en integrerad del av detta utbildnings- och informationsarbete.

Särskild högskoleinrättning

Av högskoleförordningen (1993:100) framgår i 3. kap 8 § att det för särskilda uppgifter vid universitet eller högskola kan finnas något som kallas *särskilda inrättningar*. Verksamheten vid dessa regleras genom en särskild förordning.² I förordningen regleras exempelvis forumets uppgifter, organisation, styrelse, anställning av chef, finansiering och redovisning.

En fördel med en sådan inrättning är att formen ger forumet möjligheten att arbeta med stor självständighet, t.ex. genom att man i förordningen anger vilka organisationer som skall finnas representerade i styrelsen och att det är styrelsen som utser verkställande chef. Samtidigt kan man, som tidigare nämnts, dra nytta av de samordningsfördelar som finns när man tillhör en större organisation.

Som en övergripande nackdel med att knyta Forum för Levande historia till en högskola ser vi, på ett liknande sätt som vi nämnt beträffande anknytningen till ett museum, forumets avsevärt bredare arbetsuppgift än den som avser högskoleverksamheten. Utbildnings- och informationsverksamheten kommer visserligen att vara betydande, men övriga aktiviteter är mycket omfattande. Den främsta nackdelen med en särskild inrättning vid ett lärosäte skulle kunna vara risken att den huvudsakliga prioriteringen skulle bli undervisning och forskning. Detta kan i någon mån motverkas av det faktum att verksamheten inte fysiskt placeras vid själva lärosätet.

² Särskilda inrättningar behandlas i 3 kap. 8 § högskoleförordningen (1993:100). Ett exempel på en särskild inrättning är Förordning (1994:1173) om Internationella institutet för industriell miljöekonomi vid Lunds universitet.

Ideell förening

Vi har slutligen också övervägt en *ideell förening* som en lämplig organisationsform. I propositionen *Statlig förvaltning i medborgarnas tjänst* anför regeringen att även om statlig verksamhet normalt skall bedrivas i myndighetsform kan det ibland vara motiverat att låta en statlig uppgift utföras i en privaträttslig verksamhetsform.³ Detta kan vara aktuellt när staten och en annan part engagerar sig i anslagsberoende verksamhet och gemensamt bidrar till finansieringen. I sådana fall skall aktiebolag eller ideell förening användas.⁴ För Forum för Levande historia är den ideella föreningen den enda lämpliga av dessa två.

För att en rättskapabel ideell förening skall föreligga krävs det att stadgar antagits och att en styrelse utsetts. Vare sig föreningens medlemmar eller styrelsens ledamöter har något personligt ansvar för av föreningen ingångna förpliktelser.⁵

En ideell förening med bred sammansättning – innefattande staten, näringslivet och de stora folkrörelserna – skulle markera hela det svenska samhällets ansvar för att resurser skapas för ett arbete med demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter. Forumets syfte, att vara ett vitalt kunskapscentrum som främjar en kontinuerlig diskussion i avsikt att stärka människors vilja att aktivt verka för alla människors lika värde, ligger i vissa avseenden närmare den ideella föreningen som organisationsform än myndigheten.

En invändning mot myndighetsformen, som samtidigt är ett argument för en ideell förening, är att vi föreslår att forumet bl.a. skall granska, tolka och beskriva samtida politisk historia. Det kan då ligga ett värde i en viss distans mellan forumet och den beslutande politiska makten. Hela det formella ansvaret för verksamheten ligger hos den ideella föreningen och dess styrelse. Denna fullständiga formella frihet skulle dock sannolikt begränsas av verkligheten, t.ex. eftersom stora delar av Forum för Levande historia måste finansieras med statliga budgetmedel.

För att Forum för Levande historia skall kunna bedrivas som ideell förening skulle dock krävas att ett antal organisationer, företag, stiftelser och andra vore villiga att betala en årsavgift och bära det ansvar som ett medlemskap innebär. Möjligheten att varaktigt

³ Prop. 1997/98:136, *Statlig förvaltning i medborgarnas tjänst*, s. 34 f.

⁴ Prop. 1995/96:61, bet. 1995/96:LU7, rskr. 1996/97:79.

⁵ *En förvaltningsrättslig översikt*, Statskontoret 1996:25, s. 68.

få tillräckliga externa anslag torde därför vara den största svagheten med valet av ideell förening som organisationsform för Forum för Levande historia. En sådan organisation kan enligt vår bedömning inte bildas utan ett starkt och direkt regeringsengagemang. Den kontinuitet, stabilitet och öppenhet som myndighetsformen erbjuder är inte heller garanterad av formen ideell förening.

Vår uppfattning

Vårt förslag är att Forum för Levande historia skall inrättas som en egen statlig myndighet.

I våra direktiv heter det visserligen att vi i första hand skall pröva att administrativt inordna verksamheten under befintlig myndighet. Vi menar dock att de grundläggande förutsättningar vi nyss nämnt bäst tillgodoses genom ett beslut att inrätta Forum för Levande historia som en fristående statlig myndighet, dock med en sådan samverkan med andra myndigheter och institutioner att onödigt dubbelarbete undviks. Därmed menar vi oss ha uppnått direktivens intention i detta avseende.

Den nya myndigheten kan som egen myndighet utformas utslutande utifrån de krav som verksamheten inom Forum för Levande historia ställer. Forumet får en egen ledning genom den myndighetsstyrelse och ledning i övrigt som blir en naturlig följd av myndighetsbildningen. Sammantaget leder dessa faktorer till att forumets profil blir tydligare än om det inlemmas i en redan befintlig myndighet eller organisation. Dessa motiv stärks ytterligare av att den verksamhet som forumet skall bedriva har en så speciell bakgrund och karaktär att möjligheten till profilering är särskilt viktig. Forumets självständighet bör kunna tryggas genom den självständighet som allmänt gäller för svenska myndigheter.

Vi noterar att det nybildade Dansk Center for Holocaust- og Folkedrabstudier är knutet till det danska utrikesdepartementet. United States Holocaust Memorial Museum i Washington och Yad Vashem i Jerusalem är statliga myndigheter med en direkt anknytning till respektive regering.

Vi har också vid vår bedömning av lämplig organisationsform tagit hänsyn till att verksamheten blir så omfattande och att graden av finansiering via den statliga budgeten så hög att detta talar för att den skall bedrivas inom ramen för en egen myndighetsbildning.

Inrättandet av en egen myndighet behöver som redan antytts inte få några nämnvärda negativa konsekvenser för effektivitet och samordning. Forumets storlek kan hållas på en rimlig nivå genom en nära samverkan med andra myndigheter och organisationer. En sådan samverkan bör anges i forumets instruktion.

Intern organisation

Verksamheten skall ledas av en *styrelse*.

Den *verkställande chefen* bör ha det operativa ansvaret för Forum för Levande historia i Stockholm, liksom för samarbetet med bl.a. de myndigheter och regionala verksamheter som vi föreslår. Den verkställande chefen kan utses endera av regeringen eller av styrelsen för Forum för Levande historia beroende av vad regeringen anger i myndighetens instruktion. Vi förordar det senare av dessa båda alternativ.

I vart fall två *rådgivande organ* bör finnas inom Forum för Levande historia, nämligen ett vetenskapligt råd och ett pedagogiskt råd.

Den *operativa verksamheten* bör i hög grad vara projektbaserad. Projektledning bör bedrivas av forumet med hjälp av externa experter vilka knyts till varje projekt.

8.2 Forum för Levande historia i Stockholm

Valet av lokaliseringsort för ett nationellt centrum

Vi föreslår att Forum för Levande historia som nationellt organ skall förläggas till Stockholm. Som framgår i avsnitt 8.3 är det inte den befintliga kompetensen, det nödvändiga engagemanget och den värdefulla erfarenheten som varit avgörande. Dessa tillgångar menar vi, som framgår där, finns på flera håll i landet.

Vi har i stället främst tagit hänsyn till att Stockholmsregionen sannolikt har de bästa förutsättningarna att attrahera en stor publik. Det gäller såväl professionellt verksamma personer som intresserad allmänhet. Till detta kommer ett stort antal tillresande och – vilket är viktigt med tanke på önskan att i särskilt hög grad nå unga människor – ett stort antal deltagare i skol- och studieresor från hela landet.

Vi har också gjort en bedömning av det symbolvärde som ligger i en placering i Stockholm. I fråga om just Forum för Levande historia är det uppenbart att många av de organisationer vi samtalat med fäster vikt vid en lokalisering tillsammans med de nationella demokratiska beslutande organ som finns i Stockholm, främst riksdagen och regeringen. En av de organisationer som aktivt deltagit i diskussionen om ett forum för levande historia, Judiska församlingarnas centralråd, har redan fattat ett formellt beslut om att bestämt förorda en lokalisering till Stockholm av just symbolskäl. Andra organisationer har muntligen gett uttryck för samma uppfattning.

I ett internationellt sammanhang har därtill genomförandet av Stockholmskonferensen 2000 och utfästelsen att även fortsatt, om än i andra former, genomföra årliga konferenser i Stockholm på samma tema som fjolårets konferens gett ytterligare motiv för en lokalisering till Stockholm. Stockholmskonferensen har blivit ett begrepp och en nära samverkan mellan konferensen och Forum för Levande historia är en nödvändighet.

Likaså har flera organisationer framhållit att det helt dominerande antalet myndigheter, folkrörelser och andra organisationer med särskilt intresse i sammanhanget också har sina nationella organ förlagda där. Studiebesök och andra besök hos dessa organ kan alltså vid en lokalisering i Stockholm på ett naturligt sätt samordnas med besök vid Forum för Levande historia.

Det är också viktigt att påpeka att den fysiska placeringen endast berör vissa delar av forumets verksamhet, i första hand de aktiviteter och utställningar som skall genomföras i det nationella forumets egna lokaler, liksom arbete enskilt eller i grupp i forumets "kunskapotek". Forumet skall i övrigt som en övergripande uppgift, på samma sätt som informationsatsningen Levande historia hitintills har gjort, verka för att så stora delar av verksamheten som möjligt kommer hela landet till del. Inte minst uppgiften att stimulera diskussioner i skolor och på arbetsplatser är angelägen.

Valet av plats och byggnad

De överläggningar vi haft med Statens fastighetsverk har klargjort att det finns två sådana alternativ som båda skulle kunna fungera väl efter om- och/eller tillbyggnad. Det ena är Gamla Riksarkivet

och det andra Östra Stallet i kv. Krubban på Östermalm. Vi redovisar båda dessa alternativ.

Det slutliga valet mellan de båda alternativen blir i hög grad beroende av statens samlade lokalplanering i centrala Stockholm. I båda fallen fordras regeringsbeslut inför en ombyggnad av lokalerna.

Gamla Riksarkivet

Riksarkivet på Riddarholmen är mycket centralt beläget, 150 meter från Gamla Stans tunnelbanestation och 50 meter från busshållplats vid Munkbroleden. Ett begränsat antal parkeringsplatser finns på Riddarholmens kaj. Järnvägen och den sexfiliga Centralbron gör att husets östra sida är bullerstörd, medan gårdssidan mot Stenbockska palatset är lugnare. Ljudstörningarna är dessutom avsevärt mindre på de våningar som ligger ovanför entréplanet. Gårdssidan är också det naturliga läget för en ny, rullstolsanpassad huvudentré.

Huset byggdes som en tillbyggnad för Riksarkivet, som då låg i Stenbockska palatset, och stod klart 1891 (arkitekt Axel Fredrik Nyström). Det uppfyllde alla dåtidens krav på en modern och säker arkivbyggnad i sten, tegel, betong och järn och är idag en av Stockholms märkligaste och bäst bevarade byggnader från 1800-talets slut. Stenbockska palatsets inrymmer nu Svea Hovrätt. En tidigare förbindelsegång från sydöstra trapphuset är numera riven, medan förbindelsen i flygeln mot Tryckerigatan finns kvar men är stängd.

Riksarkivet flyttade till nya lokaler i Marieberg 1968. Huset användes därefter som arkivdepå och markvåningen hyrdes av Genealogiska föreningen fram till 1996, varefter huset stått tomt. Under kulturhuvudstadsåret 1998 uppläts byggnaderna tillfälligt för bl.a. utställningar.

Byggnaden är statligt byggnadsminne. Den är unik för att den i stort sett är orörd sedan den byggdes, och för att den på ett så tydligt sätt visar sambanden mellan byggnadskonstruktionen, installationerna och interiören, allt präglat av arkivverksamheten, i såväl plandisposition som i detaljer.

Avsikten är att rusta upp huset så att det åter kan finna en långsiktig användning och Statens fastighetsverk arbetar för närvarande

med ett förslag som i mycket stor utsträckning utgår från byggnadens förutsättningar.

Fastighetsverket ser helst en hyresgäst som, utöver att ta till vara husets kulturhistoriska värden, gör dessa tillgängliga för allmänheten. En förutsättning för publik användning är att byggnaden förses med sprinkler och kompletteras med ny(a) hiss(ar). Beroende på antal besökare kan också en breddning av utrymnings-trappor krävas.

Lokalarean är idag totalt ca 5 100 kvm. Vinden kan antas gå åt till fläktrum och andra teknikutrymmen, och något entresolbjälklag kan behöva tas bort för ökad rumshöjd (om antikvariskt tillstånd ges), vilket skulle minska tillgänglig lokalarea till ca 4 200 kvm (mindre om flera bjälklag tas bort).

En ombyggnad av Gamla riksarkivet skulle ge praktiska och ändamålsenliga lokaler, bl.a. i form av välfungerande utställningslokaler, seminarie- och lektionssalar, en stor hörsal (under förutsättning att ett entresolbjälklag kan monteras ned, vilket underlättas av att konstruktionen medger att de nedmonterade byggnadsdelarna sparas och att nuvarande konstruktion kan återställas om antikvariska skäl skulle motivera detta i en framtid) och dessutom goda kontors- och arkivutrymmen.

Till detta kommer en positiv påverkan på stadsbilden. Forum för Levande historia skulle verksamt kunna bidra till att göra Birger Jarls torg och Ridderholmen mer livaktig än vad som är fallet i dag.

Östra stallet i Kv. Krubban

Kvarteret Krubban är centralt beläget intill Narvavägen på Östermalm, mellan Karlaplan med tunnelbanestation och Strandvägen med busshållplats vid Djurgårdsbron. Nästan hela kvarteret upptas idag av Riksantikvarieämbetet och Historiska museet. Stallflygeln ligger alltså mellan Historiska och Nordiska museerna och med Djurgården på kort avstånd.

Östra stallflygeln, i hörnet av Banérgatan och Storgatan, är en del av det äldsta bevarade kasernetablissemanget, som uppfördes åren 1805–1817 för Livgardet till häst. Det är arkitekten Fredrik Bloms första stora byggnadsprojekt och med sina väl avvägda proportioner och sparsamma dekor ett av empirens mästerverk.

Den östra delen, mot Banérgatan, var ursprungligen ridhus och har spännbocksförstärkta takstolar, som ger en stor pelarfri yta och

volym. Redan 1818 tycks ridhuset ha byggts om till stall och ett bjälklag lades in, men detta är numera åter borttaget. Det stora rummet har på senare år använts sommartid för tillfälliga utställningar och andra evenemang. Resterande lokaler är huvudsakligen kallförråd.

En översyn har påbörjats av hur hela kvarteret bäst skall utnyttjas då Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, som tidigare var samma myndighet, numera är åtskilda. För att RAÄ skall kunna samla hela myndigheten i kv. Krubban krävs att Östra och/eller Västra stallet utnyttjas mer effektivt och att viss nybyggnad sker.

Bebyggelsen är byggnadsminnesmärkt. I motivet för byggnadsminnesförklaringen framhålls, förutom kasernanläggningen med stallflyglarna och Historiska museet, den småskaliga och lantliga karaktären i kvarterets västra del med låga byggnader och mellanliggande öppna ytor.

Den östra stallflygeln är den enda av Livgardets byggnader som invändigt bevarar betydande delar av den ursprungliga inredningen, spiltor med stolprader, krubbor av kalksten m.m.

För närvarande pågår projektering (byggnadsprogram är nyligen färdigställt) för ombyggnad av stallet till biblioteks-, arkiv- och informationslokaler för Riksantikvarieämbetet, då dessa funktioner skall flyttas från huvudbyggnaden och ge plats för ytterligare kontorsarbetsplatser. En del av arkivlokalerna föreslås därvid placerade under den stenlagda gården mellan huvudbyggnaden och stallet.

Lokalarea efter ombyggnad är enligt det nu aktuella byggnadsprogrammet drygt 3 000 kvm i stallet och ca 1 400 kvm under gården.

Även Östra stallet skulle ge ändamålsenliga lokaler. Även här skulle praktiska och intressanta utställningslokaler kunna åstadkommas. Utrymme finns för seminarie- och lektionssalar. Det bör också gå att åstadkomma en tillräckligt stor hörsal och goda kontors- och arkivutrymmen.

Den aktuella planeringssituationen och det faktum att lokalen i kvarteret skall delas mellan tre aktörer innebär att en lokalisering i kvarteret Krubban sannolikt kommer att ta längre tid att realisera än i gamla Riksarkivet.

8.3 En dynamisk verksamhet fordrar samverkan

Samverkan forum – museum – högskola

En av grundtankarna med Forum för Levande historia är att åstadkomma en helt ny typ av verksamhet. Vi föreslår inte ett museum, inte en skola, inte en högskola, inte ett bibliotek, inte ett arkiv, inte en biograf, inte ett kulturhus och inte ett informationsprojekt. Vi tror däremot på en fruktbar blandning av komponenter från alla dessa verksamheter.

Flera museer arbetar redan på bred front med många olika verksamhetsområden och högskolan skall inte bara undervisa och forska utan även informera om sin verksamhet. Men museerna är fortfarande främst specialiserade på hanteringen av föremål, tillsammans med en kringliggande verksamhet som är starkt kopplad till dessa, och högskolan främst på forskning och undervisning. Museerna håller på att utveckla sitt pedagogiska arbete, inte minst för barn upp till tonåren, men den mesta kunskapen om barns inläring och kunskapsutveckling torde finnas inom skolan och högskolan.

Högskolans forskare tar kontinuerligt fram ny kunskap, men för den som inte studerar vid högskolan blir inte denna kunskap alltid så lättillgänglig.

Vi tror att verksamheten vid det kommande forumet kan bli särskilt framgångsrik om man på ett konkret sätt förenar och utvecklar följande komponenter:

Den publika verksamheten Levande historia.

Högskolans utbildning och forskning inom berörda områden.

Museernas utställningskompetens, pedagogiska arbete och hantering av föremål.

Frivilligorganisationernas verksamhet.

Vi föreslår därför att forumets verksamhet byggs upp i nära samverkan genom avtal med

Södertörns högskola, särskilt det Samtidshistoriska institutet
eller Stockholms universitet,

Historiska museet och med

Centrum för multietnisk forskning (främst Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord) vid Uppsala universitet.

Som framgår nedan bedriver dessa organisationer en för forumet relevant verksamhet och arbetet mot rasism och för en stärkt demokrati är ursprungligt eller har för dem utvecklats till viktiga profilfrågor. Inom sin respektive genre är det också relativt begränsade och dynamiska organisationer vilket vi tror är till fördel för det nya forumet.

Samtidigt är emellertid skillnaderna mellan organisationerna, i fråga om inriktning men även storleksmässigt, påtagliga. Det motiverar att de samarbetsformer som etablerats mellan forumet och dem kan bli av olika art och omfattning.

Södertörns högskola

Vid högskolan finns sedan ett par år *Samtidshistoriska institutet* som är ett nationellt centrum för forskning, utbildning, dokumentation och information om Sveriges historia efter andra världskriget. Institutet arbetar på mångvetenskaplig grund och har ett 25-tal forskare och lärare knutna till sin verksamhet. Bakgrunden till institutet är bl.a. de senaste årens samhällsdebatt som i betydande utsträckning har präglats av frågor ur det nära förflutna övervakningssamhället – t.ex. steriliseringsdebatten, den svenska modellens utveckling och Sveriges relationer till Nazityskland. Institutet ser sin verksamhet som ett svar på det i debatten återkommande påståendet att kunskaper för att allsidigt kunna belysa frågorna i stor utsträckning saknats.

Syftet med institutet är att ge vetenskaplig legitimitet åt den samtidshistoriska forskningen och stimulera teori- och metodutvecklingen på detta område. Institutet skall fungera som kontaktskapare och koordinator av den samtidshistoriska forskningen och eftersträvar en mångvetenskaplig inriktning, där det historiska perspektivet tillmäts en integrativ funktion. Institutet är unikt i sitt slag i Sverige och har ett etablerat internationellt samarbete kring frågor om hur man kan bedriva samtidshistorisk forskning. Institutet arbetar dessutom redan på ett systematiskt utåtriktat sätt med seminarier och skrifter till en bredare allmänhet. Vidare är man involverad i att, så som föreslås i Skolverkets rapport (se avsnitt 3.5), utveckla fort- och vidareutbildning för lärare i samtids-historia.

Ett specifikt projekt vid institutet som vi tror skulle vara värdefullt för forumet är också den planerade samtidshistoriska data-

basen som på sikt skall kunna fungera som såväl uppslagsbok som tematiskt undervisningsmaterial för olika skolnivåer.

Även annan verksamhet vid Södertörns högskola kan nämnas, t.ex. den humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningen där man studerar samhällsförhållanden, historia och kultur i Öst- och Centraleuropa med särskild inriktning på Östersjöregionen. Ett viktigt område vid högskolan är politiska och institutionella faktorer i länderna i Östersjöregionen efter sovjetväldets fall. Studierna är särskilt inriktade på vilka mekanismer som stärker demokratiska, uthålliga och fungerande institutioner.

De frågor som forumet skall arbeta med är i många fall centrala profilfrågor för Södertörns högskola. Det gäller t.ex. den uttalade multietniska rekryteringen – 40 procent av studenterna har utländsk bakgrund och 20 procent är första generationens invandrare, de konsekvent tillämpade mångvetenskapliga perspektiven i alla utbildningar, liksom idealet om en "allmän medborgerlig bildning" som bl.a. kommer till uttryck i den sedan fyra år bedrivna basårsutbildningen "demos".

Ett aktivt deltagande i Forum för Levande historia skulle kunna innebära en betydande stimulans och intresse för de delar av Södertörns högskolas verksamhet som vi pekat på. Med den betydelse statsmakterna fäst vid utvecklingen av högskolan är detta i sig ett viktigt positivt argument för den ordning vi föreslår.

Stockholms universitet

En annan möjlig högskolepartner vore Stockholms universitet. Där finns över 30 000 studenter och 8 000 anställda från ett hundratal länder. Som framgår nedan bedriver man mycket forskning och undervisning som ligger nära forumets verksamhet. Stockholms universitet har också lång erfarenhet av aktiviteter riktade mot en bredare allmänhet, t.ex. i form av öppna föreläsningar, Kunskapsbanken på Internet och vetenskapsveckor.

Centrum för invandringsforskning (Ceifo) är en tvärvetenskaplig forskningsenhet vid Stockholms universitet, grundad 1983. Centrets forskningsverksamhet omfattar praktiskt taget alla aspekter av internationell migration och det mångkulturella samhället. Etnicitet, främlingsfientlighet och rasism, relationer mellan etniska grupper, integration och segregering, etnisk diskriminering, nationalitet och nationalism, nynazism och antisemitism samt migra-

tions- och flyktingpolitik är några av de frågor som står i fokus för deras forskning. En ständig resonansbotten för denna forskning utgörs av de aspekter av det svenska samhället och den svenska kulturen som tydliggörs i mötet mellan svenskar och andra etniska grupper.⁶

Vid *Historiska institutionen* finns en omfattande modern historisk forskning som bl.a. har rötter i det omfattande forskningsprojektet *Sverige under andra världskriget* (SUAV), inom vilket det publicerades ett tjugotal doktorsavhandlingar mellan 1966–1978.⁷ Vidare har t.ex. den forskning som uppmärksammades i samband med debatten om den svenska steriliseringspolitiken bedrivits där inom ramen för projektet "Stat och individ i välfärdssamhället".⁸

Även delar av forskningen vid exempelvis *Statsvetenskapliga institutionen*, *Juridiska institutionen*, *Institutionen för journalistik, medier och kommunikation*, *Latinamerikainstitutet* (LAIS), *Kriminologiska institutionen* och *Pedagogiska institutionen* bör beaktas.⁹

Statens historiska museer

Statens historiska museer (SHMM) består sedan 1998 av två självständiga museer: Statens historiska museum, i dagligt tal Historiska museet, och Kungl. Myntkabinettet – Sveriges ekonomiska museum. Centralt i instruktionen för SHMM är uppgiften att "...bevara och förmedla kulturarvet samt ge perspektiv på samhällsutvecklingen och samtiden".¹⁰

Historiska museets verksamhet förknippas däremot i vissa kretsar främst med förhistoria och medeltid och museet har den största delen av sin kompetens uppbyggd kring dessa tidsperioder. Med den förmedlande verksamhet som allt sedan 1960-talet bedrivits vid museet har denna kronologiska begränsning dock sedan länge i praktiken övergetts. Detta bredare uppdrag finns även kodifierat i såväl instruktion som av riksdagen antaget övergripande mål för museet. Ett mer aktivt arbete mot modern historia torde dock

⁶ <http://www.ceifo.su.se/sv/Default.htm>

⁷ Stig Ekman, "Sverige under andra världskriget – erfarenheter från arbetet i ett projekt", (Historisk Tidskrift 1979, s. 152–165).

⁸ Bl.a. genom Majja Runcis avhandling, *Steriliseringar i folkhemmet* (Stockholm 1998), om hela projektet se **Fel! Bokmärket är inte definierat.**; vid projektet är också Mattias Tydén verksam.

⁹ http://www.statsvet.su.se/forskning99/researchprojects_99/politics_of_development_99_project.htm

¹⁰ 1 § Förordning (1997:1172) med instruktion för Statens historiska museer.

kräva att museet på sikt kan fortsätta att utveckla sin kompetens inom detta område. Detta finns det goda förutsättningar för i den av oss föreslagna samverkan med Södertörns högskola. Vår bedömning är således att Statens historiska museer är den för en samverkan med Forum för levande historia lämpligaste museimyndigheten.

Museet har under ett antal år arbetat aktivt och målinriktat för att stävja den användning av historia som syftar till att underbygga främlingsfientlighet och rasism och man ser bruket av kulturarvet som en viktig fråga för samhällets demokratiska utveckling.

De centrala kulturarvsinstitutionerna fick sommaren 1997, utifrån rapporten *Kunskap som kraft*, i uppdrag av regeringen att utföra särskilda insatser mot främlingsfientlighet och rasism. Uppgiften att leda och samordna detta arbete gavs till Statens historiska museer.

Inom ramen för detta arbete har Statens historiska museer själv genomfört och medverkat i en rad olika utställningar och föreläsningar. Bland pågående arbeten kan nämnas det samnordiska projektet "Vitt oljud – nordiskt mörker" som syftar till att ge ungdomar ett historiskt perspektiv på rasism och främlingsfientlighet samt till att få dem att själva analysera sitt förhållande till nynazism, diskriminering av invandrare och andra minoriteter, nationell identitet, utanförskap, demokrati och yttrandefrihetsproblematiken.

Vidare kan nämnas att museet aktivt har arbetat med ett projekt som syftar till att nå skoltrötta gymnasister och att väcka deras intresse för historia, inte minst utifrån existentiella frågor.

Museet har alltsedan de arrangemang man ansvarade för i anslutning till Stockholmskonferensen också byggt upp ett internationellt kontaktnät med olika s.k. Holocaustmuseer runt om i världen.

Eftersom vi föreslår att forumet skall arbeta aktivt med Internet är det också av stort värde att ta till vara på den erfarenhet Historiska museet har byggt upp genom ett långt kommet arbete med detta medium.

Också på andra sätt har man vid Historiska museet eftersträvat att knyta samman museets traditionella verksamhet med dagsaktuella inslag i utställningarna. Museets aktiva medverkan i arbetet i Forum för Levande historia skulle ytterligare stärka en sådan utveckling.

Statens historiska museer besitter kompetens som rör bl.a. samordning, planering, uppföljning, redovisning, analyser och utveckling av olika verksamheter som skulle kunna komma Forum för Levande historia till nytta. Man bedriver f.n. ett museipedagogiskt utvecklingsarbete inriktat särskilt på gymnasieskolan. Syftet är att i bred samverkan med olika aktörer bl.a. utveckla ny metodik och stödja forskning och utveckling inom det museipedagogiska området.

Däremot ligger en samtidshistorisk satsning som Forum för Levande historia inte i linje med den generella kronologiska uppdelning mellan Historiska museet och Nordiska museet som i dag föreligger i fråga om museets samlingar, där Historiska museet främst arbetar med tiden före 1523. Således motsvarar inte heller museets befintliga samlingar 1900-talet.

Vi har vid samtal med Nordiska museets ledning uppfattat museets inställning så att man skulle ha ett intresse av att inom ramen för museets eget långsiktiga arbete, byggt på det arbetssätt som utvecklats, ta på sig ansvaret för den samlade verksamhet som Forum för Levande historia representerar. Man framhåller att en sådan lösning, som givetvis fordrar ett motsvarande ekonomiskt tillskott till museet från statens sida, skulle leda till samordnings- och kvalitetsvinster genom den omfattande materialinsamling, utställningsverksamhet, information och utbildning som Nordiska museet redan bedriver.

Däremot bedömer man från Nordiska museets sida inte ett deltagande i en lösning av det slag som vi föreslår, där museet skulle engagera sig i verksamheten inom Forum för Levande historia som en fristående myndighet, som möjligt.

Vår bedömning är mot den här bakgrunden att Statens historiska museer är den för en samverkan med Forum för Levande historia lämpligaste museimyndigheten. Ett sådant ansvarstagande är enligt vår mening beroende av vilken långsiktig ambition som finns beträffande Statens historiska museer. Vi har förstätt det så att det engagemang bl.a. för samtidsinriktade utställningar som myndigheten visat, ligger väl i linje med dessa planer. Det har kommit till uttryck på skilda sätt, bl.a. genom uttalanden från Kulturdepartementet.

Det som talar för en nära samverkan mellan Södertörns högskola och/eller Stockholms universitet och Historiska museet är de inriktningar som dessa har gemensamt. De betonar strävan efter fördjupat historiemedvetande hos allmänheten, man har utvecklat

samarbete med institutioner i Östeuropa och man vill se ökat samarbete mellan museisektorn och högskolesektorn för att utveckla det pedagogiska arbetet.

Centrum för multietnisk forskning

Det multietniska centret vid Uppsala universitet är ett tvärvetenskapligt centrum för studiet av kulturella och sociala fenomen och förändringsprocesser relaterade till den etniska dimensionen i mänskligt liv. Till forskningsområdet hör etniska relationer och processer i mångkulturella samhällen samt kulturella och samhällsliga effekter av internationell migration. Tyngdpunkten i verksamheten ligger på studiet av etnicitetens kulturella dimensioner.

Vid centrumet finns sedan 1998 *Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord*. Av dess forskningsplan framgår att man med tanke på regeringens intentioner och den relativa avsaknaden av svensk forskning på området kommer att sätta Förintelsen i fokus, i synnerhet det svenska samhällets hållning. Men avsikten är också att forska kring bl.a. nynazism och främlingsfientlighet, våldet i det moderna samhället samt att mer generellt studera folkmord och folkmordsliknande situationer i olika delar av världen samt allvarliga brott mot de mänskliga rättigheterna.¹¹ Man pekar bl.a. på följande möjliga forskningsområden:

Förintelsens historia. Detaljerade studier av Förintelsens karaktär och förlopp på regional och lokal nivå i Östeuropa och Baltikum.

Sverige och Förintelsen. Studier av hur olika sektorer av det svenska samhället förhöll sig till utvecklingen under trettioåret och andra världskriget: statsapparaten, politiska partier och organisationer, kyrkor och samfund, media och kulturliv, utbildningsväsende.

Nynazism och främlingsfientlighet. Tendenser till antisemitism och nynazism i Sverige och omvärlden.

Komparativa perspektiv: folkmordsliknande situationer i olika delar av världen (exempelvis Bosnien, Kurdistan, Sovjetunionen under Stalin-perioden) samt allvarliga brott mot de mänskliga rättigheterna (förföljelser av minoriteter och hot mot ursprungsbefolkningar).

¹¹ *Forskningsplan. Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet*, Centrum för multietnisk forskning (Uppsala 1998), s. 53–54.

Preventiv diplomati, förhindrande av folkmord och försoningsprocesser.

Didaktiska frågor kring Förintelsen och folkmord för att fördjupa kunskapen om undervisning rörande Förintelsen, folkmord och grova brott mot mänskliga rättigheter.¹²

Inrättandet av Programmet för studier av Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet var en direkt parallellåtgärd till informationssatsningen Levande historia. Ett nära samarbete har funnits alltsedan de båda verksamheternas start och en fortsättning av detta samarbete är naturlig.

Andra aktörer i regionen

Beträffande forskning och utbildning är närheten till mycket av den forskning och utbildning som bedrivs vid Uppsala och Stockholms universitet av stort värde.

Vid Uppsala universitet finns t.ex. *Institutionen för Östeuropa-studier*, vars arbete syftar till att öka kunskapen om bl.a. samhällsförändringen i de forna öststaterna efter kommunismens kollaps. Även verksamheten vid *Institutionen för freds- och konfliktforskning* är av intresse för forumet. Forskningen där avser bl.a. risken för våld mellan sociala grupper, organisationer och stater liksom konflikters uppkomst och utveckling, med inriktning mot konfliktlösning och säkerhetsarrangemang.¹³ Vid *Statsvetenskapliga institutionen* bedrivs forskning inom statskunskapens alla delar och särskilt intressant för forumets framtida verksamhet torde bl.a. forskningen kring makt- och demokratiproblem i Sverige, Europa och tredje världen vara, liksom den svenska parlamentarismens uppkomst och funktion samt studier kring demokratins och rättsstatens möjligheter att rota sig i det forna Sovjetunionen. Även arbetet kring etik och socialt kapital kan nämnas. *Teologiska institutionen* vid Uppsala universitet bedriver bl.a. forskningsprogrammet "Etik och samhälle" som behandlar samspelet mellan människor i olika sociala gemenskaper och institutioner.

I Uppsala finns även *Life & Peace Institute* (LPI) som är ett internationellt ekumeniskt centrum med syfte att främja rättvisa, fred och försoning genom forskning, seminarier och publikationer.

¹² <http://www.multietn.uu.se/images/uphgssv/fop06allmann.PDF>

¹³ <http://info.uu.se/foguide.nsf/sidor/HS3.html>

Institutet har haft nära kontakt med FN och i särskilt hög grad arbetat med konflikten på Afrikas horn.¹⁴

Bland museerna i regionen med anknytning till forumets verksamhet vill vi särskilt peka på verksamheten vid Stiftelsen Nordiska museet, dit nära 300 000 besökare kommer årligen. Museet är etnologiskt och kulturhistoriskt ansvarsmuseum med unika samlingar av föremål, uppteckningar, svar på frågelistor, arbetarminnen, självbiografier, dagböcker, kassaböcker och brev. Där finns t.ex. också Sveriges största kulturhistoriska fotosamling. Museet har de senaste åren exempelvis genomfört en stor insamling av "Judiska minnen" samt haft utställningar som "Nytt liv, nytt land" (om ut- och invandring), "Vad mina ögon sett" (om de vita bussarna) och "100 år av framtidstro".

Ett annat, betydligt mindre, museum i regionen är Judiska museet.

Därutöver finns en rad andra intressanta aktörer att genomföra projekt tillsammans med, t.ex. inom bildkonst, teater och musik. Södra teatern med dess starka multietniska inslag kan nämnas, liksom Judiska teatern.

Verksamheten direkt hos forumet

Direkt hos Forum för Levande historia kommer då resurser för följande verksamheter att ligga fullt ut:

Ledning, samordning och utveckling av forumets samlade arbete. De strategiska kompetenser som bör finnas i forumets ledning rör frågor om personal och kompetensutveckling, utbildning, kommunikation, IT och ekonomi. I lednings- och samordningsuppgiften är det centrala inslaget att göra forumet till den kraftfulla motor och mötesplats som vi föreslagit. Till lednings- och samordningsuppgiften hör också att i enlighet med de mål och ramar som beslutas av forumets styrelse svara för forumets samverkan med Samtidshistoriska institutet, Stockholms universitet, Statens historiska museer och Centrum för multietnisk forskning. I uppgiften ingår också att utveckla det omfattande samarbete med verksamheter som bedrivs i Lund/Malmö, Göteborg/Karlstad och Umeå som vi föreslår i nästa avsnitt.

¹⁴ <http://www.life-peace.org/lpi.htm>

Forumets *informationsarbete*, som tar över arvet från informationssatsningen Levande historia samtidigt med en breddning av informationsarbetets ämnesmässiga innehåll. I denna uppgift ingår ansvaret för en kvalitetssäkrad ingång till de ämnesområden med vilka forumet arbetar och internationell samverkan kring en söktjänst som bara söker information i godkända webbsidor.

"Kunskapoteket", inkl. bibliotek och möjligheten att från forumet nå aktuella webbplatser, en funktion som är integrerad med guidning och annat pedagogiskt arbete som riktar sig till forumets besökare.

Film- och teaterföreställningar, konstutställningar, konserter och andra kulturarrangemang liksom *debatter* i forumets eget hus eller på andra platser. En viktig del i denna uppgift är kontakterna med de frivilligorganisationer som skall kunna uppleva forumet som en naturlig plats för arrangemang som rör demokrati, tolerans, mänskliga rättigheter, Förintelsen och folkmord. Även i den här uppgiften kan kort- eller långvariga projektgrupper spela en viktig roll.

Sekretariat för *minnesdagen över Förintelsens offer*.

Samling och bearbetning av *vittnesmål* från människor i Sverige som har erfarenhet från folkmord och folkmordsliknande situationer.

- *Internationella kontakter.*

Administrativ bas för framtida *Stockholmskonferenser*. För beslut om program och inbjudningar bör däremot även i framtiden regeringen svara.

Administrativa servicefunktioner knutna till den kontinuerliga verksamheten i huset Forum för Levande historia.

Samverkan med regionala nätverk

Av direktiven framgår att en geografisk bredd är angelägen för den verksamhet som Forum för Levande historia skall bedriva.

Vi föreslår därför att samarbete upprättas mellan det nationella forumet i Stockholm och, genom olika nätverk, med ämnesmässigt närliggande verksamheter i

Malmö/Lund,
Göteborg/Karlstad, och
Umeå.

Samtliga dessa regioner har kompetens som skulle möjliggöra att ett nationellt Forum för Levande historia förlades där. De kan också redovisa ett klart dokumenterat engagemang i de frågor som Forum för Levande historia skall arbeta med. Det finns likaså i alla dessa regioner betydande erfarenheter av samverkan med folkrörelser och folkbildningsorganisationer. Det finns också lämpliga organ att samarbeta med för att undvika dubbelarbete.

Samtliga tre regioner har också förutsättningar att bygga upp en egen verksamhet som skulle kunna arbeta i nära samverkan med det nationella Forumet för Levande historia som vi föreslår.

Vid de kontakter vi haft med respektive region har ett stort intresse visats för en samverkan. Likaså förefaller det finnas goda möjligheter att på samtliga aktuella orter lösa lokalfrågorna för verksamheten.

Det finns enligt vår uppfattning inte någon ytterligare region som kan erbjuda en så omfattande kompetens som de fyra – Stockholm/Uppsala, Malmö/Lund, Göteborg/Karlstad och Umeå – som vi nu nämnt. Detta hindrar självfallet inte att en samverkan kan byggas upp också med andra högskolor, museer och andra organ. På många håll finns inom enskilda ämnesområden en spetskompetens av stor vikt för Forum för Levande historia. Det kan också tänkas att någon av de regioner vi nämner bör kompletteras med verksamhetsmässigt och/eller geografiskt närliggande aktiviteter.

Det förslag vi för fram syftar till aktiva regionala verksamheter. De nätverk som finns, eller håller på att byggas upp, på dessa platser ger förutsättningar för exempelvis egen utställnings- och litteraturproduktion samt egen utåtriktad verksamhet med utbildningar, konferenser och diskussionskvällar. I riksomfattande utbildningsinsatser av den typ som Levande historias lärarutbildning inneburit, liksom i framtiden i andra utbildningar riktade till särskilda yrkesgrupper, kan de regionala aktiviteterna utgöra viktiga samlingspunkter. I samtliga tre regioner finns också en gedigen forsknings- och utbildningsanknytning och goda folkrörelse- och organisationskontakter. Folkuniversitetet, den folkbildningsorganisation som är knuten till universitet och högskolor, har en omfattande verksamhet på samtliga aktuella

orter. Också övriga större studieförbund som hittills deltagit i arbetet med Levande historia finns representerade på dessa orter.

Det finns ingen anledning att centralt lägga fast vilka organisationsformer som bör gälla för de regionala aktiviteter som vi föreslår eftersom förutsättningarna är olika från region till region. De regionala aktiviteterna bör heller inte vara underordnade det nationella forumet. Fleråriga avtal, inkluderande ömsesidiga förbindelser, bör vara tillräckligt för att skapa ett vitalt och konstruktivt samarbete.

Ett **sydsvenskt nätverk** har redan påbörjat sitt arbete och består av bl.a. Lunds universitet, Raoul Wallenberg-institutet, Kulturen i Lund, Landsarkivet i Lund, Institutet för judisk kultur samt Internationell Migration och Etniska Relationer (IMER) vid Malmö högskola.¹⁵

Många delar av verksamheten vid *Lunds universitet* är av stort intresse för forumet. Som *exempel* kan nämnas att det vid historiska institutionen finns en god kompetens vad gäller migration, flykting- och invandringspolitik, etnicitet, nationalism, etniska motsättningar och gränskonflikter. Institutionen ger sedan början av 1990-talet också kurser speciellt inriktade på Förintelsen och sådan undervisning har också varit en central del i det historiedidaktiska seminariet. Vid statsvetenskapliga institutionen finns t.ex. forskning kring flyktingpolitik, internationella organisationer, mänskliga rättigheter, frivilliga organisationers påtryckningsmöjligheter, politik i Europa etc. Centrum för Europaforskning (CFE) är en nätverksorganisation för samverkan mellan institutioner och forskare inom framför allt de samhällsvetenskapliga, humanistiska och juridiska fakulteterna. Forskning om identitet, nationalism och social exkludering är några exempel på centrumets nuvarande inriktning. Vid den teologiska institutionen bedrivs bl.a. projekt som syftar till att studera aspekter på temat värdetraditioner, värdekonflikter och värdegemenskaper i svenskt kulturarv och samhälle under 1900-talet och i det nutida samhället. Vid samma institution finns också ämnet judaistik, där man studerar judendomen i historia och nutid.

Nära kopplat till universitetet finns *Raoul Wallenberg-institutet*, vars syfte är att främja forskning, grundutbildning samt fort- och vidareutbildning i frågor om mänskliga rättigheter. En viktig del av institutet är det omfattande forskningsbiblioteket.¹⁶

¹⁵ Se särskild skrivelse, Ku1999:09/107.

¹⁶ <http://www.rwi.lu.se/>

Vid *Landsarkivet i Lund* ett antal arkivbildare med handlingar och uppgifter som rör Förintelsen eller har anknytning till den. Flyktingar som kom till Sverige före, under och efter andra världskriget skulle förhöras av polisen om detta var möjligt och förhörprotokollen behölls av polismyndigheten.

Vid *Kulturen* i Lund vill man belysa människans tillvaro och plats i samhället och man betonar vikten av att i det framväxande mångkulturella samhället kunna se sammanhangen och därmed få insikt i och respekt för olika traditioner, erfarenheter och livsstilar. Museet har kontinuerligt haft en utställningsverksamhet om judisk kultur, Förintelsen och mänskliga rättigheter. Här finns också delar av det s.k. Ravensbrück-materialet, dvs. föremål som hade ägts av kvinnor som suttit i koncentrationslägret Ravensbrück och som togs om hand av Zygmunt Lakocinski när kvinnorna kom till Sverige (se avsnitt 3.5). Den utställningen som gjordes 1998 kring dessa föremål rönt mycket uppmärksamhet och stort intresse från skolorna. Kulturen har också lokaler att ställa till förfogande för den regionala verksamheten.¹⁷

I Lund finns också *Institutet för judisk kultur* vars verksamhet syftar till att förebygga uppkomsten av antisemitism och etniska fördomar. Arbetet bedrivs genom bildnings- och informationsaktiviteter (judendomen, judisk historia, antisemitismen, Förintelsen m.m.) bland skolor, föreningar och den intresserade allmänheten.

Vid *Internationell Migration och Etniska Relationer* (IMER) vid Malmö högskola bedrivs forskning och utbildning kring frågor som rör mångkulturalism och etnicitet, flyktingpolitik och flyktingmottagande, den mottagande majoritetsbefolkningens förhållningssätt till etniska minoriteter, rasism, diskriminering, främlingsmisstro, medborgarskap, nationalism samt om mänskliga rättigheter och demokrati.¹⁸

Möjligheterna att bygga upp ett romskt museum i Malmö har diskuterats.

Ett **västsvenskt nätverk** kan byggas upp runt bl.a. Göteborgs kommun (Levande historia), Statens Museer för Världskultur, Göteborgs universitet, Karlstads universitet, Brottsförebyggande centrum i Karlstad och Arkivcentrum i Karlstad.¹⁹ Sedan tidigare finns en samverkan mellan bl.a. Göteborgs universitet och dåvarande Karlstads högskola.

¹⁷ <http://www.kulturen.org/>

¹⁸ <http://www.imer.mah.se/>

¹⁹Se särskild skrivelse från Göteborgs stad, Ku1999:09/106, resp. Karlstad, Ku1999:09/65.

Levande historia i Göteborg är en bred satsning inom Göteborgs Stad för att öka toleransen mellan människor oavsett kulturell, religiös eller etnisk härkomst. Målet med projektet är bl.a. att fördjupa känslan för och insikterna om begrepp som demokrati, tolerans, jämlikhet, respekt, frihet, integritet och människans okränkbarhet. I sitt arbete har man lagt stor tonvikt på kultur- yttringar riktade till ungdomar i högstadiet och uppåt.²⁰

Inom *Statens Museer för Världskultur* skall ett helt nytt museum med delvis experimentella ambitioner byggas i Göteborg. Detta museum, med arbetsnamnet Världskulturmuseet, öppnas 2003 och ser som sin uppgift att ge insikter och stimulera till debatt om hur världen hänger samman, att problematisera det allmänmänskliga, belysa större sammanhang och ge nya perspektiv på kulturer stadda i förändring. I uppdraget ingår också att belysa det mångkulturella samhällets kulturarv i syfte att underlätta integration och kultur- utbyte mellan olika grupper i det svenska samhället.²¹

Vid *Göteborgs universitet* bedrivs också en mängd forskning och utbildning med intresse för det framtida forumets verksamhet. Som exempel kan nämnas Kulturkontakt och Internationell Migration (KIM), forskning om modernitet vid Institutionen för idé- och lärdoms historia, om den mångkulturella skolan vid Institutionen för pedagogik och didaktik och forskningen om migrationspolitik vid statsvetenskapliga institutionen samt samma institutions deltagande i forskningsprogrammet *Sverige under kalla kriget* (SUKK).²²

Vidare bedrivs inom Göteborgs universitet projektet *Museion* som är en satsning på tvärvetenskaplig utbildning, forskning och utåtriktad verksamhet. Världskulturen som samtidsfenomen och världens kulturer som historiska, regionala och transnationella traditioner ringar in Museions verksamhetsfält.

Göteborgs universitet har också avsatt vad man kallar strategiska medel för tematiserad, ämnesövergripande forskning om samhällets och skolans värdegrund. En verksamhet som bl.a. syftar till att främja forskning, utbildning, långsiktig kompetens- uppbyggnad och folkbildning kring värdegrundsfrågor i nära samarbete mellan skolor, universitet, högskolor och museer.²³

²⁰ Kommitténs möte med Göteborgs kommun 2000-09-18.

²¹ <http://www.smvk.se/>, <http://www.smvk.se/vkmuseet/default.htm>

²² <http://www.kim.gu.se/>

²³ <http://www.lun.gu.se/verksamhet/reg%20centrum/vardegrund.html>,
<http://safari.gu.se/pages/420.html>

Vid *Karlstads universitet* arbetar man inte minst med forskning kring ungdomars utslagning och deras återintegrering i samhället. Också universitetets forskning om *kommunikativ demokrati* torde vara av intresse för forumet. Rasismens idéhistoria behandlas vid *institutionen för kultur och kommunikation* och där bedrivs också forskning om svensk fascism förr och nu.

Brottsförebyggande Centrum i Karlstad är en ideell förening, den enda i sitt slag i hela landet, som arbetar med "demokratibrottslighet", särskilt den som tar sig uttryck i nazism och rasism. Här finns bl.a. en omfattande kompetens gällande praktiskt arbete i samband med den vardagliga nazismens yttringar i Sverige.

Ett *nordsvenskt nätverk* finns kring Umeå universitet, Västerbottens läns museum och Folkuniversitetet.²⁴

Vid *Umeå universitetet* bedrivs en hel del verksamhet med anknytning till forumets framtida verksamhet, såväl vad gäller forskning som vidareutbildningsinsatser och ett aktivt publikarbete. Flera större, uppmärksammade, konferenser har hållits de senaste åren på teman om frågor kring antisemitism, nazism och Förintelsen. Tillsammans med Högskolan i Ersta/Sköndal har fakultetsnämnden för lärarutbildning vid Umeå universitet huvudansvaret för ett nationellt värdegrundscentrum. Syftet är att tillsammans med Ersta/Sköndal högskola och i samverkan med Göteborgs universitet bedriva regional och nationell verksamhet inom området värdegrund och livsvetenskap. Inom projektet "Lärare som fostrare" behandlas läroombadets etik.²⁵ Även vid institutionen för filosofi och lingvistik arbetar man med etiska frågor i skolans värld. Genom en donation kommer också forskning och forskarutbildning bedrivas i pedagogiskt arbete med särskild inriktning mot frågor om skolutveckling, inledningsvis med fokus på området förebyggande av främlingsfientlighet, rasism och utstötthet. Inom den humanistiska fakulteten finns forskning som anlägger mångkulturella perspektiv, t.ex. inom etnologi och även inom språkstudier som berör minoritetsspråken (i Umeå: samiska/samiska studier/finska/meänkieli). Vid idéhistoriska institutionen bedrivs bl.a. forskning om antisemitismens historia, högerextremism och fascism. Slutligen bör nämnas att

²⁴ Se särskild skrivelse från Umeå universitet, Ku1999:09/52.

²⁵ Läroombadets etik är en utväxt av den praktiska filosofin som behandlar norm- och värdefrågor inom skolans område. Den har en interdisciplinär karaktär och hämtar material från empirisk pedagogik och annan skolrelevant forskning.

Umeå universitet är enda lärosätet i Norden som har både grund- och forskarutbildning i *museologi*.

BildMuseet har under senare år utvidgat inriktningen av sin verksamhet. Från att från början till största delen ha ägnat sig åt att visualisera universitetets tredje uppgift och att vara samverkansmuseum gentemot Statens Konstmuseer har BildMuseet mer och mer också engagerat sig i den moderna konstens skilda uttryck. Ett exempel på utställning är *Inferno & Paradiso*, en utställning som gestaltade pressfotografins förmåga eller oförmåga att förmedla kunskap om konflikter/våld/död och lycka.

Under ett flertal år har *Folkuniversitetet* arbetat med projektet "Ung i världen". Umeå kommuns skolor inbjöds till olika aktiviteter på teman som rasism, främlingsfientlighet, Förintelsen och internationell förståelse.

Även *Västerbottens läns museum* är en viktig arena för att levandegöra historia och förvalta levande historia. Nyligen visades t.ex. en utställning som dokumenterade hur en skolklass arbetat med frågor om rasism kring år 2000, ett arbete som bl.a. innefattade en resa till Auschwitz. Auschwitz-utställningen ledde till ett långt utbyte av argument i pressen.

8.4 Namnet Forum för Levande historia

Genomgående har vi i detta betänkande använt namnet Forum för Levande historia. Det sker i enlighet med det språkbruk som används i regeringens direktiv till utredningen där det uttryckligen heter att vårt uppdrag är "att utreda etablerandet av ett Forum för Levande historia". Tidigare utredningsarbete beskrivs som "steg i övervägandet om att skapa ett Forum för Levande historia". Forum för Levande historia används således som ett egennamn. Begreppet forum är ett av direktivens kärnord och önskemålet om kontinuitet i förhållande till informationsatsningen Levande historia är tydligt.

Trots denna bakgrund har vi emellertid inte utgått från att verksamheten måste bedrivas under namnet Forum för Levande historia.

I vårt arbete har vi emellertid uppfattat forum som ett ord som mycket väl beskriver den verksamhet som planeras. Forumet, torget, är en mötesplats för åsikter och verksamheter, ord och handling, tidvis stillhet och tidvis sjudande aktivitet. Ordet forum

klargör också att det inte är frågan om ett renodlat museum, en utbildningsinstitution, ett forskningsinstitut eller någon annan redan etablerad verksamhetsform.

Vi har också konstaterat att begreppet Levande historia har fått en stark ställning i Sverige. Det har blivit välkänt och den verksamhet som bedrivits under detta namn är välrenommerad, vilket framgår av den utvärdering som gjorts. Sammansättningen av orden "levande" och "historia" har dessutom gett förutsättningar för en vital diskussion om hur vi använder den medvetenhet som den historiska kunskapen och det historiska perspektivet ger.

Ett alternativ till Levande historia som nämnts i kommitténs arbete har varit tolerans, namnet skulle i så fall kunna vara Forum för tolerans.²⁶ Mot detta kan invändas att ordet tolerans uppfattas på skiftande sätt. Tolerans betyder uppenbarligen för inte så få människor att man tolererar något, vilket i sin tur tolkas så att man (kanske t.o.m. till nöds) accepterar att en företeelse får finnas eller en åsikt uttalas. Detta är i så fall en förskjutning i ordets betydelse. Tolerans har ursprungligen, och har fortfarande för många, en uttalat positiv innebörd. Ordet återfinns också i sin positiva mening våra direktiv. Internationellt är det mycket användbart eftersom det i engelskan inte skett någon förskjutning av innebörden. Det framgår bl.a. av att en av de mer kända institutioner som har Förintelsen som sitt huvudsakliga arbetsområde är Museum of Tolerance i Los Angeles.

Sammantaget har vi emellertid stannat för att det är klokt att också i fortsättningen använda det inarbetade namnet Levande historia. Det problem som är förknippat med begreppet Levande historia finns framför allt i den internationella användningen. Det engelska begreppet "Living history" är kopplat till hur människor kan illustrera historiska händelser genom att i tidsenliga kläder iscensätta dessa händelser. För Forum för Levande historia bör det emellertid inte vara en överkomlig uppgift att till sina samarbetspartner sprida en korrekt kunskap om forumets verksamhetsinriktning. Begreppet, som namnet på den informationssatsning om Levande historia som genomförts, är också sedan flera år introducerat i internationella sammanhang. De som utan att känna till

²⁶ Sommaren 1999 inkom till regeringen ett förslag till inrättande av ett *forum för tolerans* i Göteborg, undertecknat av kommunstyrelsens ordförande, styrelseordförande i Statens Museer för Världskultur och rektor vid Göteborgs universitet. Utgångspunkten var att man med hjälp av människor som flytt eller invandrat till Sverige ville skapa en gemensam plattform där olika människor kunde förenas i intresset för att tillägna sig kunskap om det förflutna och om sitt ursprung och sin identitet.

forumet via Internet söker kunskap som forumet har när denna kunskap genom en rad olika relevanta sökord.

8.5 Kostnadsberäkning

Nedan följer en relativt grov uppskattning av de ekonomiska ramarna för ett framtida forum. Som underlag har i första hand använts olika museers årsredovisningar liksom kostnadsbilden för den utåtriktade verksamhet som Levande historia har bedrivit och nedan angivna förutsättningar.

Verksamhetens omfattning

Det är svårt att i detta tidiga skede ge ett detaljerat förslag till budget för forumet. Som underlag för nedanstående beräkning ligger dock ett antal antaganden:

Forumets lokalyta omfattar ca 4 500 kvadratmeter.

Antalet besökare uppgår vid verksamhetens start till omkring 50 000.

Ett stort antal skolklasser besöker årligen forumet.

Ett tiotal tillfälliga utställningar visas årligen.

Det är nödvändigt att forumet är öppet under helger och kvällstid. Forumet skall tillämpa fri entré.

Aktivt samarbete finns med i första hand tre regionala nätverk.

Samverkan med och köp av tjänster av de myndigheter och institutioner som nämnts i avsnitt 8.3.

En betydande programverksamhet bedrivs, delvis av forumet och delvis av andra myndigheter och organisationer, men också i samverkan mellan forumet och dessa. Här bör särskilt påpekas att en omfattande filmvisningsverksamhet, som förespråkas och motiveras i kapitel 7, är kostsam.

Vidare har vi på annan plats argumenterat för att verksamheten bör vara personalintensiv, eftersom det finns anledning att ha många guider, pedagoger och lärare som tar hand om relativt små grupper. Även "kunskapoteket" bör ha goda personella resurser. Argument för att en omfattande utåtriktad verksamhet till övriga delar av landet bör bedrivas, t.ex. genom Internet, trycksaker, vandringsutställningar och utbildningar, har också förts fram.

Något underlag finns inte för ens en någorlunda säker bedömning av antalet besökare, särskilt inte på lång sikt. Det finns knappast heller tekniska möjligheter att ta fram ett sådant underlag. Det går inte att inom ramen för en enkätundersökning ge en tillräckligt god bild av det kommande forumet för att de tillfrågade skulle kunna ge så säkra svar att en prognos skulle kunna byggas på dessa. Vi har därför inte utarbetat någon flerårsbudget eftersom den faktor som är helt avgörande för de ekonomiska förändringar som skulle kunna ske är just besöksantalet. En kraftig ökning av detta skulle framför allt leda till ett påtagligt ökat personalbehov men också till vissa andra kostnadsökningar.

Tabell 1. Möjlig kostnadsutveckling 2002 och 2003 (tkr).

	2002	2003
Personalkostnad	5 000	15 000
Lokaler ¹	-	12 000
Administration	1 000	2 000
Publikt arbete ²	11 000 ³	15 000
Internationellt arbete	1 000	1 000
Kunskapsuppbyggnad ⁴	3 000	5 000
Bidrag till "regionala fora" m.fl. externa organ	-	8 000 ⁵
Total kostnad⁶	21 000	58 000

- 1) Inkl. inventarier och teknisk utrustning.
- 2) Inkl. utställningar, Internet, föreläsningar, nyhetsbrev, konferenser, utbildningar, filmvisningar, marknadsföring, grafiskt profilprogram (år 2002). m.m. I denna post ingår också kostnaderna som är förknippade med den samverkan som forumet föreslås etablera.
- 3) I den mån verksamheten vid de regionala nätverken har kommit igång redan år 2002 kan denna post även användas med detta syfte.
- 4) Inkl. uppbyggnad av kunskapotek med inköp av litteratur, tidskrifter, film, datorspel m.m. men även beställning av vissa forskningsuppdrag av betydelse för utformningen av forumets verksamhet.
- 5) Även vid förändringar av de totala kostnaderna för Forum för Levande historia bör bidrag till regionala verksamheter utgöra 10–20 procent av den totala kostnaden.
- 6) Penningvärdet år 2000.

Referenser

Otryckt källmaterial

Ärenden inom Regeringskansliet

Ku1998/1859/Ka

Ku 1999/2119/KA

Ku1999:09/16, Riksarkivets rapport, "Inventering av arkivmaterial be-
rörande Förintelsen",

Ku1999:09/17, Nordiska museets rapport "Redovisning av uppdrag för
kommittén Forum för levande historia",

SB2000/5723, Brev från Göran Persson till Elie Wiesel 2000-06-29

Internet

Centrum för Europaforskning vid Göteborgs universitet,
<http://www.cergu.gu.se/>

Centrum för invandringsforskning (CEIFO)vid Stockholms universitet,
<http://www.ceifo.su.se/sv/Default.htm>

Centrum för multietnisk forskning vid Uppsala universitet, **Fel!**
Bokmärket är inte definierat.

Centrum för öst- och sydöstasiastudier vid Lunds universitet,
<http://www.lu.se/ace>

Dag Hammarskjöldbiblioteket vid Uppsala universitet,
<http://www.dh.uu.se/>

Göteborgs kommuns projekt *levande historia*,
<http://www.goteborg.se/levandehistoria>

Humanistisk samhällsvetenskapliga forskningsrådet, <http://www.hsfr.se/>

Institutionen för freds- och konfliktforskning vid Uppsala universitet,
<http://info.uu.se/foguide.nsf/sidor/HS3.html>

- Internationell migration och etniska relationer vid Malmö högskola,
http://www.imer.mah.se/hemsida_forskning/IMER_forskning.html
- Jørgensen, Torben, "Tilfældet Armenien", **Fel! Bokmärket är inte definierat.**
- Kulturkontakt och internationell migration (KIM) vid Göteborgs universitet, <http://www.kim.gu.se/>
- Life & Peace Institute, <http://www.life-peace.org/lpi.htm>
- Museum 2000, konferens i Vadstena 28-30/9 2000,
<http://www.museif.a.se/svenskamuseer/index.html>
- Nationalencyklopedin: *Andra världskriget* (2000-09-25):
(http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=114431)
- Nordiska museet, utställningen *Vad mina ögon sett*,
<http://www.nordm.se/exhib/minaogon/sida/info/info.htm>
- Rummel, Rudolph J., "20th Century Democide", **Fel! Bokmärket är inte definierat.**
- Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*, (New York 1999), **Fel! Bokmärket är inte definierat.**
- Safari, svensk forskningsinformation på Internet, <http://safari.hsv.se>
- Skolverkets kursinformation om samhällskunskap (2000-08-17),
http://www3.skolverket.se/kursinfo/99_00/skolform/21/amne/utskr/_SH.html
- Spitzer, Tom, "Surveying the Landscape of Online Industry", **Fel! Bokmärket är inte definierat.**
- Statens museer för världskultur, **Fel! Bokmärket är inte definierat.**
- Statsvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet,
http://www.statsvet.su.se/forskning99/research_projects_99/politics_of_development_99_project.htm
- "Värdegrunden. Tematiserad forskning, utbildning och regional utveckling inom skolans verksamhetsområde vid Göteborgs universitet,
<http://www.lun.gu.se/verksamhet/reg%20centrum/vardegrund.html>

Rapporter

- ”Attityder under andra världskriget. Utdrag ur Svenska Gallupinstitutets mätningar 1941–1948”, Tom Johannisson och Torsten Österman, (Stockholm 2000)
- ”Pedagogiskt utvecklingsarbete i Vasamuseet under 1999. Rapport till Statens kulturråd”, Vasamuseet (2000)
- ”Undervisningen I 1900-talets historia. Redovisning av ett regeringsuppdrag”, Skolverket Dnr 1999:855

Tryckta källor

Officiellt tryck

- Prop. 1997/98:136, *Statlig förvaltning i medborgarnas tjänst*
- Ds 1996:33, *Förbud mot rasistiska symboler m.m.*
- Ds 1996:74, *Kunskap som kraft*
- Ds 1997:57, *En värdegrundad skola*
- Ds 1998:35, *Rasistiskt och främlingsfientligt våld*
- SOU 1989:13, *Mångfald mot enfald (del I)*
- SOU 1989:14, *Mångfald mot enfald (del II)*
- SOU 1991:75, *Organiserad rasism*
- SOU 1992:96, *Förbud mot etnisk diskriminering i arbetslivet*
- SOU 1994:51, *Minne och bildning*
- SOU 1996:55, *Sverige, framtiden och mångfalden*
- SOU 1997:174, *Räkna med mångfald*
- SOU 1998:100, *Har rasismen tagit slut nu? (bilaga)*
- SOU 1998:99, *Acceptera [Europaåret mot rasism]*
- SOU 1999:10, *Demokratins förgörare (Demokratiutredningens skriftserie nr 28)*
- SOU 2000:1, *En uthållig demokrati [Demokratiutredningen]*
- SOU 2000:20, *Steriliseringsfrågan i Sverige 1935–1975*
- SOU 2000:22, *Från politik till praktik (bilaga)*
- SOU 2000:88, *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella mm – straffansvarets räckvidd*
- Statens kulturråd, *Kulturrådets omvärldsanalys* (Stockholm 2000)

Statens kulturråd, *Upptäckarglädje! Om museipedagogik* (1999)
Statens kulturråd (1999:1), *Kulturen i siffror. Museer och konsthallar 1998*
Statskontoret (1996:25), *En förvaltningsrättslig översikt*

Bearbetningar

- Andersson, Lars M., *En Fel! Bokmärket är inte definierat.Fel! Bokmärket är inte definierat.jude är en Fel! Bokmärket är inte definierat.Fel! Bokmärket är inte definierat.jude är en Fel! Bokmärket är inte definierat.Fel! Bokmärket är inte definierat.jude : representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900-1930* (Lund 2000)
- Andreopoulos, George J & Claude, Richard Pierre (Editors), *Human Rights Education for the Twenty-First Century*, University of Pennsylvania Press (Philadelphia, Pa 1997)
- Angvik, Magne & Nielsen, Vagn Oluf (red.), *Ungdom og historie i Norden*, (Bergen-Sandviken 1999)
- Bauman, Zygmunt, *Auschwitz och det moderna samhället* (Uddevalla 1998)
- Beck, Ulrich, *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet* (Uddevalla 2000),
- Bilden av förintelsen*** : handledning för att se, analysera och diskutera filmer om nazism och motståndskamp redigerad av Klas Viklund (Stockholm 1998)
- Boethius, Maria-Pia, *Heder och samvete*, (Stockholm 1999)
- Brottslighet kopplad till rikets säkerhet 1999*, Säkerhetspolisen (Stockholm 2000)
- Bruchfeld, Stéphane, *Förnekandet av Förintelsen*, Svenska kommittén mot antisemitism (Stockholm 1996)
- Bruchfeld, Stéphane & Levine, Paul A, *-om detta må ni berätta - en bok om förintelsen i Europa 1933-1945*, Regeringskansliet (Stockholm 1997)
- Buchenwald. A Tour of the Memorial Site*, Buchenwald Memorial (1993)
- "Buchenwald ett arbete utan slut", intervju med Jorge Semprún " i *Svenska Dagbladet* (2000-10-24)
- Burgmer, Christoph (Hg), *Rassismus in der Diskussion*, (Berlin 1999)
- Cassels, Richard, "Learning Styles" i *Developing Museums Exhibitions for Lifelong Learning*, red. Gail Durbin (London 1996)

- Charny, Israel W. (ed), *Encyclopedia of genocide*, (Oxford 2000)
- Cohen, Josh, *Att skildra Förintelsen i Bilden av Förintelsen*, Svenska Film-institutet och Levande historia (Stockholm 1998)
- Dierking, Lynn D, "Contemporary Theories of Learning", i *Developing Museum Exhibitions for Lifelong Learning*, red. Gail Durbin (London 1996)
- Dimbleby, Richard, Graeme Burton, *Kommunikation är mer än ord*, (Lund 1998)
- Eklundh Claes, "Starka reflexer i den svenska grundlagen", *Sydsvenskan* 1998-05-28
- Ekman, Stig, "Sverige under andra världskriget - erfarenheter från arbetet i ett projekt" i *Historisk Tidskrift* (1979)
- Europe mocks Racism* (Madrid 1999),
- Forskningsplan. Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord vid Uppsala universitet*, Centrum för multietnisk forskning (Uppsala 1998)
- Fruitman, Stepen, "Att tonsätta Förintelsen", i *Sidor av Förintelsen*, red. Roger Fjellström & Stephen Fruitman (Lund 2000)
- Garton Ash, Timothy, *Samtidens historia. Rapporter från Europa vid 1900-talets slut*, (Stockholm 2000)
- Hedin, Christer & Lahdenperä, Pirjo, *Värdegrund och samhällsutveckling*, (Stockholm 2000)
- Jensen & Eric Bernard, "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik", i *Historiedidaktik*, red. Christer Karlegård & Klas-Göran Karlsson (Lund 1997)
- Jørgensen, Torben, "Tilfældet Armenien" i *Dansk historisk tidskrift* 1/2000
- Judiska minnen. Berättelser från Förintelsen*, Nordiska museet (Stockholm 2000)
- Gerner, Kristian, "Förintelsen och Gulag – en oskiljbar historisk helhet", i *Svenska Dagbladet* (2000-01-23)
- Glück, David & Neuman, Aron & Stare, Jacqueline, *Sveriges judar : deras historia, tro och traditioner*, Judiska museet (Stockholm 1997)
- Hein, Georg E., *Learning in the Museum* (New York 1998)
- Karlsson, Klas-Göran, "Levande historia som politik" i *Svenska Dagbladet* (2000-01-26)
- Karlsson, Klas-Göran (red.), *Folkmordens århundrade. Sovjetterrorn och Förintelsen som historia och jämförelse*, Aktuellt om historia 2000/2

- Koblik, Steven, *"Om vi teg, skulle stenarna ropa" : Sverige och judeproblemet 1933–1945*, (Stockholm 1987)
- Koestler, Arthur, *Der Mensch Irrläufer der Evolution. Die Kluft zwischen Denken und Handeln. Eine Anatomie menschlicher Vernunft und Unvernunft* (Frankfurt am Main 1989)
- Kramár, Leo, *Rasismens ideologer. Från Gobineau till Hitler*, (Stockholm 2000)
- Lange, Anders, Löow, Hélène, Bruchfeld, Stéphane, Hedlund, Ebba, *Utsatthet för etniskt och politiskt relaterat hot m.m., spridning av rasistiskt och antirasistisk propaganda samt attityder till demokrati m.m. bland skolelever*, Centrum för invandringsforskning, (Stockholm 1997)
- Larsson, Stieg, "Det heliga raskriget", Demokratiutredningen skrift nr 28(1999)
- Levin, Leah, *Mänskliga rättigheter. Frågor och svar*, Svenska Unescorådet (Stockholm 2000)
- Levine, Paul A, "Förintelsens historiografi i Sverige – nytt hopp efter många år av bristande intresse", i Roger Fjellström & Stephen Fruitman, *Sidor av Förintelsen* (Studentlitteratur, 2000).
- Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden*, (Stockholm 1997)
- Lindquist, Hans, *Nynazism – förtrupp eller efterslänrare*, Demokratiutredningen, skrift nr 28(1999)
- Linenthal, Edward T, *Preserving Memory. The Struggle to Create America's Holocaust Museum*, (New York 1995)
- Lodenus, Anna-Lena & Wingborg, Mats, *Vit makt och blågula drömmar*, Natur&Kultur(1997)
- Lodenus, Anna-Lena & Wingborg, Mats, *Svenskarna först?* (Stockholm 1999)
- Löw, Nils, "1900-talets mest bortglömda folkmord", i *Svenska Dagbladet* (1999-11-27)
- Löow, Heléne, *Nazismen i Sverige 1980–1999. Den rasistiska undergroundrörelsen: musiken, myterna, riterna* (Stockholm 2000)
- Molander, Per, *Shulamits väg. Om makt och frihet i judiskt perspektiv*, (Malmö 1998)
- Museer och kulturarv : en museivetenskaplig antologi*, red. Lennart Palmqvist & Stefan Bohman (Stockholm 1997)
- Oredsson, Sverker, *Lunds universitet under andra världskriget : motsättningar, debatter och hjälpinsatser* (Lund 1996)

- Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*, Förenta Nationerna (1999)
- Rose, Romani (Hg.), *"Den Rauch hatten wir täglich vor Augen". Der nationalsozialistische Völkermord an den Sinti und Roma*, (Heidelberg 1999)
- Runcis, Maija, *Steriliseringar i folkhemmet* (Stockholm 1998)
- Spiliopoulou, Sia, i Gustavsson, Sven & Svanberg, Ingvar (red.), *Bosnier – en flyktinggrupp i Sverige och dess bakgrund*, Centrum för multietnisk forskning (Uppsala 1995)
- Stockholm International Forum on the Holocaust. Proceedings*, Regeringskansliet (Stockholm 2000)
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias, *Sverige och Förintelsen* (Stockholm 1997)
- Taloyan, Marina, "Svenska cybernazister och cyberrasister", Demokratiutredningen, skrift nr 28 (1999)
- Trojaski, P, *Nazism and the Holocaust in primary school history education* passim Pro Memoria Auschwitz statsmuseum (Oswiecim 1998)
- "Turkey: Devlet Bahcell, Turkey's latest political pivot" i *The Economist* (2000-10-14)
- Uggla, Andrzej Nils, *I nordlig hamn : polacker i Sverige under andra världskriget*, Centrum för multietnisk forskning (Uppsala 1997)
- Utrymme. Om mänskliga rättigheter och om att få rum i världen*, red. Camilla Floyd, Marita Lindqvist, Pontus Andersson och Lars Berge, Svenska Uneskorådet (Stockholm 2000)
- van der Leeuw-Roord, Joke (ed.), *The state of history education in Europe : challenges and implications of the "youth and history" survey*, (Hamburg 1998)
- Wright, Rochelle, *The Visible Wall – Jews and Other Ethnic Outsiders in Swedish Film*, Studia multiethnica Upsaliensia (Uppsala 1998)
- Wyman, David S. (ed.), *The World Reacts to the Holocaust*, (Baltimore 1996)
- Zackari, Gunilla & Modigh, Fredrik, *Värdegrundsboken*, Värdegrundsprojektet (Regeringskansliet 2000)
- Österberg, Eva, "Historikern och vår kulturella mångfald" i *Den mångfaldiga historien*, red. Roger Qvarsell & Bengt Sandlin (Falun 2000)

Kommittédirektiv

Forum för Levande historia

Dir.
1999:75

Beslut vid regeringssammanträde den 30 september 1999.

Sammanfattning av uppdraget

En kommitté tillkallas med uppgift att utreda etablerandet av ett Forum för Levande historia. Forumet skall behandla frågor som rör demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter med utgångspunkt i Förintelsen. Verksamheten vid detta forum och kunskapscentrum skall bedrivas i nära kontakt med pågående forskning. Utgångspunkten är att det nya forumet skall inleda sin verksamhet senast år 2003. Den verksamhet som i dag bedrivs inom ramen för projektet Levande historia skall inordnas i kommittén. Kommittén skall bl.a.

- lämna förslag till en verksamhetsprofil för det nya forumet,
- redovisa hur forumet kan samarbeta med utbildningsväsende, barn- och ungdomsorganisationer, föreningar, folkrörelser, trossamfund, kulturinstitutioner och andra nätverk för att uppnå bästa möjliga nationella tillgänglighet,
- överväga hur verksamheten skall organiseras och var den skall lokaliseras,
- redovisa en kostnadsberäkning för verksamheten,
- lämna förslag till finansiering och
- i övrigt lämna de förslag och vidta eller förbereda de åtgärder som föranleds av uppdraget.

Kommittén skall slutföra uppdraget senast den 15 december 2000.

Bakgrund

I partiledardebatten i juni 1997 utlovade statsminister Göran Persson "information om vad som hände under andra världskriget, den människosyn som låg bakom Förintelsen".

Vid ett möte i Stockholm i maj 1998 tog Sverige, USA och Storbritannien initiativ till ett internationellt samarbete om utbildning, högkomst och forskning kring Förintelsen – Task Force for International Co-operation on Holocaust, Education, Rememberance and Research. Därefter har fler länder anslutit sig till samarbetet som numera omfattar också Tyskland, Israel, Nederländerna, Polen, Frankrike och Italien. Som ett bidrag till detta samarbete har Sverige inbjudit till en konferens i Stockholm den 26–28 januari 2000, Stockholms Internationella Forum om Förintelsen.

Informationsatsningen *Levande historia* startade hösten 1997. Syftet var att sprida kunskap och information om Förintelsen samt att med utgångspunkt i Förintelsen skapa en bred diskussion kring frågor om demokrati, tolerans, medmänsklighet och människors lika värde. Boken "...om detta må ni berätta..." har hittills getts ut på åtta språk och spritts i en total upplaga på en miljon exemplar. Under den period som *Levande historia* pågått har intresset och engagemanget i Sverige varit stort. Aktiviteter har kommit i gång på många olika håll, i kommuner, skolor och föreningar.

I propositionen *Kulturpolitik* (prop. 1996/97:3) markerade regeringen betydelsen av att samtliga institutioner och myndigheter inom kulturarvsområdet aktivt engageras i arbetet mot rasism och främlingsfientlighet. I regleringsbrevet för år 1997 gavs ett treårigt uppdrag till de centrala kulturarvsinstitutionerna att gemensamt utarbeta en plan för hur detta arbete skall bedrivas. Det arbetet har bl.a. fokuserat på Förintelsen.

Hos många av de myndigheter som sorterar under Kulturdepartementet har arbetet mot främlingsfientlighet och rasism kommit långt. I regleringsbrevet för åren 1997–1999 har ett flertal kulturarvsinstitutioner fått återrapporteringskrav som innebär att verksamheten skall ge vidgade perspektiv på samhällsutvecklingen och människors villkor och att institutionerna skall stimulera till debatt kring samlingsområdets betydelse, i synnerhet kring frågor som rör kulturarvet.

Därutöver har regeringen gett bidrag till en rad särskilda utställningar och projekt inom ramen för arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Integrationsverket har till uppgift att förebygga och

motverka främlingsfientlighet och rasism och kan stödja projekt som motverkar främlingsfientlighet eller främjar integration. Härutöver har regeringen sammantaget för åren 1998 och 1999 disponerat cirka 1,5 miljoner kronor för projekt som syftar till att sprida kännedom om Förintelsen. Ett forskningscentrum vid Uppsala universitet, Programmet för studier kring Förintelsen och folk-mord, startade varen 1998. Centrumet erbjuder kurser om Förintelsen och ett antal forskningsprojekt har inletts. Detta centrum är en nationell resurs som bl.a. skall bidra till samarbete mellan universitet och högskolor.

I januari 1998 uppdrog regeringen åt Statens historiska museum, Statens konstmuseer, Naturhistoriska riksmuseet, Folkens museum – etnografiska, Nordiska museet, Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet och Riksställningar att redovisa förutsättningarna för att ordna en permanent utställning om Förintelsen på något av landets befintliga museer. Den rapport som lämnades i september 1998 utgör ett första steg i övervägandet om att skapa ett Forum för Levande historia med utgångspunkt i Förintelsen.

Utgångspunkter

Forum för Levande historia skall vara ett nationellt centrum för frågor om demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter. Verksamheten skall ta sin utgångspunkt i Förintelsen. Forumet skall ha som övergripande mål att stärka och öka medvetenheten om alla människors lika värde.

Forumet skall inrymma och verka för både permanenta och tillfälliga utställningar. En strävan bör vara att försöka ge en bild av vad som har hänt – och händer – såväl i Sverige som i resten av världen. Eftersom skolungdom är en särskilt viktig målgrupp skall aktiviteter även riktas mot skola och vuxenutbildning. Besökarna skall även ges möjlighet att själva söka kunskap genom tillgång till kunskapsbaser av olika slag. Som en särskild verksamhet bör forumet även kunna erbjuda lärare och andra yrkeskategorier utbildning inom ramen för forumets verksamhet.

Det nya forumet skall skapa förutsättningar för oprövade verksamhetsformer. Verksamheten skall inriktas mot tvärvetenskapliga perspektiv i nära kontakt med pågående forskning, särskilt den vid Programmet för studier kring Förintelsen och folk-mord vid Upp-

sala universitet. Ett internationellt perspektiv är väsentligt och internationellt samarbete skall eftersträvas.

Ett aktivt publikarbete skall bedrivas i samverkan med skola, universitet, lärarutbildningar, museer och övriga kulturinstitutioner, bibliotek, trossamfund, olika grupper av överlevande från Förintelsen, hembygdsföreningar, barn-, ungdoms- och invandrarorganisationer samt andra folkrörelser. Forumet skall skapa och ge förutsättningar för mötesplatser och arenor för diskussion. Stor vikt skall läggas vid aktiv utåtriktad verksamhet.

Ny teknik skall användas i största möjliga utsträckning. Det gäller såväl i kommunikationen med andra kultur- och utbildningsinstitutioner som i den egna verksamheten.

Utgångspunkten är att verksamheten skall inledas senast år 2003.

Uppdraget

En kommitté skall ta fram det underlag som behövs för att regeringen skall kunna ta ställning till forumets uppdrag, organisation och lokalisering. Kommittén skall också bedriva en sådan utåtriktad verksamhet som i dag bedrivs inom ramen för projektet Levande historia.

Verksamhetsprofil

Kommittén skall lämna förslag till en verksamhetsprofil för forumet. Nya former för exponering av t.ex. föremål, minnen, forskning, publikkontakter och andra aktiviteter skall här vara ett ledande inslag. Vidare skall kommittén belysa hur forumet kan samarbeta med bl.a. andra kulturinstitutioner.

Forskning och samarbete

Flervetenskapliga perspektiv och samarbete med forskning och högre utbildning är avgörande för att forumet skall kunna utföra sitt uppdrag. Kommittén skall kartlägga vilka samarbetsformer som finns i dag inom de närmast berörda områdena och lämna förslag för att utveckla denna del av verksamheten. Att forumet kan komma hela landet till godo är av stor betydelse. Ett viktigt led i kommitténs arbete blir därför att analysera vilka övriga kontakt-

punkter i landet som kan behövas för att uppnå bästa möjliga nationella tillgänglighet. I detta sammanhang skall det också redovisas hur forumet kan samarbeta med utbildningsväsende, föreningar, folkrörelser, folkbildning och nätverk, trossamfund, överlevandegrupper, kulturinstitutioner och andra.

Utåtriktad verksamhet

Den verksamhet som i dag bedrivs inom ramen för projektet Levande historia skall inordnas i kommitténs verksamhet. Det innebär att kommittén bl.a. skall arbeta med utbildnings- och informationsinsatser. Den utåtriktade verksamheten kommer därmed att vara en viktig del i kommitténs arbete. Kommittén bedömer hur det fortsatta utåtriktade arbetet skall bedrivas för att bäst stämma överens med samt stödja de intentioner och planer som kommittén drar upp för forumet. Kommittén skall t.ex. ta ställning till hur verksamheten tillsammans med skolor och vuxenutbildning kan utvecklas för att nå ut samt överväga om insamling av vittnesmål och föremål skall inledas redan innan det nya forumet har etablerats.

Organisation och lokalisering

Kommittén skall överväga hur forumet skall organiseras och var det skall lokaliseras. Kommittén bör i första hand pröva möjligheten att använda och/eller bygga om befintliga lokaler. Detta skall ske i samråd med Statens fastighetsverk. Kommittén skall i första hand pröva att administrativt inordna verksamheten under en befintlig myndighet.

Kostnader och finansiering

Kommittén skall redovisa beräknade kostnader för förslaget samt lämna förslag till finansiering av verksamheten och därvid även redovisa möjligheten till ekonomisk samverkan med exempelvis organisationer och näringsliv.

Kommittén skall beakta gällande finansieringsprinciper.

Övrigt

Kommittén skall i övrigt lämna de förslag och vidta eller förbereda de åtgärder som föranleds av uppdraget.

Verksamhetsplan och former för utvärdering

Kommittén skall utforma en preliminär verksamhetsplan för de första åren. Kommittén skall också lägga fram förslag till former för uppföljning och utvärdering av forumets verksamhet.

Genomförande och tidsplan

Kommittén skall ta del av de nationella och internationella erfarenheter som finns hos museer och institutioner som behandlar Förintelsen och de frågor som förknippas därmed.

Kommittén skall föra en dialog med skilda överlevandegrupper under arbetets gång.

När det gäller den utåtriktade verksamheten skall även förutsättningar, kostnader och finansiering för detta redovisas.

Kommittén skall löpande redovisa sitt arbete i delrapporter, vilka bl.a. skall innehålla en grundläggande verksamhetsprofil för det nya forumet samt tidsplan för det fortsatta arbetet. Tidpunkten för respektive delrapport kommer att bestämmas under hand.

Den grundläggande verksamhetsprofilen, som redovisats av kommittén i delrapporterna, skall i slutrapporten vidareutvecklas till en mer genomarbetad framställning av de bärande idéerna och formerna för forumets verksamhet. Arbetet skall i denna del vara avslutat senast den 15 december 2000. Regeringen avser att återkomma med slutdatum avseende den utåtriktade verksamheten.

(Kulturdepartementet)

Skola och värdegrund

Av Christer Mattsson

Kommitténs direktiv betonar såväl målgruppen skolungdom som behovet av kunskaper i historia. Det går också att förstå kommittédirektiven som att det framtida forumet bör ägna sig åt en form av "demokratifostran", inte minst för skolungdomar. För att sätta detta i ett sammanhang ges här en kort bakgrund i form av fakta om dagens skola samt en bakgrund till och diskussion om det allt vanligare förekommande begreppet "värdegrund".

Historieämnet i skolan

Med tanke på betoningen av historiska perspektiv i det kommande forumet samt med tanke på upprinnelsen till Levande historia, kan det vara av värde att ge en bild av hur det ser ut i skolans historieundervisning idag.

Historia tycks vara ett uppskattat ämne. Enligt den nationella utvärderingen (NUSO92) anser många elever att historia är det roligaste skolämnet i grundskolan. På frågan om det är viktigt att veta något om hur det var förr instämmer 79 procent av eleverna.¹ Eleverna tycks också, om man skall generalisera något, tycka att ju modernare historia desto intressantare är den.

I grundskolan är eleven garanterad sammanlagt 6 665 undervisningstimmar (à 60 minuter) under sina 9 år. Av dessa skall drygt 3 procent avsättas till historia och lika mycket till samhällskunskap (det samlande ämnet samhällsorienterande ämnen ges 885 timmar, dvs. 13 procent). Antal timmar per ämne under grundskolans nio år framgår av tabellen.

¹ Angående lärarnas syn på undervisning om Förintelsen se Skolverkets rapport "Undervisningen i 1900-talets historia", Dnr 1999:855.

Tabell: Antal timmar per ämne under hela grundskolans nio år.

Svenska	1 490
Matematik	900
Idrott och hälsa	500
Engelska	480
Elevens val	382
Slöjd	330
Språkval	320
Bild	230
Musik	230
Geografi/Historia/Religions- kunskap/Samhällskunskap (antal timmar per ämne)	221
Biologi/Fysik/Kemi/Teknik (antal timmar per ämne)	200
Hemkunskap	118
Sammanlagt	6 665

Utslaget under årskurs 5–9 skulle det alltså röra sig om ca en timme historia i veckan.

I ämnesbeskrivningen för historia i grundskolan står numera:

”Vår tids historia med framsteg och fredssträvanden men också folk-
mord, såsom Förintelsen, revolutioner och krig hör till det som alla
elever skall ha kunskaper om.”²

Det är uppenbart att skolan måste undervisa om Förintelsen, och lärarna bekräftar att så också görs, men det finns kanske ändå anledning att misstänka att detta ”*skall* ha kunskaper om” inte alltid finner sin motsvarighet i verkligheten. Upprinnelsen till projektet Levande historia var bl.a. en reaktion mot vad man uppfattade som dåliga kunskaper om Förintelsen runt om i samhället (projektet beskrivs närmare i kapitel 3). Denna uppfattning byggde på en inte helt korrekt tolkning av en enkätundersökning. Den stora komparativa studie om historieundervisning och historiekunskaper hos 15-åriga européer som genomfördes 1995 visar att svenska elevers kunskap om Hitler då var stor, att perioderna 1800–1945 och 1945–1995 väcker mest intresse och att svenska studenter uppgav sig vara mer intresserade

² http://www3.skolverket.se/kursinfo/00_01/skolform/11/kurs/utskr/_3884.html

av europeisk historia än svensk.³ En Sifo-undersökning som gjordes på uppdrag av American Jewish Committee i december 1999 visar att svenskar över 15 år har en god allmänskunskap om Förintelsen, och som exempel lyfter man fram att 88 procent visste att Auschwitz, Dachau och Treblinka var namnen på koncentrationsläger.⁴ Den som hävdar att elevers kunskaper om Förintelsen är dåliga har sannolikt svårt att belägga detta med någon undersökning.

Frågan man ställer sig är då vad som menas med att ha kunskap om Förintelsen. Finns det kunskapsluckor hos ungdomar i svenska skolor (t.ex. jämfört med andra länder) eller gör det inte det? Hur svarbesvarade dessa frågor är blir kanske ännu tydligare när vi ser vilka mål som finns formulerade för elever som går ut nionde klass. Eleven skall då:

kunna redogöra för viktiga händelser och känna till gestalter, idéer och förändringar i den historiska utvecklingen i Sverige, Norden och Europa samt kunna jämföra med andra länder, känna till utvecklingen i några ledande världsmakter under olika tidsepoker, ha insikt om hur stora samhällseliga omvälvningar har förändrat människors livsvillkor, kunna identifiera och reflektera kring några olika historiska händelser och skeenden med betydelse för vår egen tid, vara medveten om och kunna ge exempel på att historiska händelser och förhållanden kan betraktas på olika sätt, kunna reflektera över hur information och propaganda har använts förr och används i dag som ett medel för påverkan.⁵

Ord som "insikt", "identifiera", "reflektera" och "medveten" antyder att här finns ambitioner utöver ren sakkunskap – barnen förväntas genomgå en mognadsprocess där de egna värderingarnas framväxt liksom uppbyggandet av krav, önskningar och ideal utgår från kunskap om andras villkor. En jämförelse med målet för matematik kan vara av intresse:

³ Angvik, Magne & Nielsen, Vagn Oluf (red.), *Ungdom og historie i Norden*, (Bergen-Sandviken 1999)

⁴ Hur mycket detta beror på skolans undervisning respektive på projektets informationsinsatser är inte möjligt att fastställa men 42 procent av de tillfrågade hade hört talas om informationskampanjen och 16 procent uppgav att de hade beställt boken *...om detta må ni berätta...*; Pressmeddelandet finns på <http://www.ajc.org/pr/sweden.htm>

⁵ http://www3.skolverket.se/kursinfo/00_01/skolform/11/alt_nav/11.HTML

”Eleven skall ha förvärvat sådana kunskaper i matematik som behövs för att kunna beskriva och hantera situationer samt lösa problem som vanligen förekommer i hem och samhälle och som behövs som grund för fortsatt utbildning”.

Det är givetvis komplicerat, eller kanske snarare alltför förenklat, att ställa olika ämnen mot varandra. Ändå kan det kännas lockande att reflektera över varför eleven bedöms behöva fler timmar av såväl idrott, engelska, språkval som bild och musik än som för historia. Är dessa ämnen så mycket svårare? Är de så mycket viktigare? Är kunskaper i dessa ämnen nyttigare?

Det eleverna inte lyckas uppnå i grundskolan kan somliga komplettera på gymnasiet. Historia är inget kärnämne men finns som ett eget ämne i tre av de 16 nationella programmen. Ämnet är indelat i en A-kurs (80 timmar) och en B-kurs (110 timmar). Av de totalt 69 000 elever som hade slutbetyg eller avgångsbetyg från gymnasieskolans nationella program 1998/99 hade drygt hälften slutbetyg i Historia A. Omkring 40 procent av gymnasieeleverna har inte någon undervisning alls i historia, eller endast historia inom ramen för ämnet samhällskunskap. Vidare kan konstateras att andelen tjugoåringar med slutbetyg från gymnasieskolan nu är 74 procent (1999) efter att ha varit 81 respektive 76 procent 1997 och 1998.⁶

Syftet med historia i gymnasieskolan är enligt läroplanen att ”utveckla ett historiemedvetande och därigenom skapa insikt om den egna identiteten och förståelse för andras identitet och kulturarv” samt att öva förmågan ”att bedöma gångna tiders människor utifrån deras förutsättningar och villkor”.⁷ Samtidigt visar en undersökning att historielärare i svenska skolor inte anser det viktigt att förstå historia genom att analysera den aktuella periodens egna förutsättningar samt att eleverna också har mycket svårt att sätta sig in i andra epoker.⁸

Regering och riksdag har länge varit medvetna om att det finns en risk att många inte får möjligheten att tillgodogöra sig någon historia. Riksdagens utbildningsutskott skriver t.ex. följande i sitt utlåtande över regeringens proposition 1990/91:85 *Växa med kunskaper*:

⁶ Pressmeddelande från Skolverket 2000-04-14, http://www.skolverket.se/a/press/abb1_2000-04-14.html

⁷ Statens skolverks ämnesbeskrivning för historia, http://www3.skolverket.se/kursinfo/skolform/21/amne/utsk/_HI.html

⁸ The State of History Education in Europe (1998), s.90, 136-138

”I kursplanen för samhällskunskap på de yrkesförberedande programmen, som omfattar 90 timmar, bör ca en tredjedel av utbildningstiden ägnas åt historiskt stoff. Enligt utskottets mening är det väsentligt att även eleverna på de yrkesförberedande programmen får möjlighet att studera såväl politiska och ekonomiska som kulturella och religiösa förhållanden i ett historiskt perspektiv.”⁹

Skolan och ”demokratifostran”

”Börja i skolan. Ungdomar, redan i grundskolan, bör få noggrann undervisning om de mänskliga rättigheterna. Om alla barn fick lära sig läsa och förstå att alla människor är lika värda då tror jag vi har etablerat första försvarslinjen mot rasism och mot nynazisterna.”¹⁰

Ovanstående citat är en röst från Demokratitorget, citerad i Demokratiutredningen. Skolan är en social och kulturell mötesplats som både har en möjlighet och ett ansvar för att stärka förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar. I Läroplanens första kapitel, ”Skolans värdegrund och uppdrag”, står bl.a. följande:

”Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på.

— — —
Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män, samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla.

— — —
Skolan skall främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Omsorg om den enskildes välbefinnande och utveckling skall prägla verksamheten. Ingen skall i skolan utsättas för mobbning.

— — —
Tendenser till trakasserier skall aktivt bekämpas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser.”¹¹

Vidare framgår av kursplanen, i beskrivningen om kärnämnet samhällskunskap, att skolan inte skall vara neutral i fråga om demokratin utan att alla ämnen i skolan skall sträva mot att eleverna vill hävda och praktisera den demokratiska värdegrunden.

⁹ 1990/91: UbU 16, s. 66.

¹⁰ Demokratiutredningen (SOU 2000:1), s. 18.

¹¹ Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet (Lpo 94).

”Ämnet samhällskunskap har i detta sammanhang en speciell uppgift: att ta upp den demokratiska värdegrunden i ett analyserande perspektiv och att utveckla elevernas förmåga att granska, värdera och ta ställning”.

Vidare betonas att det i studierna skall ske en kritisk granskning och diskussion av de värden som bär upp demokratin. Detta för att vidareutveckla ett demokratiskt förhållningssätt. Nödvändigheten att föra en öppen diskussion om hur värdegrunden kan tolkas och praktiseras för att eleverna skall kunna få ett personligt förhållningssätt till demokratin betonas också.¹²

Skolans möjligheter är unika vad gäller barn och ungdomar och ett framtida forum kan på sin höjd bara vara en extra resurs i detta arbete.

1946 års Skolkommision

Begreppet fostran har förekommit i en lång rad läroplaner inom svenskt utbildningsväsende under hela det förra århundradet. Den begreppsliga betydelsen har emellertid ständigt förskjutits mellan olika positioner. Det går att uppfatta en skillnad mellan synen på fostran och synen på undervisning. Den första gången som denna skillnad diskuteras med en vinkling där man fördjupar målet med fostransaspekten är i 1946 års Skolkommisions betänkande. I denna anger man tio rubriker för skolans primära mål: *omvårdnad, allmänbildning, estetisk fostran, praktisk fostran, yrkesfostran, hälsofostran, social fostran och personlighetsdaning*.¹³ I denna uppräkningslista anger man personlighetsdaningen som den främsta och viktigaste uppgiften för hela skolan. Detta innebär att man skall fostra eleverna till att bli demokratiska människor med förmåga till ”...självständigt och kritiskt sinne.” vilket även innebär ”...handlingslust, till vilja att engagera sig.”¹⁴ Som ett viktigt led i detta kom kristendomsundervisningens funktion och ställning att bli hårt omdebatterad. I den kompromiss som kom till stånd fastslog man att ”...auktoritativ påverkan av eleverna till förmån för en bestämd livsåskådning ej får äga rum.”¹⁵

¹² http://www3.skolverket.se/kursinfo/99_00/skolform/21/amne/utskr/_SH.html

¹³ Arvidsson S *Skolreformen*, s. 13.

¹⁴ *ibid* s. 14.

¹⁵ *ibid* s. 102.

1946 års skolkommissons betänkande får ses som ett uttryck för modernitetens framtidsoptimism i dubbel mening. Först och främst lägger betänkandet grunden för att bildningsmonopolet, som alltså var förhärskande, i det närmaste avskaffades i formell mening även om det skulle dröja ytterligare femton år till Lgr 62 och enhetsskolans införande. På det mer subtila planet kan man utläsa en mycket stark tro på beteendevetenskapernas tillförlitlighet och förmåga att forma utbildningsväsendet som helhet och den enskilde elevens "omvårdnad" i synnerhet. Skolkommissonen är en del av den framväxande skolbildning inom psykologin som kallas behaviorismen (se nedan), vilken kom att få stor betydelse i västvärldens utbildningssystem i nära nog trettio år.

Inom området demokratifostran får det en mycket stor betydelse vilket Arfwedsson & Arfwedsson beskriver i sin uppmärksammade bok *Didaktik för lärare*. Författarna menar att det skedde en, vad de benämner, behavioristisk revolution mot det rådande normsystemet i skolan under efterkrigstiden. I seklets början fanns, menar Arfwedsson & Arfwedsson, en stark tradition av värden och normer i skolan med en uppenbart konfessionell utgångspunkt. Den behavioristiska omdaning innebär en förändring av denna betoning.

Behaviorism är en psykologisk teori med en positivistisk ansats. En av teorins stora företrädare var B.F. Skinner som överförde mycket av teorins tankegod till utbildningsväsendet. En huvudståndpunkt är, precis som i positivismen, att endast det sinnligt observerbara är möjligt att mäta och därmed uttala sig om. Därför kom man att betona det faktiska beteendet som det enda man kan bearbeta. Även om man vet att en individ, med låt säga svåra uppväxtförhållanden, bär på en stor mental instabilitet är det bara vederbörandes beteende man med visshet kan uttala sig om och behandla. Genom att sätta upp regler för hur man skall bete sig och belöna positivt beteende och eventuellt bestraffa negativt menar man sig grundlägga ett gott beteende bland elever.¹⁶

Detta system av belöningar för gott beteende började användas, enligt Arfwedsson & Arfwedsson, när man ville "förse eleverna med de rätta attityderna och ett demokratiskt uppförande".¹⁷ Eleverna belönades då för deltagande i elevdemokratiskt arbete och skoltidningsproduktion etc., vilket blev en slags betingning där normer och rättsmedvetande förväntades komma som en bipro-

¹⁶ Ozmon & Craver *Philosophical Foundation of Education*. s. 224-227.

¹⁷ Arfwedsson & Arfwedsson *Didaktik för lärare*. s. 240.

dukt. Följdriktigt behövde man inte betona förståelsen av begrepp kring normer och värden. Detta resulterade i, framhäver enligt Arfwedsson & Arfwedsson vissa kritiker, att skolan har fostrat individer som "helt saknar förmåga att ange normer och motiv för sina handlingar (utom de mest triviala)...De uppger vid förfrågan att demokrati är den bästa styrelseformen men kan inte ge ett enda argument som stöd för sin ståndpunkt."¹⁸

Författarna hänvisar också till kritiker som menar att det positivistiska inflytandet har lett till att värdefrågor inte betraktats som en del av det mänskliga kunnandet utan som en del av ett subjektivt tyckande. Det man slutligen kunnat enas om i läroplaner har därför varit "så idealistiskt högstämt, att det varit meningslöst".¹⁹

Läroplan för grundskolan 1969

Den första tydliga reaktionen mot denna tro på fostran kommer under slutet på 1960-talet då dåvarande utbildningsminister Olof Palme begärde att ordet fostran skulle strykas ur Lgr 69.

Det var inte längre opportunt att fostra elever utan istället blev dialog och emancipation vägledande nyckelbegrepp. Målet, att skapa demokratiska människor, kvarstod dock men nu skulle man inte så mycket leda dem in i en önskad situation utan förmå dem att frigöra sig från en känsla av vanmakt. Begrepp som etablerades både inom forskningen och den praktiskpedagogiska vardagen vid denna tidpunkt var dialogpedagogik, aktiveringspedagogik, dialektisk pedagogik, emancipatorisk pedagogik men mest känt är nog det begrepp som kan tjäna som ett samlingsbegrepp, nämligen den progressiva pedagogiken.²⁰ Viktiga ideologiska och vetenskapliga företrädare var John Dewey, Paulo Freire, Célestin Freinet m.fl. Den stora förändringen var att man inte längre betraktade eleven som en passiv mottagare av kunskaper och värderingar utan som en aktiv medspelare som endast kan utvecklas i ett ömsesidigt förhållande.

¹⁸ Arfwedson & Arfwedson *Didaktik för lärare*. s. 240.

¹⁹ *ibid.* s. 241.

²⁰ Maltén A *Vad är kunskap?* s. 85–110.

Läroplan för grundskolan 1980

Införandet av Lgr 80 kan delvis ses som en reaktion mot de politiska undertoner som fanns i den frigörande pedagogiken. Åter används begreppet fostran, men i identiska ordalydelser som i Lgr 69. Om skillnaden mellan Lgr 69 och Lgr 80 betydde något för det praktiska pedagogiska arbetet är svårt att avgöra, men faktum är att inte förrän införandet av Lpo 94 och det däri förekommande begreppet "värdegrund" kommer en diskussion om skolans demokratifostran till stånd som kan mäta sig med den som följde efter Lgr 69.

Lärares uppfattning av fostran

Kvarstår då frågan hur lärare ser på relationen mellan kunskap och fostran i skolans inre arbete. I en avhandling av Egil Andersson och Maria Lawenius gavs ett antal grundskolelärare möjlighet att utveckla sina tankar kring skolans fostrande roll.²¹ De begrepp som användes var fostran i förhållande till kunskap. Utifrån lärarnas utsagor extraherade man ett antal kategorier som betecknade olika förhållningssätt till växelverkan mellan fostran och kunskap.

- Fostran för kunskap
- Kunskap
- Kunskap och fostran
- Fostran
- Kunskap som fostran

Den första kategorin betecknar de lärare som uppfattar att fostran måste komma först för att kunskap skall bli möjlig, dvs. kunskap förutsätter ett visst socialt beteende. Den andra kategorin menade att kunskapsförmedling är skolans allt överskuggande uppgift vilket skulle medföra att fostran är av underordnad betydelse. Den tredje kategorin inrymmer de lärare som anser att kunskap och fostran är likvärdiga beståndsdelar i skolans inre arbete men väsensskilda från varandra. Den fjärde kategorin lyfter fram fostran som skolans viktigaste uppgift, dvs. att grundlägga ungdomars förmåga att fungera i ett socialt sammanhang. Den sista kategorin innehåller de lärare som anser att fostran och kunskap hör ihop. Den kunskap

²¹ Andersson & Lawenius *Lärares uppfattning av undervisning*, s. 236–251.

man arbetar med i skolan leder till fostran då vetande om ett fenomen förutsätts påverka förhållandet till det.

I en annan, nyare studie om lärares arbete med värdegrundsfrågor användes bl.a. ovanstående kategorier som utgångspunkt för att undersöka om det fanns någon skillnad mellan en grupp lärare verksamma i åk 1–3 och en annan grupp verksamma i åk 7–9 med avseende på vart de riktar sitt medvetande i samband med arbete kring samhällets värdegrund.

En grupp lärare betonade att deras arbete med samhällets värdegrund inleddes för det mesta oplanerat som en reaktion på elevers beteende. Dessa menade sig sällan göra en koppling till ämne-teori utan sökte primärt stoppa den ögonblickliga konflikten. En annan grupp menade tvärtom att detta arbete skedde i huvudsak som en del av den ordinarie ämnesundervisningen, dvs. att man använde sitt ämne som utgångspunkt för att behandla samhällets värdegrund.²² Studiens viktigaste resultat var att det inte fanns någon skillnad mellan lärargrupperna i relation till vilken åldersgrupp man undervisade, däremot fanns det en tydlig skillnad mellan medvetna och mindre medvetna lärare.

I regeringens senaste förslag om ny lärarutbildning betonas vikten av att sätta frågor om yrkesverksamhetens samhällsuppdrag, demokrati och värdegrund i fokus:

”Det innebär att lärarstudenterna måste analysera de grundläggande värderingarna ifråga om demokrati, etik, moral, jämställdhet och jämlikhet som samhället vilar på. Kunskapsområdena kan bl.a. belysas genom att internationella deklARATIONER och överenskommelser behandlas och beaktas i utbildningen, som t.ex. FN:s deklARATION om de mänskliga rättigheterna, ...”²³

Värdegrundsbegreppet

Mot bakgrund av de tankar som utvecklas nedan föreslås i denna bilaga att värdegrund kan definieras enligt följande:

Den är en kommunikativ gemenskap.

Den är föränderlig över tid och rum mot bakgrund av mänskliga erfarenheter.

Tolkningar av mänskliga erfarenheter, så som Förintelsen, ger ett kommunikativt innehåll till värdegrunden.

²² Mattsson C. *Att lära för livet eller för stunden*. Göteborgs universitet s. 20–26.

²³ Proposition 1999/2000:135, En förnyad lärarutbildning.

Detta innebär att värdegrunden bygger på en acceptans för att alla individer har rätt att bidra till utformandet av ömsesidiga relationer genom att delta i den oavslutbara kommunikationen om värden. Kommunikationen kommer byta form och inriktning som ett resultat av individuella och kollektiva upplevelser. Dessa upplevelser och erfarenheter kommer att inkluderas i diskussionen via de olika sätt vi förmår att förstå dem.

I *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet* (Lpo 94) och den föregående utredningen *Skola för bildning* (SOU 1992:94) introducerades begreppet "samhällets värdegrund", dock utan närmare förklaring. Begreppet är svärfångat bl.a. om man vill besvara följande frågor:

Kan samhället uppvisa en värdegrund, och skall den i så fall förstås rationalistiskt eller empiristiskt?

Vad legitimerar värdegrunden?

Är det rimligt att tänka sig att samhället har en värdegrund som är uppbyggd av någon slags minsta gemensam nämnare som alla kan enas kring? Hur kan man då veta att det råder enighet om denna värdegrund?

Skall denna värdegrund prövas mot den faktiska verklighet som människor lever sina liv i, eller skall den uppfattas som ett mål eller provisorisk utopi?

Vad är en värdegrund?

Detta är en fråga som väcker en rad följdfrågor, men låt oss börja med att konstatera att det inte finns någon definition av begreppet värdegrund i Svenska Akademiens ordlista, Nationalencyklopedin, Pedagogisk uppslagsbok eller i någon ordbok. Därför kan man ifrågasätta om begreppet värdegrund alls var ett begrepp då det formulerades i Lpo 94. För att ett begrepp överhuvudtaget skall kunna kallas för begrepp måste det ha ett förklaringsvärde.

Värdegrundsbegreppet i andra utredningar

Den första utredningen sedan värdegrundsbegreppet efter Lpo 94 introducerats heter "En värdegrundad skola" och är en departementsskrift (DS 1997:57). Av direktiven framgick bl.a. att "...kunskap är det viktigaste redskapet i kampen mot de primitiva

värderingar som står bakom främlingsfientlighet och rasism.” Man menade att kunskapen om vad som skall göras för att ”... i den dagliga verksamheten förmedla de regler och normer som präglar vårt samhälle” var god men splittrad mellan flera organisationer och myndigheter.

Arbetsgruppen som utarbetade rapporten fick därvid till uppgift att ta fram kunskap som kunde ”...bidra till att utveckla skolans arbete med att förankra och utveckla det demokratiska samhällets värden hos eleverna”. I detta arbete redovisas bl.a. fyra olika skolors förståelse av begreppet värdegrund. Rapporten konstaterar att de fyra skolorna ”..anser att själva begreppet är vagt och okänt och att man arbetar på att konkretisera det”. I praktiken tycks man arbeta med elevinflytande, elevsyn, kunskapssyn, mobbning, främlingsfientlighet samt stöd till ”utsatta” elever.

Skolorna ger väldigt disparata bilder av hur de uppfattar uppdraget vilket ger olika mening om hur det skall verkställas. En skola menar att värdegrunden är underförstådd och att det inte finns en samsyn kring den men uppger samtidigt att allt arbete i skolan utgår från denna värdegrund. Snarlika uppfattningar uttrycks från de övriga skolorna i undersökningen.

Efter rapporten initierade Utbildningsdepartementet tillsammans med Skolverket ett fördjupat arbete kring värdegrunden. 1999 utsågs till värdegrundsår och en särskild arbetsgrupp inom departementet tillsattes. Våren 2000 publicerades två stora rapporter, en från Skolverket och en från Utbildningsdepartementet. I departementets skrift *Värdegrundsboken* kan man konstatera att författarna bedömer att situationen bland landets skolor är ungefär densamma som i tidigare nämnda rapport, bl.a. påpekas att ”...de flesta eleverna över huvudtaget aldrig har hört talas om värdegrunden” och ”de vuxnas svar är ofta svävande och allmänna”.

Vidare försöker man utveckla en beskrivning av vad värdegrunden är och lånar en metafor från Hedin & Lahdenperä som liknar värdegrunden vid fundamentet för ett hus. Värdegrunden skulle alltså utgöra en slags grund som alla som finns i huset är beroende av och orienterar sig efter. Det är dock tveksamt om metaforen tillför kunskap om vad uttrycket värdegrund står för. Man försöker även upprätta distinktioner mellan värdegrund och värderingar vilket tyvärr blir ytterligare innehållslösa metaforer och anekdoter.

Skolverkets rapport behandlar främst de kommunikativa förutsättningarna för arbetet med grundläggande värderingar. Man menar bl.a. att skolan måste kunna ”...skapa utrymme för samtal,

möten och goda sociala relationer som förutsättningar för arbete med grundläggande värden".²⁴

Skolverket tar mycket tydlig ställning i fråga om demokratisyn, vilket ger förutsättningen för att skänka ett innehåll till värdegrundsbegreppet: "Skolverket tar i studien om värdegrunden sin ansats i vad den nyare demokratiforskningen benämner deliberativ demokrati eller samtalsdemokrati."²⁵

Idén att kalla värdegrunden för en minsta gemensam nämnare för vår moral och rättsmedvetande är naturligtvis en metafor. Frågan är om denna metafor har någon grund. Förmodligen inte. En minsta gemensam nämnare när man förkortar bråk i matematiken kan bevisas genom logiska regler inom matematiken. Men hur kan man bevisa att vi har upprättat en minsta gemensam nämnare mellan invånare i ett samhälle rörande deras tilltro till demokratiska värden? Skall den sedan bedömas endast genom vad man tycker borde vara eller även hur det är? Skall tyckandet i sin tur baseras på omröstningar, intervjuer etc.?

Det är ganska uppenbart för oss i dagens samhälle att det finns en skillnad mellan det som uttrycks i offentliga dokument rörande samhällets värderingar och det som den enskilde uppfattar. Dessutom är det oftast en skillnad mellan vad som föreskrivs och vad som görs. Därmed kan man dra slutsatsen att det finns formella och reella utgångspunkter för etiska förhållningssätt, samt att vi som en logisk konsekvens av detta tvingas acceptera en pluralistisk hållning till begreppet värdegrund.

Värdegrunden som en grund för värden

Man kan välja att betrakta den formella värdegrunden som ett uttryck för en önskad situation snarare än en befintlig. Då blir den en vägvisare för individens handlingar och en insikt som skall föras vidare. Att föra vidare denna insikt är dock en komplicerad uppgift. En insikt är mycket vidare än kunskap i den meningen att insikten förutsätter en beredskap att handla i enlighet med sin förståelse.

Värdegrunden är dessutom föränderlig från tid till annan och beroende av sitt sammanhang. Därför är det svårt att tänka sig att

²⁴ "En fördjupad studie om värdegrunden", Skolverket, Dnr 2000:1613.

²⁵ Denna demokratisyn har som sin främsta företrädare den tyske sociologen och filosofen Jürgen Habermas, vilken i sin tur bygger sin teoribildning på Apels kommunikativa gemenskap eller diskursetik.

vi skall förmedla en uppsättning färdiga värden till varje generation som skall ta dem till sig och förstå dem och förhålla sig till dem så som vi gör.

En mer realistisk tanke är att värdegrunden är en grund för värden som upprättas i temporära kommunikativa gemenskaper.²⁶ Tanken är att människor i ett visst sammanhang vid en viss tidpunkt har förmågan – mot bakgrund av ett gemensamt språk och en ömsesidig förståelse – att upprätta en kommunikativ gemenskap för delade, om än inte gemensamt upplevda, erfarenheter bortanför det strategiska handlandet av egennyttan. Denna kommunikativa gemenskap, dvs. värdegrund, är med andra ord avhängigt tidigare erfarenheter och skulle se annorlunda ut om stora delar av det förflutna aldrig ägt rum eller vore obekant för deltagarna i gemenskapen.

Levande historia och värdegrunden

Under den seminarierie som Levande historia utvecklat på temat Förintelsen och samhällets värdegrund förstås värdegrunden som en kommunikationsgemenskap vilken är beroende av kunskaper om det förflutna. Förintelsen blir således ett kommunikativt innehåll för arbetet med värdegrunden. Uppgiften är inte att jämföra vår tids värden med det nazityska systemets värden utan att förstå framväxten av vår tids värden med erfarenheten av Förintelsen, samt inte minst identifiera risken med det indifferent instrumentella förhållningssättet till en värdegemenskap som riskerar att vara likartat mellan tiden för Nazityskland och vår egen tid.

Forum som komplement till skolans undervisning

Undervisning är något komplicerat, inte minst med tanke på hur många relationer som är aktiverade under ett enda undervisningsmoment. Därtill är undervisning en kognitiv och social process. Man kan föreställa sig tre olika typer av processer:

- Ämnesstyrd process
- Ramstyrd process
- Livsvärldsstyrd process

²⁶ Karl-Otto Apel är en av de i dag ledande teoretikerna inom praktisk filosofi. Hans idé om kommunikativ gemenskap skulle kunna benämnas värdegrund.

Den ämnesstyrda processen kännetecknas av ett "mekaniskt" förhållande mellan lärare och elev där läraren överför kunskap till eleven. Ämnet är definierat genom frågeställningar som skall "förstås" av eleven som skall kunna återge väsentliga delar av frågeställningen och dess svar. Elevens prestation bedöms, t.ex. i form av poäng, omdöme eller betyg. Eleven behöver inte värdera kunskapen.

Den ramstyrda processen tar sin utgångspunkt i att en part utanför klassrummet, t.ex. en myndighet, ingriper direkt eller indirekt och ger bindande direktiv för undervisningen. I detta fall är den enskilde läraren och eleven utan inflytande. De tvingas i stället att tolka syftet och genomföra detta.

Den livsvärldsstyrda processen utgår från elevernas förståelse av den omgivande verkligheten. Lärarens uppgift är att förmå eleven att dels söka nya förhållningssätt och förstå andras, dels låta eleven värdera kunskap och ta ställning till den utifrån.

All undervisning är sammansatt av dessa tre olika processer men i varje moment dominerar ett visst inslag. Det är svårt att avgöra vad som bestämmer att en given process dominerar. I olika fall lämpar sig processerna olika bra. För att vinna kunskap är det förmodligen lämpligt med en ämnesinriktad process. Vid arbete med kunskap som är starkt socialt och känslomässigt inriktat är det viktigt att inkludera elevens livsvärld, dvs. att förståelsen måste fortsätta till en djupt förankrad acceptans.

Livsvärlden är den enskildes förståelse för den omgivande verkligheten. Den därutöver gemensamma verkligheten kan kallas för systemvärld, eller bara system.

Systemets samspel med en enskild individ skiljer sig från samspelet mellan två livsvärldar. I en ideal kommunikation mellan två individer finns endast de två livsvärldarnas autentiska behov av att förstå varandra. För det mesta finns det dock en "dold avsikt" bakom varje möte. Denna dolda avsikt kan vara god likaväl som ond, medveten likaväl som omedveten. Faktum är att den inte alls behöver vara dold om den som har kontroll över avsikten har så mycket makt att den andre ser den makten som oinskränkt.

Den mesta undervisningen förefaller fungera bäst om eleven förstår nyttan med att lära sig räkna och läsa, att den inte är till för lärarens skull utan för att eleven skall kunna tillfredsställa de egna behoven senare i livet. Det blir emellertid mer komplicerat när vi inom skolans ram skall utveckla värden eller acceptans för värden som samhället har definierat som goda. I detta fall fungerar inte en

mekanisk kunskapsöverföring lika bra, även om den kan fungera. Läraren kan fortfarande i kraft av sitt ämbete förmå eleven att uttrycka gillande för vissa värden med uttalade eller outtalade hot om repressalier om det inte sker (rapport hem, underkänt i något ämne etc.). Däremot kan läraren inte tvinga eleven att verkligen hålla med. Detta är naturligtvis också något positivt eftersom sårbarheten för de värden som stipuleras i exempelvis läroplanen samtidigt är en relation som man vill värna – individens rätt att tänka och uttrycka sig fritt.

Undervisning domineras ofta av invanda mönster. Ett sätt att bryta dessa är att avvika från det förväntade, så att deltagarna inte kan lita till invanda mönster. Plötsligt uppstår då ett utrymme som inte skall betraktas utan fyllas och där var och en är lika fri som tvungen att fylla det med innehåll. Lärarens uppgift blir att skapa förutsättningar för detta utrymme genom att finna nya former och nytt innehåll till samtalet om värdegrund.

Det är tydligt att lärare i sitt arbete med t.ex. Förintelsen ofta söker former att gestalta ämnet på och på ett sådant sätt att elevens förståelse går vidare än den vunna kunskapen, dvs. in i en social och känslomässig process. De medel som ofta används är film, drama, skönlitteratur, ögonvittnen, utställningar samt besök på minnesplatser. Dessa olika aktiviteter fyller om inte annat funktionen att bryta den vanliga undervisningens former.

I studien "Att lämna klassrummet" undersöks betydelsen av att bryta de invanda förhållningssätten till undervisning vid arbetet med demokratiska värden genom att besöka f.d. koncentrations-/dödsläger i Polen.²⁷ I studien ingick 40 elever från två olika skolor. I det ena fallet hade eleverna själva valt att besöka ett läger, medan de i det andra var tvungna genom ett politiskt beslut. I det första fallet var det tydligt att eleverna var mycket välmotiverade medan såväl lärare som elever i det senare var tämligen omotiverade. I det första fallet redovisade deltagarna relativt goda historiska kunskaper om Förintelsen och den plats de skulle besöka medan de i det senare visade stora brister om händelsen och en näst intill total okunskap om den plats de skulle besöka.

Utfallet av de bägge besöken är intressant. Den grupp som hade relativt goda förkunskaper använde i första hand besöket till att bekräfta dessa. Till och med upplevelserna tycks här ha varit förutbestämda. Flera av deltagarna kunde redan innan resan ange vad som skulle vara mest givande eller upprörande. Att det verkligen

²⁷ Mattsson, Christer, "Att lämna klassrummet", rapport för kommittén.

blev så bekräftades efter resan. Den mindre väl förberedda gruppen hade däremot mycket små förväntningar och lyckades heller inte utöka sina kunskaper i någon väsentlig mening, trots att de hade en stark gemensam upplevelse av besöket. Deras vilja att lära sig mer tycks enligt dem själva och lärarna ha ökat.

En annan relevant studie är "Elever skriver till överlevande" som baseras på brev vilka elever skrivit till ögonvittnen efter att de träffats under skolbesök.²⁸ Studien visar tydligt elevernas känsla av vördnad inför både den person de lyssnat till och historien som sådan. För ett ögonblick kommer bokstavligen talat levande historia till klassrummet. Det är svårt att avgöra om besöket medför några omedelbara kunskapsvinster. Däremot är den sociala och känslomässiga inlevelsen mycket stark och ger upphov till en ökad vilja till inläring och kunskapsbearbetning.

Bägge studierna visar det positiva i att eleverna får egen tillgång till ämnet utan att läraren styr upplevelsen. Den starka upplevelsen som eleven har är inte beordrad, vilket eleven vet, och därmed har man skapat förutsättningar för en kommunikativ gemenskap.

Det finns goda skäl för att finna och utveckla former som när man undervisar om grundläggande värden kan sätta elevens livsvärld i centrum. En viktig del av detta arbete är att lärare och elever ibland får möjlighet att lämna klassrummet i bokstavlig eller bildlig mening. Detta är i sig inget nytt men inom de ämnesområden som forumet kommer att behandla är det viktigt att utveckla kunskaper kring en livsvärldsprocessstyrd undervisning.

²⁸ "Elever skriver till överlevande".

Utländska exempel

Av Christer Mattsson

Det finns många museer runt om i världen som tar sin utgångspunkt i andra världskriget och Förintelsen eller behandlar frågor kring demokrati och mänskliga rättigheter på annat sätt. Somliga är huvudsakligen beskrivande och låter fakta och tolkningar av själva Förintelsen utgöra basen för verksamheten. Andra anlägger ett annat perspektiv och låter t.ex. tolerans eller fred utgöra det intellektuella ramverket.¹ Somliga omfattar såväl utställningar som forskning och minnesmonument och vissa utgår från autentiska platser.

I förberedelsearbetet för ett svenskt Forum för Levande historia är det angeläget att närmare undersöka andra organisationers verksamhet. I denna bilaga beskrivs först två helt olika verksamheter. Därefter görs en kortfattad genomgång av några organisationer som arbetar med s.k. "Holocaust Education" och bilagan avslutas med en genomgång av detta begrepp.²

Två exempel

United States Holocaust Memorial Museum

Holocaustmuseet i Washington är en synnerligen stor organisation med en mycket omfattande verksamhet. Den årliga budgeten för de ca 400 anställda ligger på motsvarande en halv miljard kronor, varav 40 procent är privata medel och 60 procent federala. Man betraktar sig inte, betonade museets chef under

¹ T.ex. Museum of Tolerance, Los Angeles, The Peace Museum i Bradford, Memorial Caen - A Museum for Peace, Kyoto Museum for World Peace, Peace Memorial Museum i Hiroshima

² Termen är etablerad inom den anglosaxiska språksfären och betyder rätt och slätt utbildning om Holocaust. Då det är svårt att avgöra om "Holocaust" och "Förintelsen" är fullt jämförbara begrepp mot bakgrund av såväl akademisk som praktisk användning inom utbildning används här termen "Holocaust Education" även på svenska.

Stockholmskonferensen, som ett museum rörande folkmord eller mänskliga rättigheter utan ett museum specialiserat på "Holocaust", som man definierar som "the planned, systematic murder of European Jews".³

Museet har sedan starten 1993 haft 13,5 miljoner besökare, varav 4 miljoner barn och 1,4 miljoner utländska besökare. Man innehar över 35 000 föremål, 12 miljoner sidor arkivmaterial, drygt 6 200 vittnesmål, 166 000 registreringar av överlevande, 65 000 fotografier, 420 timmar dokumentärfilm och över 30 000 böcker på 18 språk. Biblioteket får 11 000 förfrågningar om året, arkivet 4 800 förfrågningar och överlevanderegistret får ca 46 000 årliga förfrågningar. Webbplatsen tillfrågas över 27 000 gånger i veckan.

Den permanenta utställningen presenterar en kronologisk berättelse, bortsett från att den börjar med en stor svartvit bild av amerikanska soldater vid befrielsen som beskådar ett antal brända lik, och lämpar sig bäst för egen rundvandring.⁴ Den sträcker sig över 3 våningar och är en blandning av montrar med fotografier och mindre föremål, dokumentärfilmer (varav flera i färg), modeller och större fristående föremål. Utställningen är suggestiv och välgjord och innehåller även ett visst mått av kritiskt förhållningsätt.

Vid vissa delar av museet försöker man skapa en känsla av autentiska platser ("sense of place") vilket delvis förklarar de många stora föremålen i utställningen. Där finns t.ex. en järnvägsvagn lik som en båt som uppges ha använts vid räddningen av de danska judarna till Sverige och en stor järngrind från en judisk begravningsplats. Den senare blev det mycket uppståndelse kring när den togs bort från begravningsplatsen men ersattes då av en exakt kopia. Originalen står alltså i Washington. Hur ofattbart mycket arbete som finns nedlagt såväl på att skriva själva berättelsen som utställningen bygger på som på att preparera olika föremål för att få dem tidstypiska beskrivs utförligt av i Linenthals *Preserving Memory*. Godsvagnen, som hämtats från Polen, behandlades t.ex. av en specialist som plockade bort nio lager färg med en skalpell för att komma åt originalutseendet.⁵

Utöver den permanenta delen görs löpande ett antal specialutställningar, t.ex. "Remember the Children: Daniel's Story",

³ Executive Director Sara Bloomfield, Proceedings s. 14–15.

⁴ En intressant beskrivning av den diskussion som förelåg när man valde just denna bild och inte en färgbild med nakna lik återfinns i Linenthal, s. 193–194.

⁵ *Preserving Memory*, s. 159.

"Hidden History of the Kovno Ghetto" och "Life Reborn: Jewish Displaced Persons 1945–1951". Den förstnämnda vänder sig till barn över 8 år och visar hur en ung judisk pojke skulle kunna ha upplevt livet i Nazityskland. Här kan barnen se hur det kan ha sett ut hemma hos Daniel, som är en fiktiv person, före och under förföljelsen, de kan läsa hans dagbok och se fotografier.

Museet omfattar också två minnesmonument, dels den kända Hall of Remembrance och dels Wall of Remembrance, som består av 3 000 kakelplattor som amerikanska barn har målat till minne av de barn som mördades under Holocaust.

Lärare och elever uppmanas också att tillbringa tid i utbildningscentret. Där kan lärare dra nytta av olika utbildningsprogram och med hjälp av litteratur, videofilmer och lektionsprogram få idéer på hur de kan lägga upp sin undervisning. De kan också kopiera upp sådant material som de vill dela ut i klassrummet (stora bilder, biografiska data etc.). Elever erbjuds att använda samma material för uppsatsarbeten och liknande.

Organisationen omfattar även en stor forskningsverksamhet och man ger ut tidskriften *Holocaust and Genocide Studies*.

Sedan 1995 finns vid USHMM en "samvetskommitté" (Committee on Conscience) vars syfte är att uppmärksamma nationens medvetande, att påverka politiska beslutsfattare och att stimulera till handling i hela världen i syfte att hindra folkmord och relaterade brott mot mänskligheten. De har exempelvis skrivit brev till presidenten på Östtimor, uttalat sig om Slobodan Milosevic och Natos ingripande i Kosovo samt anordnat konferensen "Genocide and Crimes Against Humanity: Early Warnings Signs and Prevention" (december 1998).

Trots museichefens uttalade fokus på Holocaust kan man få intryck av att det råder delade meningar om hur brett uppdrag den samlade organisationen har. Även om den permanenta utställningen sannolikt aldrig kommer att ändras mer än marginellt finns där "Samvetskommittén", tidskriften *Holocaust and Genocide Studies*, utåtriktade program i form av paneldiskussioner som "Memory and Truth after Genocide: Guatemala" samt en bokhandel med ett brett utbud av litteratur om folkmord. Museet omfattar också en tämligen stor och välsorterad bokhandel, även för litteratur gällande andra folkmord.

Shoah foundation

Stiftelsen etablerades 1994 av Steven Spielberg, efter inspelningen av *Schindlers list*. Huvudsakligt syfte var att dokumentera vittnesberättelser från Förintelsen. Här finns intervjuer med exempelvis överlevande från lägren, flyktingar, medlemmar av motståndsrörelser och anställda vid krigstribunalerna. Efter en intensiv insamlingsfas som nu börjar gå mot sitt slut har man nått upp i över 50 000 intervjuer (från 30 minuter till 17 timmar) som sammanlagt ger över 100 000 intervjutimmar på över 200 000 videoband (på knappt 14 år skulle man kunna se alltsammans). Av dessa intervjuer är 330 gjorda med människor bosatta i Sverige.

Med hjälp av bl.a. Fortunoff Video Archive vid universitetet i Yale och U.S. Holocaust Memorial Museum i Washington har man upprättat ett formulär som har skickats till dem som frivilligt har anmält intresse av att bli intervjuade. Formuläret har syftat till att ge grundläggande data till katalogiseringen men också utgöra en viss autenticitetskontroll. Någon egentlig kontroll av att personerna är de som de utger sig för att vara görs inte. Dessa intervjuformulär översätts också successivt till engelska, ett delvis ganska komplicerat arbete eftersom alla språk inte har uttryck för t.ex. "Förintelsen" eller "dödsmarsch".

Intervjuerna har sedan genomförts hemma hos den intervjuade på det språk som han eller hon själv har bett om att få använda. Knappt hälften av alla intervjuer är på engelska men ytterligare 31 språk har använts i de 57 länder man har intervjuat i. Videoupptagningarna har sedan överförts från Beta SP till digitalform. Därefter katalogiseras varje intervju med hjälp av en ämnesordlista om ca 11 000 nyckelord. Varje intervju delas upp i olika segment om vardera ca 3–6 minuter och varje sådant segment ges ett antal skrivna nyckelord. På så vis kan man framgent genom att i databasen skriva in t.ex. ett lägernamn och "transport" få fram samtliga intervjuavsnitt med dem som beskriver transporten till det lägret. Detta är dock ett synnerligen tidskrävande arbete och man räknar med att det tar ca 8–12 timmar att katalogisera en timmes vittnesmål. Denna del (samt omfattningen) skulle man kunna säga är den riktigt unika delen av detta projekt och gör att det skiljer sig åt från alla andra "oral history"-projekt, vilka inte har samma raffinerade sökbarhet.

Alla intervjuer lagras i ett behändigt arkiv om 400 terabyte som automatiskt skall kunna leverera videoavsnitt över säkra förbindel-

ser runt om i världen. Idag finns tillgång till materialet från Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies (Yale), Holocaust-museet i Washington, Simon Wiesenthal Centre, Yad Vashem och Museum of Jewish Heritage i New York.

Hur materialet kommer att tillgängliggöras i framtiden är dock oklart och man diskuterar för närvarande olika principer och förhållningssätt. Ett sätt är att samla delar av materialet på olika CD-rompresentationer. Så har nyligen skett med en amerikansk version för "high-school" och inom kort kommer även en tysk version. Stiftelsen har också ett dotterbolag (GmbH) i Tyskland.

Holocaust Education

Ovan beskrivna United States Holocaust Memorial Museum bedriver också en omfattande utbildning. Nedan beskrivs ytterligare organisationer med sådan utbildning och här har inte institutionernas totala verksamhet beaktats. Genom att undersöka institutionernas utbildningsarbete får man en god bild av institutionens syfte och utgångspunkter, även för den totala verksamheten.

Varje institution beaktas från bakgrund, syfte, metod och målgrupp.

Yad Vashem

Yad Vashem är staten Israels officiella minnesmonument, museum, forsknings- och utbildningscenter rörande Holocaust. Det grundades 1953 på initiativ av Knesset. "Yad Vashem" är hämtat ur Jesaja 56:5, där Gud kungör att han skall ge de trogna ett evigt namn som inte skall utrotas – ett Yad Vashem.

Utbildningscentret är av enorma proportioner med en genomströmning av 100 000 studenter och 500 000 soldater samt tusentals utbildare årligen. Utbildningar arrangeras regelbundet på 7 olika språk. Man har sedan 1999 en särskild avdelning för internationella grupper av utbildare.

Yad Vashem är inte bara en utbildningsinstitution av världsbetydelse inom ämnesområdet utan även en ledande forskningsinstitution samt en knutpunkt för källmaterial och arkiv. Närheten mellan forskningen och tillgången till ett mycket stort källmaterial

påverkar naturligtvis utbildningssektionen och ger den mycket gynnsamma förutsättningar.

Samtidigt kan konstateras att den historiska forskningens monumental betydelse för verksamheten inte åtföljs av någon vetenskaplig utveckling av undervisningsmaterial. Det finns alltså en obalans mellan undersökandet av Holocaust historiografi och överförandet av denna till undervisning och utbildning, ett faktum som är mycket tydligt i deras utbud av material.

Syfte med utbildningen

Vid studiet av Yad Vashems utbildningsavdelning måste man separera deras egen utbildning av utbildare från deras utbildning och utbildningsmaterialutveckling åt övriga målgrupper så som elever, militärer, allmänhet o.s.v.

Allmänna syften

Organisationen betraktar Holocaust som av universell betydelse för hela mänskligheten. Detta därför att Holocaust var ett medvetet beslut att mörda en hel folkgrupp utan urskiljning med en systematik som förutsatte en hel stats, och dess allierades, fulla medverkan samtidigt som världen runt om, medvetna om vad som skedd, lät detta ske. Denna, i sig inte ordagranna återgivelse, finns som en slags portalparagraf och återkommer på flera ställen i deras skrifter.

Vidare säger man att "...Holocaust reser en rad universella och specifika utbildningsfrågor. Efter att ha lärt sig om hur judarna levde innan kriget, hur deras liv förändrades under nazistytret, och hur de som överlevde återfick sin vilja att leva kommer elever bättre förstå betydelsen av vänskap och ansvar likaväl som faran med hat...." .

Specifika syften

Yad Vashem påpekar att det finns flera olika sätt att förhålla sig till och tolka Holocaust. Detta menar man beror på ämnets universella betydelse och dess starka känslframkallande förmåga. Detta gör att det inte bara finns olika tolkningar av Holocaust utan att det även finns misstolkningar. Mot bakgrund av detta har Yad Vashems International School for Holocaust Studies utvecklat ett "program för utbildare baserade på de riktiga akademiska och pedagogiska verktygen".

Metod

Mattias Heyl påpekar i en artikel "Education after Auschwitz" att det tyska folket har efter Auschwitz (Oswiecim) arbetat med satsen "Du skall inte vara en förövare" medan det judiska folket arbetat med temat "Du skall inte vara ett offer". I det materialet som publiceras av Yad Vashem är det just offren som intar den centrala platsen. Man framhäver vikten av att motverka den avhumanisering som uppstår som ett resultat av en teknisk beskrivning av förintelseprocessen.

Därför betonas det judiska livet i Östeuropa innan Holocaust. De teman man då arbetar med är t.ex. judiskt liv i Baltikum, Polen, Ungern under främst mellankrigsperioden. Vidare arbetar man mycket med begrepp som zionism, judaism etc. för att tydliggöra olika perspektiv på judisk liv.

Däremot är man mycket noggrann med att inte "antropologisera" judiskt liv från ett utanförperspektiv utan man vill att livet skall ses så mycket inifrån som möjligt. Därför menar man att varje lärare som skall undervisa om Holocaust på ett seriöst sätt själv måste genomgå en förändring i den meningen att man skall kunna gestalta det judiska folket på ett annat sätt än viljelösa offer vilka levde ett liv avlägset vårt i både tid, rum och innehåll.

Stor vikt läggs vid att gestalta individer, i synnerhet barn, då det är lättare för elever att identifiera sig med individer. Olika former av bilder spelar också en stor roll i Yad Vashems utbildning. Bilderna är formerade kring olika teman så som livet i gettot, stulen barndom, livet innan Holocaust, livet efter Holocaust etc.

Yad Vashem har gett ut flera samlingar av bilder kring ovanstående teman tillsammans med lärarhandledningar. Ytterligare teman man arbetar med är antisemitismens historia, rasbiologi samt nazismens uppkomst och maktövertagande i Tyskland. Detta område skildras uteslutande från ett idé- och systemperspektiv. Man undersöker med andra ord inte förövarna från ett livsvärldsperspektiv.

Det är naturligtvis känsligt som bl.a. J. Dimsdale påpekar att arbeta med förövare ur ett individperspektiv då "...ansträngningar att förstå förövare ofta missuppfattas som försöka att förlåta och rättfärdiga deras handlande..". Om det är av denna anledning eller någon annan som man inte bearbetar förövarrollen i sitt utbildningsmaterial är oklart. Detta betyder inte att man inte väljer att arbeta med dilemman, men i stället för att arbeta med förövarval arbetar man med offrens dilemmastrukturerade val. Särskild vikt

har lagts vid att beskriva livet i gettot, vilket man ser som ett koncentrat av mänskligt liv. Man menar att gettolivet kan illustrera vad det innebär att vara människa när man utsätts för omänskliga prövningar, dessa dilemmaartade situationer kan, enligt S. Imber, pedagogisk chef vid Yad Vasehm, få elever att få en fördjupad insikt om sina egna värderingar.

Utställning och minnesvård

Yad Vashem har flera permanenta utställningar och en rad temporära. Huvudutställningen är föråldrad både vad gäller utseende och innehåll, vilket gör att Yad Vashem nu bygger en helt ny utställning i en ny byggnad.

Yad Vashem har tre stora installationer för minnesvård: en ceremoniell lokal kallad "Hall of remembrance", en särskild installation för att minnas de mördade barnen och slutligen planterar man träd för icke-judar som räddade judar under Holocaust.

Dessutom arbetar man kontinuerligt med att bygga upp ett minnesarkiv med alla namn på de som förintades. Detta kan bland annat användas för att spåra anförvanter.

Ålders- och målgrupper

Det material som Yad Vashem har utvecklat för undervisning kan sägas vända sig till grundskolan, gymnasieskolan, högskolan och till lärare och handledare.

Det som skiljer de olika materialen åt är framförallt materialens kognitiva aspekter rörande ramverksbeskrivandet samt skildrandet av våld och skräck. Yad Vashem har själva upprättat rekommendationer för olika åldersgrupper.

Auschwitz statsmuseum

Bakgrund

Auschwitz statsmuseum är en av de första museerna i världen som behandlar Nazitysklands brott mot mänskligheten. Redan i december 1945 väcktes frågan om att bygga ett museum inom det f.d. koncentrations/dödslägretes område. 1947 fattades beslutet av det polska parlamentet. Vid flera tillfällen från 1947 och fram tills idag, och förmodligen även i framtiden, har man ändrat museets gränser. 1979 upptogs Auschwitz på UNESCOs s.k. världsarvslista.

Den första utställningen färdigställdes 1947 och sedan dess har en lång rad utställningar tillkommit och förändrats. Från och med 1960 inrättades de s.k. nationella utställningarna där varje land som hade medborgare vilka förlorat sina liv i Auschwitz erbjöds att designa en egen utställning. Samtidigt erbjöds Israel att inrätta en särskild judisk utställning.

Auschwitz har under sin existens under den kommunistiska diktaturen varit ett redskap i dess ideologiska arbete. Det var t.ex. ovanligt att Auschwitz berörde judarnas lidande trots att ca 90 procent av de mördade var judar. 1967, under det s.k. Sexdagarskriget i Israel stängdes den judiska utställningen helt under flera år. Efter demokratiseringen av Polen har man haft anledning att revidera såväl utställningar som historieskrivning och utbildning vid Auschwitz. Auschwitz är uppdelat i följande avdelningar:

Arkiv – Fotografier, dokument, vittnesmål etc.

Samlingar – Tillhörigheter från offren i första hand

Bibliotek – Titlar som berör tredjeriket

Konserveringsavdelning – underhåll av byggnader, artefakter och dokument

Forskningsenhet – Forskar på olika aspekter av Auschwitz ur ett strikt historiskt perspektiv

Kontaktförmedling för f.d. fångar – hjälper till att upprätta kontakter mellan anhöriga och f.d. fångar etc.

Utbildningsavdelning – Huvudsakligen arbetar man med utbildning av lärare och elever.

Utställningsavdelning – Arbetar med att bevara och förnya utställningar samt utveckla helt nya permanenta och temporära samt mobila utställningar.

Förlag – Allt material som författas av personalen ges ut via ett eget förlag.

Syfte med utbildning

Utbildningsavdelningen har tre huvudområden:

Utbildning av lärare, elever och allmänhet i kurs och seminarieform både för en polsk och en internationell publik.

Träning, utbildning och fortbildning av museets guider.

Utvärdering av museets kunskapsförmedling till besökare.

Utbildningsavdelningen är mycket liten både sett ur andelen besökare de möter och dess ekonomiska ram inom organisationen.

Dess funktion är primärt att tillgodose besökarens behov och önskemål, genom att möjliggöra seminarier för de som önskar, ge lärare relevanta kunskaper inför ett besök med elever samt utvärdera och förbättra guidernas arbete.

Metod

Den absolut dominerande formen för utbildning är guidningen av besökare. Besökaren kan bestämma längden på guidningen men har mycket små möjligheter att påverka innehållet, såvida besökaren inte har mycket specifika önskemål i relation till endera egna erfarenheter av platsen eller omfattande historiska kunskaper.

Vid sidan av denna verksamhet bedrivs fortbildning av lärare, främst från Polen även om man under slutet av 90-talet börjat bygga upp seminarier och program för lärare från andra länder. Därtill erbjuds föreläsningar för elever och allmänhet. Teman som presenteras är främst relaterade till platsen som sådan men även teman kring Tredje riket, ockupationen av Polen samt Polsk-Judiska relationer är vanliga. Man arrangerar även särskilda seminarier kring det film och fotomaterial som finns i deras ägor.

Sedan 1998 ges en särskild kurs för historielärare i Polen på temat Nazism, rasism och totalitarism i samarbete med Pedagogiska akademien i Krakow. Denna förväntas bli ett permanent inslag.

Utvärderingsverksamheten arbetar med att säkerställa kvalitén på guidningen, samla in guiders uppfattning om verksamheten samt ta fram externa och interna faktorer för framgång.

Målgrupp

Organisationen har i princip hela världen som målgrupp, och de som årligen besöker dem är onekligen en disparat samling människor. Ca 500 000 personer besöker varje år Auschwitz statsmuseum, varav hälften är polacker. Av polackerna är 80–85 procent ungdomar/elever medan det bland de utländska besökarna är ganska jämt mellan vuxna och ungdomar.

Beth Shalom

Bakgrund

Beth Shalom är ett privatägt institut beläget i närheten av Nottingham i Storbritannien. Det grundades 1991 av en enskild familj.

Redan från början har arbetet varit inriktat mot både minnesvård och utbildning. Idag finns det en permanent utställning och flera ambulerande. Själva institutionen Beth Shalom består förutom av utställningen av ett undervisningscenter med tillhörande bibliotek samt flera installationer avsedda för minnesvård och kontemplation.

Vidare arbetar man med frågor som rör rasism i dagens Storbritannien.

Syfte med utbildning

Det främsta syftet anges vara att upprätta en relation mellan historien och den enskilde individen. Man säger sig vilja "skapa en minnesplats genom vilken man kan försöka lära sig något om vad som hände".⁶ Vidare framhäver en av grundarna, Steven Smith, vikten av att den kristna världen arbetar med denna fråga, så att ämnet inte uppfattas som en judisk angelägenhet.⁷

Metod

Undervisningen på Beth Shalom kan delas in i tre olika inriktningar:

- Studiebesök av skolklasser och ambulerande verksamhet
- Studiebesök av övriga specialgrupper
- Tematiska seminarier och konferenser

Studiebesöksverksamheten för skolelever finns i två versioner, ett entimmes besök och ett som varar i tre timmar. Det är i sig ingen större skillnad mellan de bägge med undantag av att det längre besöket inkluderar ett vittnesmål av någon överlevande från Holocaust eller någon som kommit till UK som flykting i något annat sammanhang. Studiebesökets huvudinslag är ett besök på den permanenta utställningen vilken kan liknas vid en tredimensionell historiebok.

Utställningen behandlar Nazismens uppkomst och makttillträde i Tyskland, antisemitismens historia, antisemitism som statspolitik i Nazityskland, den slutliga lösningen och slutligen befrielsen av lägren. Dessa moment motsvarar väl den brittiska obligatoriska kursplanen för "Holocaust education".

⁶ Learning about the Holocaust s. 2.

⁷ Samtal med Steven Smith i Washington dec-98.

Vid sidan av besöksverksamheten tillhandahåller även Beth Shalom en handfull ambulerande skärmutställningar vilka kan beställas av enskilda skolor. Dessa rör samma teman som i den permanenta utställningen fast utan några artefakter.

I fallet med studiebesök för andra specialgrupper finns endast ett alternativ, nämligen exakt samma som elevernas tretimmars, fast förlängt med 30 minuter, men med samma innehåll. Specialgrupp innebär att det kan vara vilken föranmäld grupp som helst, men att den just måste vara anmäld och att det inte rör sig om en skolgrupp.

De tematiska seminarierna och konferenserna syftar till att sammanföra olika experter till ett möte om undervisnings- och lärdomsperspektiv på Holocaust. Deltagarna i seminarierna företräder institutioner som historia, religion, filosofi, psykologi etc. och kommer främst från olika brittiska universitet men även ifrån institutioner från andra delar av världen. Denna verksamhet brukar, bortsett från det förda samtalet som egensyfte, vara ämnat för lärare och är en väsentlig del av Beth Shaloms lärarfortbildning. Teman som berörs inom denna verksamhet kan vara: Är Holocaust unik? Vilka är de universella lärdomarna från Holocaust? Vikten av en dialog mellan judendom och kristendom etc.

Ålders- och målgrupper

Beth Shaloms i särklass viktigaste målgrupp är elever som omfattas av den obligatoriska kursplanen om Holocaust. Smith framhäver den kraftigt ökade efterfrågan på Holocaust education i samband med att kursplanen infördes. Denna efterfrågan skapade ett ekonomiskt utrymme för Beth Shaloms verksamhet. Smith konstaterar även självkritiskt att det förefaller som om Beth Shalom genom sin verksamhet befriar lärare från deras ansvar att ta upp Holocaust.

Vid sidan av dessa elever kan vilken grupp som helst boka ett besök på Beth Shalom under förutsättning att det är en identifierbar grupp som anmäler sin ankomst och ges en specifik tid för sitt besök. Det är däremot inte möjligt för allmänheten i form av privatpersoner att besöka Beth Shalom.

Ytterligare en målgrupp är lärare i Baltikum där Beth Shalom driver ett fortbildningsprojekt för att understödja lärare i dessa länder att undervisa om Holocaust. Denna verksamhet är inkluderad i den s.k. Task force for international co-operation on Holocaust education, research and remembrance initierad av Statsminister Göran Persson.

Gedänkstätte Buchenwald

Bakgrund

KZ Buchenwald var ett av de tidiga koncentrationslägren (1937) och ett träningsläger för det s.k. döds-kalleförbandet (senare tredje SS-divisionen Totenkopf). Efter det att Buchenwald befriats i april 1945 annekterades det av Röda armén och användes som fångläger fram till i början av 1950-talet. Buchenwald kom att ligga inom forna DDR vilket gett sin prägel åt minnesplatsen.

Det minne som skulle bevaras (i viss mån även skapas) var kommunismens seger över fascismen. Efter den tyska återföreningen har man arbetat med att utveckla GB mot en mer adekvat historiografisk framställning mot ett demokratiskt utbildningsväsende samt att man genom frigörelsen från kommunismen kan inordna KZ Buchenwalds post 1945 i användningen av den historiska gestaltningen av platsen.

Syfte med utbildningen

Likt alla andra minnesplatser är ett syfte just att minnas vad som hänt på den historiska platsen som sådan. I utställningsarbetet finns dock ett ytterligare syfte nämligen att utifrån de historiska kunskaperna ge perspektiv på den egna samtiden och framtiden. Tanken är att Buchenwald skall vara en mötesplats för främst ungdomar från olika delar av Tyskland och övriga världen där man skall kunna diskutera demokrati och samexistens.

Metod

Den historiska platsen med tillhörande utställning kan besökas på egen hand eller med guide. En guidad tur varar mellan 60 minuter och en heldag. Denna verksamhet har en mycket stark diversifierad målgrupp och en starkt standardiserad guidning – dvs. innehållet styrs mer av platsen än av deltagarna.

I seminariearbetet är arbetet mycket starkt individualiserat i förhållande till gruppen. Gemensamt för alla grupper är emellertid en grundläggande översikt över NS-systemet och en historisk beskrivning av platsen. Därefter varierar verksamheten med gruppens sammansättning och den tid som finns till förfogande. Majoriteten av besökande är där för ett dagsbesök med guidning och seminarier. Det finns också grupper som spenderar någon månad inkvarterad på själva museområdet och bedriver studier och olika former av skapande verksamheter såsom drama, musik, bild etc.

Målgrupp

Målgruppen är allmänheten i generell mening. Man erbjuder specialprogram till främst ungdomar men även för poliser, militärer osv.

Haus der Wannsee-Konferenz

Bakgrund

Den s.k. Wannseevillan (Hwk) har gått till historien genom den konferens som ägde rum där den 20 januari 1942 och under vilken man koordinerade de administrativa frågorna inför massmördandet av Europas judar.

Efter kriget användes huset som feriehem för barn. Under slutet av åttiotalet inleddes en diskussion (dock inte den första) om att upplåta villan för museum och utbildning om Tredjerikets brott mot mänskligheten. På 50-årsdagen av konferensen öppnades den nya institutionen som i huvudsak består av ett museum, ett utbildningscenter och ett bibliotek.

Syfte med utbildningen

Hwk uttrycker inget distinkt syfte med sin utbildningsverksamhet, mer än en generell uppgift att upplysa om Holocaust och utifrån den historiska kunskapen diskutera dagsaktuella ämnen.⁸

Metod

Verksamheten är delad mellan den permanenta utställningen och seminariearbetet. De bägge är påtagligt skilda från varandra och det finns ett missnöje bland personalen att de bägge delarna föga kompletterar varandra.

Seminarieverksamheten är styrd av besökarnas önskemål. Det är en uttalad tanke att Hwk inte har ett färdigt program som skall passa alla, utan tvärt om måste varje grupp själv berätta vad de vill ta del av endera utifrån en lista med föreslagna ämnen eller helt efter eget önskemål. Inom organisationen arbetar en mycket liten permanent stab till vilken kopplas olika specialister under längre eller kortare perioder för att genomföra olika program. Detta sätt att arbeta har lett till att man kan erbjuda en mycket bred ansats till ämnet. Om ett seminarium väl är utvecklat är det relativt okompli-

⁸ Samtal med Kleiber, Lore juni -99.

cerat att använda de relevanta seminarieledarna igen även om de inte är fast anställda.

Målgrupp

Likt alla andra minnesplatser är allmänheten en given och vagt definierad målgrupp, primärt för utställningen. Utbildningsenheten prioriterar skolelever och olika yrkesgrupper som lärare, poliser, militärer, tulltjänstemän o.s.v. samt diverse internationella grupper.

Critical Thinking Community

Bakgrund

Critical Thinking Community är en oberoende icke kommersiell organisation som arbetar för att utveckla det kritiska tänkandet inom utbildningsväsendet i USA. Organisationen har sitt ursprung bl.a. vid Sonoma state university (SSU) i Kalifornien. SSU har sedan 1960-talet bedrivit forskning och fördjupad utbildning om kritiskt tänkande. En viktig orsak till att detta arbete påbörjades var amerikanska soldaters agerande under kriget i Vietnam. Man är idag en sammanslutning av flera olika institutioner, men SSU är fortfarande dess samordnare.

Syfte

Organisationen ser som sin uppgift att förändra utbildningssystemet och samhället i stort genom att utveckla förutsättningar för kritiskt tänkande. Man menar att utbildningsväsendet arbetar "ytligt" med värden och underställer dem inte en kritisk prövning. Vidare menar man att ingen kan tillägna sig demokratiska värden utan en kritisk prövning.

Metod

Arbetet med att genomföra detta baseras på utbildning och fortbildning av lärare. Dessutom producerar man litteratur, kursplaner etc. för att understödja pedagogiskt arbete.

Utbildningsverksamheten består av kurser, seminarier och konferenser. Critical Thinking Community arbetar även för att upprätthålla kontakten med de lärare som deltagit i utbildningarna. Som ett led i detta finns det flera fora för att sprida erfarenheter både från klassrumsarbetet och den akademiska forskningen.

Målgrupp

Den absolut främsta målgruppen är lärare inom alla nivåer inklusive universitetsnivån.

Imperial War Museum

Bakgrund

Imperial War Museum härstammar, som namnet avslöjar, från den eran då Storbritannien var ett imperium. Museets uppgift är att gestalta och minneshålla de krig och konflikter som Storbritannien varit inblandat i från och med första världskriget. Holocaust är därför inte något huvudtema för verksamheten, även om man sommaren 2000 invigde en hel flygel om just Holocaust.

Generellt sett är Holocaust därmed integrerad i andra världskrigets historiografi med särskild tonvikt på den brittiska relationen till och reaktionen på Holocaust. Den nya utställningen har dock mycket tydligt valt att försöka beskriva Holocausts historiografi så oavhängigt andra världskriget som möjligt och med ett större fokus på offer för Holocaust än den brittiska upplevelsen av Holocaust. Detta betyder naturligtvis inte att man helt lämnat det brittiska samhällets reaktioner på Holocaust eller ser Holocaust som en historisk händelse väsens skild från andra världskriget. Illustrativt för detta är att alltjämt spelar den brittiska befrielsen av Bergen-Belsen en viktig roll i hägkomst och gestaltning

Syfte med utbildning

IWM har tre inriktningar på utbildning om Holocaust:

- Elevundervisning
- Lärofortbildning
- Folkbildningsverksamhet

Det är svårt att finna något explicit syfte med verksamheten då verksamheten är både tentativ och har ringa omfattning.

Elevundervisning

Sedan Storbritannien införde en obligatorisk kursplan för undervisandet av Förintelsen i början av 1990-talet har det skett ett intensifierat utbildningsarbete i organisationer runt det ordinarie skolväsendet för att fylla ut ett plötsligt behov av hjälp hos främst

lärarkären⁹. Detta har även berört Imperial War Museum som bl.a. har utformat en undervisningsverksamhet utformad för elever, i vilken undervisande lärare kan överlåta undervisning helt eller delvis till museet. Eftersom den nya kursplanen för Holocaust education avsåg yngre elever än vad som tidigare var vanligt inom deras arbete var man tvungna att omarbete sin verksamhet.

Lärofortbildning

Lärofortbildningen upprätthåller sig främst kring Förintelsens historiografi. Kurserna är korta kurser, från enstaka föreläsningar upp till några få dagars seminarier. Kurserna är inte jämförbara med universitetskurser. Vid sidan av historiografiska framställningar ges ett stort utrymme åt överlevandes vittnesmål, ett inslag som har ökat till följd av dess popularitet. Ytterligare ett moment är metodik kring hur man kan påbörja undervisning om Förintelsen, då det förefaller ha varit svårt för lärare att hitta en lämplig pedagogisk inledning. Verksamheten är av försökskaraktär eftersom det trots allt inte är under någon längre tid man har bearbetat Holocaust. I samband med den nya avdelningen kring Holocaust kommer även utbildningen av lärare bli mer strukturerad och kontinuerlig.¹⁰

Folkbildning

Rubriken folkbildning motsvarar förmodligen inte organisationens faktiska arbete. Imperial War Museum har i flera decennier arrangerat korta föreläsningar och seminarier rörande de mest skiftande fenomen förknippade med museets ansvarsområde. Sedan mitten av 90-talet har man vid ett fåtal tillfällen även arrangerat olika seminarier om Holocaust vilka man menar väckt intresse.¹¹

Metod

Det är svårt att tala om någon metod när det rör så pass korta insatser som man arbetar med. Förmodligen kommer det utvecklas metoder av traditionell museipedagogisk karaktär när de får en särskild utställning om Holocaust. Den nya utställningen har kommit till mot bakgrund av att den gamla inte var vare sig tillräckligt

⁹ Ballin, A. *Teaching the Holocaust at the Imperial War Museum*.

¹⁰ *ibid.*

¹¹ *ibid.*

omfattande eller kognitivt/socioemotivt användbar som utgångspunkt för undervisning om Holocaust.

Ålders- och målgrupper

Målgrupperna är som framgår enligt ovan elever främst i åldrar 11–14 (de som berörs av den nationella kursplanen om Holocaust), lärare samt allmänhet.

Massuah – the Institute for the Study of the Holocaust

Bakgrund

Massuah (Ma) startades 1960 på kibbutzen Tel-Itzhak. Syftet var att öka kunskapsnivån, främst bland ungdomen, om Holocaust. Målgruppen var från början både ungdomar och utbildare, från hela världen. Man betraktar sin verksamhet som ett upplysningsprojekt för framtiden.

Ursprungligen var Massuah enbart ett studiecenter, men sedan mitten av 1990-talet har man utökat sin verksamhet med utställningsverksamhet samt att man även börjat arbeta med dialogprojekt mellan judiska och palestinska ungdomar.

Syfte med utbildningen

Ma definierar sitt eget syfte som att skapa förståelse för de dilemman som människor ställdes inför under Holocaust med avsikten att kunna diskutera värderingar utifrån ungdomars nuvarande kontext.

Metod

I enlighet med sitt syfte arbetar Massuah huvudsakligen med seminarier, i vilka man försöker utveckla en kommunikativ gemenskap, dvs. en ömsesidig förståelse för varandras utgångspunkter och ämnets faktiska innehåll. Vidare lyfter man fram behovet av ett tvärdisciplinärt förhållningssätt. Konkret arbetar man med:

Vittnesmål

Tolkning av vittnesmål och annat källmaterial

Bildanalys

Filmanalys

Museipedagogik

Litteratur och konstseminarier

Dramasessioner

Möten med barn till överlevande samt författare och konstnärer.

Typiska teman för verksamheten är nazistisk ideologi och antisemitismens historia, judiska erfarenheter och reaktioner på Holocaust under och efter Holocaust och massmordsystemet.

Målgrupper

De primära målgrupperna är studenter, lärare och värnpliktiga. Dessa grupper kommer främst från Israel men man har även en omfattande verksamhet för studenter och lärare från andra länder.

Simon Wiesenthal Center

Bakgrund

Simon Wiesenthal, överlevande från Förintelsen, har tillbringat större delen av sitt liv med att finna de personer som bär ansvar för olika brott mot mänskligheten under Förintelsen så att de kan ställas inför rätta. Samtidigt har han arbetat med upplysningar och information om Holocaust. 1977 grundades Wiesenthalcentret och tolerans-museet.

Syfte med utbildningen

Arbetet är tydligt uppdelat mellan frågor som rör Holocaust och frågor som rör arbetet med tolerans. Man har särskilda utbildningsprogram för bägge områdena men dessa är inte relaterade till varandra i någon innehållsmässig mening.

Vad gäller arbetet med Holocaust säger man bl.a. att "man måste föra in Holocaust i klassrummet så att eleverna kan lära sig att analysera att hat och trångsynthet kan leda till folkmord".¹² Målet för arbetet med tolerans definieras bl.a. som att "utveckla metodik för att hantera situationer i klassrummet på ett sådant sätt att de förstärker tolerans" och att "utveckla strategier för att integrera toleransarbete i kursplaner".

¹² Weitzman Mark *The Holocaust 1933-45 educational resources kit* s. 81.

Metod

En stor del av arbetet med både Holocaust och tolerans kretsar kring seminarier och materialproduktion. Man erbjuder lärare deltagande i kurser och seminarier som är tämligen standardiserade program. Arbetet med tolerans bedrivs inom en organisation som kallas Teaching Step to Tolerance (TST). Denna organisation har utvecklat en egen metodik. Dock finns det ingen forskningsverksamhet knuten till detta arbete även om det finns en forskargrupp vid Wiesenthal Center som arbetar med Holocaust-historiografin.

Målgrupp

De primära målgrupperna är elever och lärare. Man vänder sig även till allmänheten med sin utställningsverksamhet och man arbetar med stödverksamhet för överlevande, liksom dokumentation av krigsförbrytare och nutida nazistiska grupperingar.

The Holocaust Human Rights Centre of Maine

Bakgrund

Detta är en fristående utbildningsinstitution som startade i Maine 1985 med syfte att sprida kunskaper om utbildning kring mångfald, fördomar, mänskliga rättigheter och Holocaust. Man tillhandahåller främst utbildningsmaterial, lärarhandledningar och lärarfortbildning.

Syftet med utbildningen

Organisationen har ett tydligt uttalat syfte att främja ”...attityder och värderingar som kan vägleda människor till att göra det rätta när de konfronteras med moraliska val...”¹³. Som ramverk för detta arbete har man valt Holocaust. Holocaust utgör ett varnande exempel. Utbildningen är uppdelad i tre olika segment: mångfald, kommunikation och Holocaust.

Inom ramen för mångfald accentuerar man behovet av att undersöka fundamenten för vad som skapar mångfald inom ramen för vårt medvetande. Samtidigt som man konstaterar att mångfald är något naturligt vilket vi skall lära oss att ”hylla” lyfter man fram att det är viktigt att lära ut att skillnader mellan människor i första

¹³ HHCR *The spirit that moves us vol 1 s. 7.*

hand skapas av mänskligt medvetande.¹⁴ Därför bearbetar man begrepp som främst används inom den nordamerikanska kulturfären rörande mångfaldsfrågor.

De säger sig, inom sin undervisning, vilja "skapa samhällen" (community) och "konfrontera fördomar".¹⁵ Det som eftersträvas är alltså upprättande av kommunikationsgemenskaper vilka syftar till att inkludera den andre och konfrontera de värderingar som strävar i motsatt riktning. Särskild vikt läggs vid att upptäcka mångfalden inom sig själv genom att studera den egna familjen och dess bakgrund.

Holocaust som är tänkt att utgöra ett slags ramverk för allt arbete är främst ett eget segment. Detta är något man också klart redovisar genom att säga att kärnkonceptet i *The spirit that moves us* även kan användas utan Holocaust.¹⁶ Det är oklart vad man menar att syftet med Holocaustutbildningen är. Det betyder inte att de inte själva vet det men de förmår inte att uttrycka det i sitt material eller i sina fortbildningar. Man utgår emellertid från vikten av att först var vidsynt för andra människors lidande och sedan att vara villig och beredd att agera i enlighet med sin övertygelse.

Metod

Centret är en i sammanhanget liten organisation med mycket begränsad förmåga att producera eget material. Främst utgår man från redan befintligt material, företrädesvis skönlitteratur, och utvecklar undervisningsmoduler kring detta. Till denna litteratur konstruerar man olika övningsuppgifter som kan inordnas i olika ämnen såsom geografi, teckning, drama, matematik och naturvetenskap. En stor del av uppgifterna rörande Holocaust syftar till att begripliggöra Holocaust monumental storlek medan andra är inriktade på att diskutera och/eller finna mer fakta kring olika händelser under Holocaust, t.ex. motstånd, separation, befrielsen, Nürnberggrättegångarna etc.

Vidare arbetar man med förmedling av föreläsare kring de ämnen man arbetar med. Man arrangerar även studieresor till Polen för att besöka minnesplatser från Holocaust. Dokumentationen från dessa bägge verksamheter är dock begränsad.

¹⁴ ibid s. 11.

¹⁵ ibid passim.

¹⁶ ibid s. 199.

Ålders- och målgrupper

Den primära målgruppen är yrkesverksamma lärare som undervisar i skolår 1–8 samt kindergarten. Materialet är uppbyggt efter hur man förnimmer att undervisningen ser ut inom detta åldesintervall. Man lägger stor vikt vid just anpassningen av sitt material till den befintliga undervisningen.

Sammanfattning

Genomgången av dessa utbildningsinstitutioner ger vid handen att skillnaderna mellan olika sammanhang för utbildning i de undersökta institutionernas länder och i Sverige är så stora att möjligheterna till konkret samarbete kan vara begränsade. Olika nationella perspektiv på ämnet, frånvaron av gemensamt syfte för undervisningen, bristande förmåga att förklara och metodiskt gestalta och inte minst en bristande samsyn i värdet av en fristående "Holocaust Education" gör att erfarenhetsutbyte förefaller enklare än samarbete. Inte minst av detta skäl är det viktigt att man i Sverige utvecklar en egen inriktning av "Holocaust Education". Andra institutioners framställningar om historieskrivningens historia förblir dock av intresse, det är trots allt samma historiska händelser som står i centrum.

Syftet med "Holocaust education"

Ett genomgående tema för samtliga studerade institutioner är att det finns en större förståelse att uppnå med studier av Holocaust än förståelsen om Holocaust i sig självt. Emellertid förefaller det svävande om vad denna ytterligare förståelse (fortsättningsvis kallad den andra förståelsen) skulle röra sig om och vilken relation den har till förståelsen av Holocaust. Uppenbarligen är förståelsen om Holocaust en förutsättning för den andra förståelsen, men om den andra förståelsen är en önskad biprodukt eller målet i sig är inte tydligt. Om den andra förståelsen kan definieras som en önskad biprodukt är det naturligtvis Holocaust i sig själv som skall studeras utifrån så många olika utgångspunkter som möjligt.

Det kan noteras att det finns tre olika förhållningssätt till målet med Holocaust education:

Målet med Holocaust education är att lära sig om Holocaust.

Målet med Holocaust education är att förstärka acceptansen för demokratiska värden.

Målet med Holocaust education är att förbättra den enskildes beteende gentemot andra.

I det första fallet är alla övriga kognitiva och/eller socioemotiva vinster spontana och ej primärt eftersträvade, om än önskvärda. I det andra fallet utgör Holocaust ett ramverk vilket kan användas till att utveckla förståelse och acceptans för demokratiska värden, medan det i det tredje fallet är meningen att man skall kunna använda Holocaust för att minska rasism, mobbning, trakasserier, m.m.

Perspektiv förskjutning inom Holocaust Education

Det finns och/eller har funnits minst tre geografiskt/ideologiskt dominerande nationella perspektiv till brukandet av Holocaust i utbildning:

- Ett östeuropeiskt
- Ett västerländskt
- Ett israeliskt

Det östeuropeiska är liktydigt med den kommunistiska förståelsen av andra världskriget. Beskrivningen gick i all enkelhet ut på att kommunismen besegrade fascismen och räddade mänskligheten. Våldigt lite tid ägnades åt att beskriva olika offergrupper, att förstå den nazistiska ideologin i sig själv. Med kommunismens sammanbrott kan man se en skyndsam revidering av detta perspektiv och en nyansering av vad som var Holocaust.¹⁷ På minnesplatserna i det forna Östeuropa berättar man nu historien om vad som hände under Holocaust, komplexiteten i relationerna mellan de ockuperade ländernas befolkning och ockupationsmakten osv.

Västperspektivet kan i princip delas upp mellan de länder som var endera i allians med Nazityskland eller ockuperande samt de länder som befriade Europa. Det som är gemensamt för dessa grupper, med möjligt undantag av Tyskland, är att man främst fokuserat på tiden mellan vintern 1942 till maj 1945, dvs. tiden för massutrotandet. Man har ägnat sig åt att beskriva denna process

¹⁷ Trojaski P *Nazism and the Holocaust in primary school history education* passim Pro Memoria Auschwitz statsmuseum.

medan det ägnats liten uppmärksamhet åt offrens historia innan Holocaust samt att man i liten utsträckning beskrivit hur människor kan bli offer på det sätt som skedde under Holocaust.

Det israeliska perspektivet kan delas in i två faser, innan och efter sexdagarskriget 1967. Perspektivet innan handlade nästan uteslutande om judiskt motstånd under Holocaust. Under denna tid var Holocaust inget man visade något större intresse för i den offentliga debatten, det dröjde till slutet av sextiotalet innan Holocaust behandlades i israeliska skolböcker. Under och efter sexdagarskriget sker emellertid en förskjutning. Dels blir Holocaust något man diskuterar, dels talar man om vikten att aldrig komma i en situation där man är så svag att man riskerar att bli ett offer igen.

Under slutet av sjuttiotalet (delvis redan under sextiotalet, se nedan) inleds en mycket stor perspektivförskjutning inom både Israel och västvärlden som ger upphov till att "Holocaust Education" mycket mer än tidigare kan betraktas som allomfattande. Denna förskjutning kan alltså ses som en frigörelse av "Holocaust Education" från nationella perspektiv.

Holocaust kommer således successivt att användas till något mer än ett delmoment i historieundervisningen. Det finns förväntningar på att Holocaust skall utgöra ett upplysningsämne som kan upplysa oss mer om nuet och framtiden än om det förgångna. Denna förväntan är just en förväntan, då ingen institution kan belägga att just så sker, eller hur det skulle ske. Alla länder har sina egna trauman att bearbeta. Denna bearbetning pågår alltjämt och kan i någon mening sägas få en nystart i samband med demokratiseringen i Östeuropa. Denna demokratisering medförde bl.a. att tidigare stängda arkiv blev tillgängliga, men framförallt kan vi i dessa länder se såväl en vilja som en ovilja till att undersöka sin egen roll under Holocaust.

Under 1960-talet inleds det som här benämns Förintelsens emancipation genom publicerandet av Hanna Arendts mycket uppmärksammade bok *Den banala ondskan*. Plötsligt förskjuts perspektivet från systemnivå till livsvärldsnivå. En lång rad böcker på samma tema - att förstå den enskilde förövaren eller ibland åskåddaren - publiceras. Gita Sernys bägge böcker om Stangel och Speer hör till de mer kända. Även vetenskaplig litteratur på ett likartat tema uppenbarar sig, inte minst i Zygmunt Baumans välkända *Auschwitz och det moderna samhället* i vilken han på livsvärldsnivå söker mönster mellan förövarens beteende och individens beteende

i relationen till auktoriteter i dagens samhälle. Parallellt med denna företeelse börjar man uppmärksamma offren mer individuellt, inte minst i undervisningen, en process som bl.a. beskrivs av den tyske historikern och pedagogen Matthias Heyl i artikeln "Holocaust education in (west)-germany- Now and then". Denna individualisering av offren är mycket påtaglig, inte minst i Yad Vashems arbete.

Förskjutningen från Holocaust som ett nationellt trauma till ett upplysningsprojekt skulle därför kunna beskrivas som en frigörelse av Holocaust. Inte så att arbetet med att undersöka det egna landets skuld är avslutat, den har som påpekats ovan i flera fall nyss fått en nystart, eller att upplysningsprojektet är entydigt och fulländat utan bara på det sättet att detta måste ses som två helt skilda företeelser i ett utbildningssammanhang. Frågan om denna emancipation är god eller inte går förmodligen inte att svara på. Däremot behövs ett aktivt förhållningssätt till den, inte minst i Sverige.

I de nya kursplanerna för ämnet historia i grundskolan lyfts Förintelsen särskilt fram i en text om historieämnets karaktär. Som enda specifikt angivna händelse i hela världshistorien fastslås att eleverna behöver kunskap om just Förintelsen. En sådan beskrivning måste ses mot bakgrund av denna frigörelse.

Utbildningens sammanhang påverkar

De studerade institutionerna verkar i länder som har annorlunda styrning av skolsystemet, vilket måste beaktas när man skall överföra utbildningsmodeller och teorier till ett svenskt sammanhang.

De är tydligt förankrade i varje lands respektive utbildningsväsende, även om flera av dem bedriver omfattande utbildningsverksamhet på internationell nivå. Det enskilda landets utbildningsorganisation och tradition har naturligtvis stort inflytande på hur utbildningen utformats.

Det tydligaste exemplet är Storbritannien där den obligatoriska nationella kursplanen kring "Holocaust Education" skapade ett behov och därmed en efterfrågan på undervisning om Holocaust samt inte minst fortbildning av lärare.

Genom att aktivt påverka förutsättningarna för undervisningen kommer en förändring sannolikt att ske. Denna typ av effekter är lättare att uppnå i länder vars utbildningsväsende styrs av kurs-

planer, eller s.k. "curricula thinking". I detta fall avgörs undervisningens sammansättning av obligatoriska kursplaner.

I Sverige har vi sedan tidigt 1990-tal mycket snabbt övergått från regelstyrning till målstyrning, inom vilket skolans syfte definieras utifrån vad eleverna skall ha tillgodogjort sig för slags färdigheter mer än vad för slags moment i de olika ämnena som skall ha avverkats och i vilken ordning. Även om denna skillnad har accentuerats under 90-talet finns det traditionella skillnader mellan svensk och andra länders undervisning som går längre än så.

Det svenska, i dag målstyrda systemet, har sin bakgrund i ett undervisningsorienterat förhållningssätt till skolan. I detta didaktiska förhållningssätt betonas lärarrollen mycket starkt och frågor rörande "hur kunskap är möjlig" står i centrum.

I ett kursplanestyrt utbildningsväsende är utvärderingen mycket central. Undervisningen påverkas därför mycket starkt i relation till hur man kan mäta undervisningseffekter, något som alltså blir svårt i det svenska undervisningssystemet.

Studier av Holocaust handlar i dag således, inte minst för Sveriges del, om att anlägga ett brett perspektiv och att stimulera värdegrundsfrågor.